

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

На правах рукопису

Сідаш Наталія Сергіївна

УДК

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У МАЙБУТНІХ
ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

13.00.07 - теорія і методика виховання

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

Шевченко Галина Павлівна,

дійсний член НАПН України,

доктор педагогічних наук, професор

Луганськ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Методологічні основи дослідження формування педагогічної свідомості майбутнього вчителя вищої школи	12
1.1. Проблема педагогічної свідомості у сучасній вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці.....	12
1.2. Зміст та структура педагогічної свідомості.....	30
1.3. Характеристика вчителя вищої школи в контексті сучасних вимог до вищої освіти.....	82
Висновки до першого розділу.....	103
РОЗДІЛ II. Експериментальна перевірка педагогічних технологій формування педагогічної свідомості майбутнього вчителя вищої школи.....	107
2.1. Рівні, критерії та показники сформованості педагогічної свідомості майбутнього вчителя вищої школи.....	107
2.2. Реалізація педагогічних технологій формування педагогічної свідомості.....	147
2.3. Аналіз результатів дослідження.....	166
Висновки до другого розділу.....	170
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	177
ДОДАТКИ.....	231

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У той час, коли Україна прагне зайняти чільне місце серед європейської спільноти, то для такої галузі як освіта, найголовнішим є вибір стратегії розвитку вищої освіти. Вища школа має першочергове значення для духовного розвитку нашої держави тому, що саме вищі навчальні заклади формують інтелектуальний, духовний, культурологічний, творчий потенціал суспільства і несуть відповідальність за підготовку майбутнього викладача високого рівня. Сучасні вищі навчальні заклади покликані підготувати таких фахівців, які здатні втілювати в життя найкращі цінності суспільства. Викладач вищої школи є носієм високого рівня сучасного наукового знання, розуміння, мудрості, широкої ерудиції, здатного до діалогу, носієм зразків людської культури, гуманістичних та толерантних вчинків, краси людської поведінки і педагогічної дії.

Саме система вищої освіти і є тим важливим фактором, що дозволить підготувати покоління, яким належить будувати європейське майбутнє своєї держави. Треба зрозуміти, що тільки педагогічна освіта у години радикальних змін відіграє важливу роль і в збереженні нації, і в подальшому прогресивному розвитку суспільства – суспільства правового, толерантного, з високими духовно-моральними та культурними цінностями.

Проблема підготовки викладача вищої школи є надзвичайно складною. Адже, як свідчить практика підготовки викладачів вищої школи в Радянському Союзі існувала традиція залишати у вищих навчальних закладах кращих студентів-випускників, які проявили відмінні знання у галузі певної спеціальності, незважаючи на відсутність педагогічної освіти.

Відкриття магістратури з специфічних категорій «Педагогіка вищої школи» дала можливість значно покращити процес педагогізації та

формування педагогічно-професійної компетентності викладачів вищої школи. Особливе значення у підготовці викладачів вищої школи має проблема формування у майбутніх викладачів вищої школи педагогічної свідомості, бо педагогічна свідомість викладачів вищої школи є не що інше як один з тих могутніх факторів, які впливають на перспективи розвитку всієї освіти.

Як бачимо, у вітчизняній освіті є досить багато проблем і питань, на які науковці ще шукають відповіді. В дослідженні освітянських проблем, з'ясуванні та вирішенні педагогічних питань, питань формування педагогічної свідомості, саме освіта може і повинна відіграти значну роль. Тому в сучасних умовах для вирішення болючих освітніх проблем сьогодні великого значення набуває розвиток системи підготовки майбутніх викладачів вищої школи і формування їх педагогічної свідомості. Цей процес повинен бути спрямований на реалізацію нових методологічних підходів, концептуальних ідей, актуальних та перспективних запитів суспільства, вищих навчальних закладів, самих викладачів та запитів держави в цілому. Ситуація, яка склалася в освітній сфері потребує сучасних підходів до розробки нової структури спеціальної психолого-педагогічної підготовки як майбутніх так і дійсних викладачів вищої школи. Значні зміни у підходах до освіти, які сьогодні мають місце в освітянській галузі, повністю змінюють і підходи до підготовки викладачів вищої школи. Їх психологія, менталітет, педагогічна свідомість та сама підготовка будуть теж змінюватися у відповідності з перевтіленням.

Сучасне суспільне життя щодня зазнає дуже великих змін. Зміни, які відбуваються в політиці нашої країни, і її економіці та культурі, не можуть не впливати на стрімку зміну одних людських цінностей на інші. В результаті цього відбуваються і зміни у свідомості як суспільства в цілому, так і в свідомості майбутніх викладачів вищої школи. Особливо, коли сучасний світ

поступово переходить до формування інформаційного суспільства. Сучасна молодь має можливість доступу до будь-якої інформації, яку вона отримує через комп'ютери та Інтернет. І це має не тільки позитивний вплив, але й негативний бік. Не останню роль у занепаді духовно-моральних, культурних, естетичних, гуманістичних цінностей суспільства відіграють засоби масової інформації, які завдають великої і непоправної шкоди духовній та гуманній свідомості молодого покоління. Тому, актуальність нашого дослідження з формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи і полягає саме у тому, щоб надати їм допомогу в життєвому самовизначенні, самостійності, розвивати в них творчий потенціал, прищеплювати духовно-моральні та культурні цінності людства.

Треба зазначити, що сучасна система вищої освіти України, разом з її реформами, на сьогоднішній день не можуть у повній мірі вирішити актуальної проблеми якісної підготовки науково-педагогічних кадрів для вищої школи. Незважаючи на велику роботу, яка ведеться у даному напрямку, все ж іноді можна простежити формальність та несистемність при підготовці майбутніх викладачів вищої школи. Не використовується у вищій школі на належному рівні міжнародний та європейський досвід з даного питання, а тому і постає необхідність у нових актуальних наукових дослідженнях, щодо якісної підготовки майбутніх викладачів вищої школи. Викладачі вищих шкіл виконують найголовнішу функцію в суспільстві, але в той же час вони знаходяться у надзвичайно скрутному матеріальному становищі, що і має відбиток на якості виконання ними основних функцій та їх педагогічній свідомості. Невирішеність у найближчий час цієї проблеми призведе до зниження престижності та авторитету викладацької професії, не тільки в очах самих педагогів, але й молоді, яка не матиме бажання пов'язувати своє майбутнє з професією викладача.

Проблеми якісної підготовки майбутніх викладачів вищої школи, а також формування, становлення та розвиток їх педагогічної свідомості розглянуті різними науковцями. Найбільш значимими для нашого дослідження є праці вчених, які досліджували підготовку майбутнього викладача вищої школи (О. Абдуліна, Г. Гавришина, Г. Матушевський, О. Мороз, Б. Степанишин, В. Юрченко та ін.), теоретико-методологічні аспекти педагогічної свідомості (Л. Беляєва, В. Галузник, В. Демічев, В. Краєвський, Н. Крицька, Л. Оніщук, В. Ретюнський та ін.), проблему педагогічної свідомості, її зміст, структуру та функції на психологічному рівні (Б. Братусь, Г. Гавришина, Є. Ісаєв, Н. Ісаєва, С. Косарецький, С. Рубінштейн, Є. Юдіна та ін.), проблеми чуттєвої культури та ціннісно-духовної властивості особистості (Т. Антоненко, І. Зязюн, Н. Киященко, Л. Рувінський, В. Федотова, О. Рудницька, Г. Шевченко), формування естетичної свідомості (І. Бех, В. Бутенко, О. Дем'янчук, А. Комарова та ін.), процес формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл (Л. Вершиніна, Б. Братусь, С. Дніпров, Є. Ісаєва, С. Косарецький, С. Кузнецова, Л. Плескач, О. Позднякова, В. Слободчиков, О. Цокур, А. Фомін та ін.), питання педагогічної культури, педагогічної творчості, розвитку професійно важливих якостей майбутніх викладачів (О. Абдуліна, В. Гриньова, І. Зязюн, Н. Ничкало, В. Рибалко, С. Сисоєва, Л. Хомич та ін.).

Беручи до уваги значення здійснених досліджень та високо цінуючи досвід науковців, які внесли величезний вклад у педагогічну науку, треба зазначити, що системних досліджень з проблеми формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи нами не знайдено і тому, проблема формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи і досі залишається відкритою.

Необхідність у з'ясуванні даної проблеми у науковому розумінні, а також прагнення знайти шляхи та методи рішення вказаної проблеми і

обумовило актуальність обраної теми нашого дослідження: **«Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в рамках науково-дослідної роботи з проблеми «Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика» (номер держреєстрації 0105U000264), що досліджується кафедрою педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 6 від 22 лютого 2013 р.).

Мета дослідження: полягає у розробці та теоретичному обґрунтуванні педагогічних технологій формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи та експериментальній перевірці їх ефективності.

Відповідно до мети визначено основні **завдання дослідження:**

- на основі аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури розкрити наукові погляди на проблему «педагогічної свідомості»;
- проаналізувати сутність категорії «педагогічна свідомість» та її структурні компоненти;
- розробити теоретичну модель педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи;
- розробити рівні, критерії і показники сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи;
- розробити педагогічні технології формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи та експериментально перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – процес формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи.

Предмет дослідження – педагогічні технології формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи.

Для вирішення поставлених завдань та досягнення мети були використанні такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: вивчення, теоретичний аналіз та узагальнення наукових ідей в педагогічній, психологічній, філософській літературі з проблеми формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи з метою виявлення різноманітних точок зору на дану проблему;

- *метод моделювання*: використаний для побудови теоретичної моделі структури педагогічної свідомості та технологічної моделі організаційно-методичної системи з формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи;

- *емпіричні*: спостереження, анкетування, тестування, самооцінка, експертна оцінка, аналіз рівня розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи, педагогічний експеримент, які допомогли отримати необхідні дані щодо ознак прояву педагогічної свідомості на різних етапах її розвитку;

- *статистичні*: обробка результатів експериментального дослідження проблеми формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи; якісний та кількісний аналіз експериментальних показників; методи математичної статистики для перевірки вірогідності отриманих результатів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

уперше:

- цілісно досліджується проблема формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи у вищих навчальних закладах на основі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості;

- розроблено теоретичну модель структури педагогічної свідомості;

— розроблено науково-методичний інструментарій дослідження стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи;

— розроблена та експериментально перевірена технологічна модель організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи;

— доведено ефективність та встановлено можливість упровадження організаційно-методичної системи з формування педагогічної свідомості у сучасну практику вищої школи для підготовки майбутніх викладачів вищої школи.

уточнено: зміст понять «свідомість» та «педагогічна свідомість»;

подальшого розвитку набули ідеї вдосконалення навчально-виховного процесу у вищій школі шляхом включення в нього організаційно-методичної системи з формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи в процесі аудиторної та позааудиторної роботи та науково-методичного інструментарію вимірів стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається у розробці та впровадженні у практику вищих навчальних закладів технологічної моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи та науково-методичного інструментарію вимірів стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи. Позитивні результати дослідження дають можливість використання та впровадження в навчально-виховний процес вищої школи даної системи та науково-методичного інструментарію (на співбесіді) при вступі абітурієнтів до вищого педагогічного навчального закладу з визначенням результатів для подальшого планування навчально-виховної роботи, а також вирішення завдань підготовки майбутніх викладачів вищої школи.

Навчально-методичні матеріали дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/15-1061 від 12.04.2016 р.), Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (довідка № 0202-981 від 15.06.2016 р.), Донбаського державного педагогічного університету (довідка №68-16-260 від 30.03.2016 р.), Інституту хімічних технологій СНУ ім. В. Даля (довідка № 383-07/12 від 32.11.2016 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом їх обговорення на засіданнях кафедри філософських та гуманітарних дисциплін Інституту хімічних технологій СНУ ім. В. Даля; кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; а також участі у міжнародних науково-практичних конференціях. Наукова проблематика, яка розроблена автором представлена на: VII Міжнародній конференції «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (м. Луганськ, 2013), VIII Міжнародній конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (м. Луганськ, 2014), II Міжнародній конференції «Людина віртуальна: нові горизонти» (м. Рубіжне, 2015), X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (м. Рубіжне, 2015), X Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові перспективи XXI століття. Досягнення та перспективи нового століття» (м. Новосибірськ, 2015), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Вітчизняна наука в епоху зміни постулатів минулого і теорії нового часу» (м. Єкатеринбург, 2015), XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання, проблеми та

перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (м. Монреаль, м. Сєвєродонецьк 2016).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 15 одноосібних наукових праць, з них: 6 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України та 2 статті у наукових виданнях за межами України (ВАК Росії та Німеччини), 6 – у збірниках матеріалів міжнародних конференцій та 2 статті міжнародних конференцій у зарубіжних виданнях (Росія).

Структура й обсяг дисертації. Структура роботи визначається характером і сутністю проблем, метою та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, який містить 470 найменувань (з них іноземними мовами – 24), 3 додатків на 67 сторінках, 15 таблиць, 8 малюнків. Загальний обсяг роботи становить 298 сторінок, з яких 176 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.

1.1. Проблема педагогічної свідомості у сучасній вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці

Соціально-економічні та політичні перетворення, які відбуваються в Україні протягом останніх років, обумовили радикальні зміни майже у всіх галузях життя нашого суспільства, в тому числі і в системі вітчизняної вищої освіти.

Розвиток суспільства невід'ємно пов'язаний з розвитком освіти. На сучасному етапі прогресивний розвиток педагогічної освіти країни тісно пов'язаний з освітньою діяльністю вищої школи, зокрема, з підготовкою майбутніх викладачів. Від їхньої педагогічної компетентності, педагогічної толерантності, педагогічної свідомості та самосвідомості залежить не тільки становлення та розвиток педагогічної освіти в країні, але і розвиток самої держави, її стабільність, її прогрес.

Однак, які б зміни не відбулися у вищій школі, вони неодмінно будуть стосуватися викладача. Сучасні вимоги до тої ситуації, яка склалася в освітній галузі потребує необхідності розробки новітньої структури щодо спеціальної психолого-педагогічної підготовки як майбутніх викладачів вищої школи, так і дійсних викладачів. Традиційне педагогічне навчання та виховання майбутніх викладачів вищих шкіл в межах університетів стає вже недостатнім та малоефективним.

Викладачі вищих шкіл, щодо сучасних вимог підготовки педагогічних працівників вузів повинні бути носіями наукового знання та культурно-педагогічного спадку суспільства. Педагогічна та професійна компетентність викладачів вищої школи, їх інтелект, креативність, толерантність, вміння

ставити та вирішувати задачі гуманістичного виховання, встановлення діалогічних стосунків зі студентами, пошук суспільних цінностей та дотримання норм поведінки у поєднанні з духовно-моральними та діловими якостями становить національне багатство країни.

Економічна нестабільність, кризові ситуації, інформаційний хаос в державі – все це має неабиякий негативний вплив на формування у молоді духовної, моральної, гуманістичної, а у майбутніх викладачів вищої школи, особливо починаючих, ще і педагогічної свідомості.

Свідомість є дуже складним утворенням і, можливо тому, вона привернула до себе увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених та стала предметом активного дослідження у багатьох галузях науки. Свідомість досліджують і в філософії (М. Бахтін, Н. Крицька, П. Флоренський [42; 223; 407] та ін.), і в психології (С. Рубінштейн, О. Спіркін, О. Лурія, О. Леонт'єв, К. Платонов, П. Протасеня [351; 387; 249; 242; 318; 332] та ін.), і в педагогіці (С. Дніпров, І. Лернер, С. Гессен [147; 247; 113] та ін.), і в фізіології (В. Бехтерев, І. Сеченов [58; 370] та ін.), і у багатьох інших науках, які пов'язані з вивченням людини.

Як свідчить аналіз праць багатьох вчених-дослідників, дослідження будь-якої свідомості неможливе без визначення самого поняття «свідомості» взагалі.

При опрацюванні наукових робіт видатних вчених було розглянуто безліч трактовок та суджень щодо понять «свідомість» та «педагогічна свідомість». Сучасні філософи, психологи, соціологи у поняття «свідомість» вкладають розуміння вищого рівня психічного розвитку людини. А. Спіркін свого часу вказував на те, що «...свідомість – вища, властива тільки людині і пов'язана з мовою функція мозку, яка полягає в узагальненому оціночному і цілеспрямованому відображенні, конструктивно-творчому перетворенні дійсності, в попередній уявній побудові дії, передбаченні її результатів, у

розумовому регулюванні і самоконтролі людини» [387 ,83]. Автор також зазначає, що «формування свідомості передбачає вироблення людиною здатності ставити цілі – як найближчі, так і віддалені, вміння контролювати свої почуття, думки, вчинки, давати оцінку своїм діям, передбачати наслідки своїх вчинків, здійснювати самовиховання волі, характеру, особи в цілому» [387, с.79].

Вчені-філософи підкреслюють, що свідомість є сутнісним компонентом людини. Свідомість можна описати, тільки спираючись на продукт життя – його сенс. Сенс життя є як продуктом свідомості, так і продуктом мислення, мови та культури, а тому може виступати основою для інтерпретації свідомості [27; 60; 399].

Вивчення проблеми свідомості – процес дуже складний. На що звертав увагу М. Мамардашвілі, вказуючи дві обставини, що це підтверджують. По-перше, свідомість є граничним поняттям філософії, а по-друге, її неможливо «схватити, уявити, як річ» [260, с. 72]. Дослідивши дану проблему, М. Мамардашвілі та А. П'ятигорський дійшли висновку, що про саму свідомість неможливо говорити як про звичайний об'єкт позитивного знання [259, с. 65]. Вони пропонують працювати не з свідомістю безпосередньо, а з розумінням свідомості.

Специфіка філософського підходу до вивчення свідомості визначається інтересом до багатьох проблем: свідомість та проблема свободи волі, інформація та свідомість, індивідуальна та суспільна свідомість та інше. Так, у своїй праці, яка підкреслює специфіку філософської свідомості М. Мамардашвілі розмірковує: «Ми не можемо судити ні про логіку, ні про закони, не поклавши в основу свого судження чітке усвідомлення феномена свободи, як основного людського феномена» [259, с. 18].

Різноманітність та неоднозначність філософських підходів до рішення проблем свідомості мала свій відбиток як на інтерпретації психіки, так і на інтерпретації свідомості.

Питання дослідження психологічної природи свідомості особистості є не до кінця вивченим. Відчувається недостатність як теоретичних так і експериментальних досліджень при вивченні даного явища. Треба зазначити, що існує велика потреба у більш достовірних наукових знаннях про сутність, структуру, механізм формування, становлення та розвитку свідомості особистості у фахівців, які працюють безпосередньо з людьми, а це: вихователі, педагоги, лікарі, менеджери, соціальні працівники та інші.

Свідомість неможлива без прояву емоцій. Психологи доводять, що свідомість має дуже тісний зв'язок з психікою. Але все-таки свідомість і психіка – це різні речі. Свідомість притаманна тільки людині. Не можна також ідентифікувати розум людини та її свідомість, бо розум виконує функцію збирача будь-якої інформації, а свідомість людини вирішує, як цю інформацію використати, як людині діяти у тій чи іншій ситуації.

Здійснюючи змістовний огляд психологічної літератури, можна знайти велику кількість суджень, думок, припущень, оцінок зроблених дослідниками, з метою вивчення проблеми свідомості, серед них М. Антилогова, О. Лурія, О. Леонтьєв, П. Протасеня, С. Рубінштейн, Л. Столяренко, О. Спіркін [23; 249; 242; 332; 351; 391; 387] та ін.

За визначенням С. Рубінштейна, свідомість — «вищий рівень психічної активності людини. Винятковість психічної активності полягає у тому, що відображення реальності у формі почуттєвих та розумових образів передбачає практичні дії людини, надаючи їм цілеспрямованого характеру» [351, с.22].

Такої ж думки у своїй праці дотримується і Д. Узнадзе, який зазначає: «...якщо поведінка тварини визначається лише впливом актуальної

реальності, то людина не завжди підкоряється безпосередньо цій реальності; у більшій мірі вона реагує на її явища лише після того, як вона змінила їх у своїй свідомості, лише після того, як вона усвідомила їх» [398, с. 245].

Більшість психологів стверджують, що психологічна характеристика свідомості містить в собі здатність уявляти існуючу та уявну дійсність, контролювати та керувати особистим психічним та поведінковим станом, здатність сприймати та аналізувати отриману інформацію, на підставі якої, формувати та удосконалювати свою особистість. Свідомість характеризується активністю, мотиваційно-ціннісною спрямованістю, здатністю до рефлексії та самоспостереження.

Деякі психологи стверджують, що свідомості притаманний такий феномен, як воля. Ми поділяємо думку Л. Столяренко [391] з приводу того, що воля є надзвичайно важливою складовою психіки людини, яка невід'ємно пов'язана з пізнавальними мотивами та емоційними процесами.

Сучасний стан досліджень свідомості дозволяє нам виділити деякі методологічні позиції та визначити їх спрямованість. Свою точку зору з приводу першої позиції виклала М. Антилогова [23], яка полягала у тому, що свідомість представлена як психічна діяльність індивіда.

Іншої точки зору дотримуються А. Асмолов, Н. Жуков, О. Леонт'єв, К. Платонов, С. Рубінштейн, Б. Сосновський, А. Спіркін [29; 157; 246; 318; 351; 384; 387] та ін., розглядаючи свідомість як соціальне утворення.

Третю позицію в дослідженні свідомості, пов'язану з розкриттям та трактовкою її ідеальної природи, висловлювали Є. Ільєнков, Л. Роднов, М. Мамардашвілі [180; 343; 260] та ін.

Четверту позицію дослідження свідомості як частини космічної свідомості розглядали В. Вернадський, С. Гроф [86; 457]. В. Вернадський зазначав: «... наша індивідуальна психіка є маніфестацією космічної свідомості та розуму, який тече через все наше існування. Ми ніколи не

губимо контакт з цією космічною свідомістю, оскільки ніколи повністю не відділяємося від неї» [86, с. 37].

«Зацікавленість у відродженні проблем свідомості спостерігається в західноєвропейській та американській психології, де сформувалась нова галузь наукових досліджень – наука свідомості (The Science of Consciousness)» [9, с. 20].

Отже, як бачимо, проблема свідомості зовсім неоднорідна та розглядається дослідниками односторонньо. Вчені-дослідники дотримуються різноманітних напрямків та позицій, які дають характеристику різноманітним підходам до визначення та структури свідомості. Між ними постійно ведеться полеміка, яка вказує на складність дослідження свідомості. На нашу думку, визначення детермінант свідомості не повинно обмежуватися лише психологічними підходами, бо свідомість має більш ширше поняття. Підтримуємо та поділяємо точку зору В. Аллахвердова [15], який вважає, що ані фізика, ані хімія, ані психологія, ані фізіологія, ані будь-яка інша наука не зможуть самотійно вирішити проблему свідомості.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що свідомість людини може відображати лише те, що є для неї найціннішим. Таким чином, виходячи з аналізу філософської та психологічної літератури ми розуміємо свідомість як вищу форму психічного відображення, властиву тільки людині, що полягає в оціночному, цілеспрямованому відображенні дійсності, попередній уявній дії, передбаченні її результатів та конструктивно-творчому перетворенні.

Треба зазначити, що ті основні якості та характеристики, які властиві свідомості, також властиві і **педагогічній свідомості**, тому що остання є частиною свідомості.

Під час знайомства з науковою літературою не можна не звернути увагу на те, що існує досить багато досліджень, як вітчизняних так і

зарубіжних, які безпосередньо пов'язані з проблемами вивчення педагогічної свідомості. Так, Н. Крицька [223], Л. Беляєва [52], В. Демічев [140], М. Дьомін [139] у своїх працях порушували питання структури педагогічної свідомості; І. Лернер [247], В. Сластьонін [380], В. Краєвський [221–222], В. Ретюнський [339] та ін. досліджували методологічні аспекти педагогічної свідомості; Н. Ісаєва [185], М. Кларін [195–196], Д. Ронзін [345–346], Г. Акопов [6–8], Є. Тихомирова [393] вивчали якісні характеристики педагогічної свідомості.

На сучасному етапі розвитку вищої освіти педагогічна свідомість є суттєвим резервом підвищення якості та ефективності підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл. Проблема педагогічної свідомості займаються і сучасні дослідники: Н. Гусякова [133] – онтологія та генезис професійно-педагогічної свідомості; С. Дніпров [147] – генезис наукової педагогічної свідомості; Л. Плєскач, О. Цокур [320; 417] – вивчення категорії педагогічної свідомості; С. Кузнєцова [229] – становлення професійної педагогічної свідомості; А. Фомін [409] – педагогічна свідомість в умовах віртуальної соціальної діяльності; Т. Шурухіна [435] – зміст та засоби формування педагогічної свідомості.

Необхідно згадати, що одним із перших, хто дав визначення поняття «педагогічна свідомість», був німецький педагог А. Дистервег [143]. Автор виділяє не тільки педагогічну свідомість, але й свідомість учителя. В поняття «свідомість учителя» А. Дистервег вкладає особливе світобачення вчителя, дружні стосунки по відношенню до дітей та їх батьків, товариські відносини між колегами та інші поняття, які формують особистість вчителя.

Педагогічна свідомість була визначена і В. Демічевим, який наполягав на тому, що педагогічна свідомість має головну духовну функцію в процесі виховання і містить в собі «почуття та ідеї, спрямовані на способи

формування позитивних соціально-особистісних якостей людей (або соціально-значущих якостей членів суспільства» [140, с. 116–117].

У педагогічному словнику досліджуване поняття визначається як «сукупність знань та ціннісних установок вчителя, що визначає характер всієї його педагогічної діяльності та ставлення до професії і дітей. Вона складається з особистісної та професійної Я-концепції, 5-концепції (концепції Вихованця: педагог його розуміє, сприймає, приймає і оцінює) і Д-концепції (концепції Діяльності: як учитель розуміє і враховує природу і специфіку своєї педагогічної діяльності)» [202, с. 137–138].

Ціннісними для нас є дослідження багатьох вчених у вивченні питань педагогічної свідомості. Так, І. Лернер визначає сутність поняття педагогічної свідомості як «...парадигму, під кутом зору якої людина сприймає, осмислює, оцінює одержувану зовні педагогічну інформацію та здійснює, іноді мимоволі, свою діяльність теоретичного або практичного характеру, адекватну цим установкам» [247, с. 53].

Слід згадати дефініцію, яку зробив Д. Ронзін. Він визначив «педагогічну свідомість як цілісну систему усвідомлених професійно-необхідних, узагальнених та оперативних знань про цілі та засоби, плани та програми педагогічної діяльності та педагогічного спілкування, об'єкти та суб'єкти педагогічної взаємодії, яка включає в себе усвідомлені професійно значимі цінності; система, на основі якої здійснюється як оперативна саморегуляція педагогом своєї професійної активності, так і довгочасне планування ним свого шляху» [345, с. 221–223].

Серед багатьох дослідників, які займалися проблемами педагогічної свідомості, був і В. Сластьонін, який розглядав її як низку педагогічних поглядів, теорій, які пов'язані з суспільним розвитком та об'єктивними потребами. Автор зазначав, що педагогічна свідомість має свій об'єкт – це педагогічна діяльність та виховні відносини. Саме вони і надають індивіду

соціального досвіду, «перехід людської культури в індивідуальну форму існування». [377, с. 67]. Такої ж думки щодо «педагогічної свідомості» дотримується і В. Ретюнський [339, с. 3].

Треба зазначити, що педагогічна свідомість розглядається нами у єдності з «професійною свідомістю», бо педагогічну свідомість не можна розглядати тільки як професійну, тому що ця форма свідомості властива будь-якій людині [113]. Ми досліджували педагогічну свідомість з точки зору педагогічної діяльності.

Г. Акопов в поняття «професійна свідомість» вкладає: ставлення до професії, професійні цілі та ідеали, рівень професіоналізму, наявність професійних здібностей, креативність, перспективність [6]. З думкою Г. Акопова погоджується і багато інших авторів, таких як М. Ісаєв, Д. Ронзін, Е. Тихомирова [182, 345, 393].

Педагогічна свідомість, на думку С. Днепров, – є головною умовою педагогізації суспільства, бо це така форма суспільної свідомості, яка формується у сучасних умовах. Він визначає педагогічну свідомість як «здатність людини до сприйняття, розуміння, осмислення і передбачення явищ в освітньому процесі і себе в цьому процесі на основі уявлень, знань, установок, які базуються на вивченні властивостей, законів і закономірностей виникнення і розвитку явищ в освіті [147].

У В. Безрукової своє бачення педагогічної свідомості, яка ґрунтується на досвіді сімейного виховання, особистому досвіді педагога у сфері виховних відносин та досвіді минулих поколінь. Вона містить в собі знання з теорії освіти, педагогіки, методики навчання, освітніх технологій та виражається у звичках, установках, цінностях, оцінках, стилі спілкування, відносинах. На формування педагогічної свідомості впливають різноманітні умови: економічні, політичні, географічні, національної культури, народної педагогіки та ін [48, с. 576–577].

Зарубіжна вчена Т. Шурухіна вважає, що педагогічна свідомість є однією з найважливіших форм суспільної свідомості. В зміст педагогічної свідомості вона вкладає педагогічні ідеї, орієнтації і цінності суспільства в галузі педагогіки. Завдяки педагогічній свідомості суспільство має можливість здійснювати свою діяльність, виховання та навчання майбутнього покоління [435, с. 37].

Ціннісним для нашого дослідження є і визначення Н. Гусякової, яка подає педагогічну свідомість як форму відображення професійно-педагогічної реальності. Вона являє собою складне особистісне утворення. Суттєвими характеристиками педагогічної свідомості викладача є його фахові знання, особистісні якості, мотивація, педагогічна спрямованість, професійна та творча активність, здатність до досягнення поставлених цілей, рефлексія. На думку автора формування педагогічної свідомості відбувається під впливом професійного середовища та безпосередньої участі викладача у професійно-педагогічній діяльності [133].

Л. Плєскач вводить поняття «цілісна педагогічна свідомість» і визначає це поняття як «свідомість педагога, здатного утворювати цілісність зі свідомістю учня. Вона відображає оптимальний рівень інформаційно-педагогічної взаємодії у процесі навчання і виховання, тоді як ізольована педагогічна свідомість характеризується взаємним відчуженням суб'єктів такої взаємодії від його змісту» [320].

Аналізуючи роботи вищезгаданих дослідників можна помітити, що автори звертають увагу лише на окремі аспекти феномену, які нас цікавлять, а це не дає можливості створення цілісного уявлення про формування, становлення і розвиток педагогічної свідомості.

Отже, на підставі вищезазначеного можна стверджувати, що в сучасній педагогічній науці існує досить велика кількість різноманітних дефініцій, щодо визначення педагогічної свідомості. Узагальнюючи та систематизуючи

існуючі визначення та враховуючи різноманітність думок вчених відносно досліджуваного поняття, можна зробити висновок, що *педагогічна свідомість – це цілісне, динамічне особистісне утворення, яке містить у собі професійні знання та вміння, особистісний досвід викладача та його професійно важливі якості, усвідомленість педагогічних цінностей, сформованість ціннісних орієнтацій та мотивів саморозвитку педагогічної свідомості, позитивне емоційно-ціннісне відношення до себе як фахівця та своєї професійної діяльності, уміння керувати особистими психічними та емоційними станами, професійну та творчу активність, цілепокладання, професійну спрямованість, здатність до рефлексії.*

Проблема формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл набуває сьогодні особливо великого значення. Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів відбувається у процесі підготовки у вищому навчальному закладі і тому сьогодні велика увага приділяється проблемам педагогічної свідомості в сучасній вітчизняній педагогічній науці, а разом з тим і проблемам становлення студента, як майбутнього викладача вищої школи, як людини високої педагогічної моралі, високої педагогічної культури та високої педагогічної свідомості. Але, на жаль, у педагогічній науці педагогічна діяльність викладача подається більш ідеалізовано, ніж реально і це є велика проблема для майбутніх викладачів, бо у їх індивідуальній педагогічній свідомості виникає помилкове уявлення про реальну педагогічну діяльність. За визначенням В. Краєвського, педагогічна свідомість існує у трьох формах відображення педагогічної реальності: стихійно-емпіричному, художньо-образному та відображенні педагогічної реальності у науковому пізнанні [222, с. 12].

Саме ці форми в єдності становлять собою індивідуальну педагогічну свідомість, якій у вищій школі приділяється недостатньо уваги при підготовці майбутніх викладачів. Дослідження довели, що «деякі викладачі

вищої школи мають дефіцит педагогічної свідомості, який гальмує навчально-виховний процес та трагічно відбивається на особистості» – зазначає К. Абульханова [3, с. 93].

Завдання сучасної педагогічної науки полягає у тому, щоб не тільки підготувати майбутнього викладача з певною сумою знань, але і виховати в нього духовність, моральність, культуру почуттів, толерантність, доброту, відповідальність, чітку позицію громадянина України.

З виховним процесом пов'язано дуже багато проблем. Серед них і проблема якісної підготовки викладачів у вищих закладах нашої країни. Пріоритетом при викладанні педагогічних дисциплін є духовність, моральність, культура почуттів, відродження загальнолюдських та національних цінностей. Усі навчальні предмети повинні мати гуманістичну спрямованість і формувати її у майбутніх викладачів вищих шкіл. Знання історії, рідної мови та літератури, звичаїв і традицій українського народу допомагають формуванню моральних норм, духовних цінностей та педагогічної свідомості необхідних у педагогічній роботі.

До проблеми гуманізації у виховній діяльності викладача в своїх роботах зверталися Ш. Амонашвілі, В. Олександрова, Г. Шевченко, Т. Шурухіна та ін. [16; 10–11; 422–423; 435]. За твердженням Ш. Амонашвілі, духовність та гуманність повинні стати фундаментом в сучасній педагогічній освіті. Ці поняття стали звичними, бо вживаються в педагогіці дуже часто, але також часто вони не відповідають своїй суті. Є занепокоєність, що саме ці поняття можуть втрачати свою цінність, незважаючи на те, що вони є поняттями вічними і мають бути нормою життя не тільки для викладача вищої школи та студента, але і для кожної людини [16].

Поділяємо думку Г. Шевченко, що «освіта не може обмежуватися лише сферою знань, вона повинна виконувати важливу культуротворчу та

людинотворчу функцію, яка сприяє формуванню духовності особистості» [423, с. 202].

Цікаву думку з приводу духовності висловила і Р. Сілласте. Вона наголошувала: «Коли ми говоримо про духовність, то можна чітко закласти в це поняття наші уявлення про те, що у нації немає духовності, якщо у неї немає своєї ідеології, немає ідеалів, немає віри і головної мети, заради яких люди готові жити, працювати і навіть померти» [16, с. 40].

Якщо в нашій вітчизняній освіті будуть відроджені такі поняття, як духовність, моральність, культура почуттів, діалогічність, інтелектуальність, креативність та рефлексивність то відбудеться наступне:

- педагогічна свідомість буде мати можливість відродитися;
- більш чітко будуть визначені зміст та мета педагогічної освіти;
- впровадження в освітній процес якісних характеристик педагогічної свідомості сприятиме позитивному формуванню педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Ми поділяємо думку з Ш. Амонашвілі [16] щодо проблем педагогічної свідомості в сучасній вітчизняній педагогічній науці. Серед багатьох проблем педагогічної свідомості ми виділяємо найактуальніші на сьогоднішній день. Перша проблема – це авторитаризм. Авторитаризмом пронизані сучасні програми з їх стандартами, підручники, методичні рекомендації та ін. Його присутність відчувається майже у всіх державних документах стосовно освіти. Проблеми авторитаризму та насилля мають місце не тільки в нашій вітчизняній освіті, але і в освіті Росії, Сполучених Штатах Америки та інших країнах. Про це свідчить поява руху «педагогіки ненасилля», який мав свій початок в країнах Заходу. Сьогодні виховання майже у всіх європейських країнах ґрунтується на християнських цінностях. Християнські цінності є надійними орієнтирами виховання. Вони незаперечні, вічні, звернені до всіх епох і народів.

Друга проблема полягає в утилітарності мети освіти. Нею може бути стихійна мета, а саме: мета вступу до вищого навчального закладу; мета досягнення певного рівня освіти. У вищій освіті проблемам виховання приділяється досить мало уваги. Освітній процес значно домінує над виховним. Існує думка, що викладачі повинні готувати студентів до життя, але воно може бути різним: сьогодні воно складне, несправедливе, жорстоке, а через декілька років воно може бути зовсім іншим. Як зазначав Ш. Амонашвілі, освіта «створена не для того, щоб пристосовувати її до життя, тим паче до того життя, яке створюється негуманним суспільством. Не життя породжує негуманних людей, а їх безвільність, бездуховність та безморальність робить життя жорстоким і негуманним. Адаптувати, пристосовувати до життя, яке повне жорстокості та злоби, агресивності та криміналу, означає сприяти ще більшому погіршенню життя»[16, с. 42]. Гуманна педагогіка покликана стати, тим орієнтиром високих людських ідеалів, які повинні бути нормою життя для кожної освіченої людини.

Третя проблема – перетворення педагогіки у формальну з її тестами, таблицями, схемами, діаграмами, що віддаляє її від студентів та викладачів. Треба зазначити, що педагогіка, за визначенням В. Сухомлинського, «всіхня наука» і тому треба, щоб вона була доступна і зрозуміла для всіх.

Четверта проблема полягає у тому, що проблема освіти починається з проблеми індивідуальної педагогічної свідомості. Обмеженість індивідуальної педагогічної свідомості породжує авторитаризм та насилля, а через те, сьогодні в освіті розповсюджені такі поняття, як «формування творчої особистості», «формування особистісного виховання та навчання», «формування педагогічної свідомості» та ін.

П'ята проблема вітчизняної педагогічної науки та педагогічної свідомості відображає бездуховність. Великою проблемою у вітчизняній

педагогіці на сьогоднішній день є невихованість молодих людей, їх безкультурність, бездуховність та відсутність моралі як такої.

Нескладно помітити, що проблеми як педагогічної освіти, так і педагогічної свідомості виникають у тих педагогічних працівників, які своєю метою вважають тільки матеріальні блага. Таких викладачів можна вважати випадковими людьми в освіті, особливо у вищій школі. «Педагогіка» таких викладачів може нанести, і наносить, велику шкоду як студентам, майбутнім викладачам вищої школи, так і педагогічному процесу у цілому.

Для вирішення проблем, існуючих в педагогічній науці та в педагогічній свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл, необхідно частіше звертатися до класиків педагогіки, ціннісною орієнтацією яких була духовність, моральність та культура. Необхідно, щоб педагогічна свідомість майбутніх викладачів вищих шкіл набула духовного змісту, тільки тоді відбудеться переосмислення та переорієнтація ціннісних напрямків в освіті. Майбутні викладачі повинні більше звертатися до педагогічних класиків для усвідомлення педагогічних цінностей, намагатися досягти рівня свідомості таких класиків, як Я. Коменський, А. Макаренко, М. Пірогов, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Тільки тоді можна буде зрозуміти, що без духовності, моральності, культури не відбудеться якісного виховання та формування педагогічної свідомості на високому рівні.

У наші дні спостерігається дуже великий дефіцит благородства, тому освіта покликана взяти на себе виховання духовно і морально возвеличених людей, з благородними якостями. Ми повністю поділяємо точку зору Г. Шевченко: «Освіта не може обмежитися тільки лише сферою знань, вона повинна виконувати важливу культуротворчу і людинотворчу функцію, яка сприяє формуванню духовності особистості» [423, с. 202].

Історія свідчить, що в 1918 році наше суспільство було антигуманним, антидуховним та антилюдяним. Про це згадував В. Вернадський: «...не

можна відкласти турботу про велике та вічне на той час, коли буде досягнута для всіх можливість задоволення всіх елементарних нужд, буде пізно. Ми дамо матеріальні блага в руки людей, ідеалом яких буде «хліба та видовищ». Їсти, пити, нічого не робити, насолоджуватися любов'ю. Невже вчитель зможе задовільнитися тим, що стане виховувати скалозубів, мовчазних, жадних до грошей банкірів? Гарно жити в ім'я чого? Треба шукати найбільш високі ідеали. Любов до людства – маленький ідеал, коли живеш у космосі» [97, с. 205].

На межі ХХ-ХХІ століть майже у всіх розвинутих країнах світу, особливо тих, які мають сталі системи освіти, спостерігається незадоволення сучасною освітою. Особливі претензії висуваються до загальноосвітніх шкіл, бо саме тут спостерігається моральне зниження рівня якості освіти, падіння моральності випускників, їх небажання до самостійності та продовження навчання у вищих навчальних закладах. Але не можна обійти і вищу школу, яка акцентує увагу на професійній підготовці майбутніх викладачів вищих шкіл і не завжди піклується про їх загальнокультурний та духовно-моральний розвиток. І, як наслідок, пасивність випускників, безвідповідальність, низький рівень професійної мотивації та рефлексії.

Прийняті світовою педагогічною спільнотою ідеї освіти для сталого розвитку суспільства і особистості дозволяють нам по-новому подивитись на місце вищої освіти у цьому процесі та на її специфіку. У докладі Міжнародної комісії з освіти для ХХІ століття «Освіта — прихований скарб», який було представлено ЮНЕСКО у 1996 році, зазначається, що «...всі повинні бути всеозброєнні, щоб побороти основні протиріччя, які, не будучи новими, стануть головними проблемами ХХІ століття»[301, с. 9].

У зв'язку з цим постає питання про всесвітню кризу освіти. Кризовий стан вітчизняної освіти відмічено й проаналізовано у працях багатьох сучасних дослідників у галузі соціальної філософії та філософії освіти:

В. Андрутенка, О. Базалука, Г. Берегова, Б. Гершунського, В. Взятишева, Л. Горбунової, В. Кізіма, К. Корсака, Ф. Кумбса, В. Лутая, М. Романенка, Н. Пахомова, І. Предборської, Г. Шевченко, В. Шукшунова [19; 35; 53; 112; 432–433; 119; 190; 217; 237; 250; 344; 310; 330; 422–423] та ін.

Є незаперечним твердження Г. Шевченко, яка наголошує: « В умовах економічної кризи вища школа практично приречена на самовиживання, самофінансування, добування засобів для ефективного функціонування. Споконвічна місія вищої школи починає повільно згасати, намагаючись з метою виживання шукати специфічні комплекси освітніх послуг» [423, с. 204]

Занепокоєний даною проблемою і Б. Гершунський, який зазначав, що «головною причиною катастрофічних девальвацій моральних, духовних цінностей цивілізації і все більш очевидних світоглядних кутів наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. є системна криза, яка охопила три найважливіші сфери духовного життя суспільства – науку, релігію та освіту» [112, с. 86].

Думку попередніх авторів розділяє і доктор філософських наук Г. Берегова, наголосивши на тому, що «...у такому аспекті актуалізуються проблеми ціннісних орієнтацій особистості в сучасному постмодерному просторі, котра, перебуваючи під безпосереднім впливом цілого комплексу векторів (економічного, політичного, культурного й ін.), випробовує на собі як позитивну, так і негативну дію глобалізаційних процесів» [53, с. 5]. Питання духовності на сьогоднішній день є особливо стратегічним для всього людства, з позиції необхідності його виживання, бо від розуміння духовності залежить те, якою буде людина та людське суспільство.

На думку експертів ЮНЕСКО, головні проблеми освіти лежать в гуманітарній площині. В багатьох документах, які стосуються вищої освіти, підкреслюється пріоритет духовних, моральних та культурних цінностей.

У доповіді Міжнародної комісії з освіти, представленої ЮНЕСКО, наголошується на тому, що «людство потребує ідеалу та моральних цінностей. Немає більш благороднішої задачі, яка стоїть перед освітою, ніж пробудити у кожного, з урахуванням його традицій, переконань та при повній повазі плюралізму, підйому духа та думки до усвідомлення універсального світу» [301, с. 10].

Дослідники В. Алексєєв, О. Вербицький, П. Давидов, [14; 86; 134] взагалі вважають, що головною цінністю освіти повинно бути не засвоєння знань, навіть не володіння ними, а формування здібностей до самовизначення, самозмін, самоорганізації у практичній педагогічній діяльності. Аналогічну думку висловлюють В. Шукшунов та В. Взятишев стверджуючи, що необхідно навчати студентів не знанням та дисциплінам, а розумовій діяльності [432–433].

Не применшуючи значення висловлень вищезазначених вчених, дозволимо собі не погодитися з їх думкою, бо ми маємо досить багато відомих імен у галузі педагогіки, які є яскравими прикладами величезної ролі знань, ролі того, що дають людині знання та як знання впливають на її життя. Знання, на нашу думку, мають служити становленню та розвитку особистості.

Надзвичайно велике значення у цивілізаційному розвитку нашої країни та освіти зокрема відіграє аспірантура, яка належить до післявузівської професійної освіти. Саме аспірантура повинна формувати інтелектуальну та наукову еліту. Але, на превеликий жаль, економіка, яка на даний час знаходиться у стані застою, не стимулює підвищення якості вищої освіти. Зростання безробіття, бідності, економічне і політичне послаблення країни, зростання корупції – все це є тими причинами, які послаблюють у молоді інтерес до навчання у вищій школі. Невідповідна оплата інтелектуальної праці стала причиною зниження мотивації у молоді до отримання якісної

вищої освіти та переосмислення цінностей. Такі умови не стимулюють якості покращення аспірантської підготовки. Директор міжнародного інституту планування освіти Ф. Кумбс зазначав, що «криза освіти наступила, коли суспільство вирішило перевтілити систему підготовки еліти в систему підготовки мас» [237, с. 12].

З приводу підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл дуже змістовно йдеться у роботі Н. Ключової [199]. Вона зазначає, що суспільству необхідний викладач, який чітко знає свою справу, здатний самостійно приймати складні рішення та нести за них відповідальність, викладач, який вміє розвивати у студентів здібності до самоуправління та самореалізації.

Загалом необхідно відзначити, що зміни у педагогічній освіті залежать не від рішень уряду та Міністерства освіти, а від того, який викладач прийде у вищу освіту, від його інтелекту, культури, духовності, від його педагогічної свідомості та ціннісних орієнтирів. Ми переконані, що від викладача вищої школи залежить не тільки якісний рівень підготовки майбутніх викладачів, але і престиж вищого навчального закладу.

1.2 Зміст та структура педагогічної свідомості

Говорячи про структуру педагогічної свідомості, потрібно сказати, що вона є невід'ємною частиною структури суспільної свідомості. Крім того, що педагогічна свідомість займає певне місце у структурі суспільної свідомості, вона також тісно взаємодіє з іншими формами свідомості, а особливо з моральною та естетичною свідомістю, які разом з педагогічною свідомістю регулюють поведінку людей у суспільстві. Саме через ці форми передається досвід від покоління до покоління, а також відбувається виховний процес.

Завдяки дослідженням Л. Беляєвої, В. Демічева, Н. Крицької, І. Лернера, В. Сластьоніна [52; 140; 223; 247; 377] та ін. виділена педагогічна свідомість у структурі суспільної свідомості поряд з іншими формами. Також

ними була запропонована дворівнева структура розгляду педагогічної свідомості. Вона була представлена як на педагогічному (професійно-педагогічному), так і на теоретичному (науковому) рівнях.

У структурі педагогічної свідомості В. Демічев у свою чергу визначив наступні пласти: емоційно-вольовий (пов'язаний з турботою про проблеми виховання); буденно-логічний (побудований на принципах виховання, які стихійно склалися); практично-систематизований пласт (це знання принципів та прийомів виховання); теоретичний пласт (побудований на знаннях педагогічної науки) [140].

Заслуговує на увагу думка Е. Веліхова, В. Зінченка, В. Лекторського, які стверджують, що будь-яка свідомість завжди не тотожна своїй структурі, а «...є умова і можливість підйому над власною структурою» [85, с.29]. Таким чином, жодне структурне утворення, через яке розглядається свідомість, не може бути остаточним. Вона завжди буде стрімко змінюватись і шукати шлях кращого розвитку.

Розробка та обґрунтування цілісної системи формування та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл потребує не тільки розкриття суті даного поняття, але і аналізу його структури та змісту.

Психолого-педагогічні дослідження з проблем формування педагогічної свідомості та підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл дають можливість переконатися, що у науково-теоретичних дослідженнях не виявлено єдиного підходу, який би визначав зміст та структуру педагогічної свідомості та не створено ефективної технології формування та розвитку педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл. Ми розуміємо, що особистість не може розвиватися у відриві від суспільства, де існують свої традиції, норми, принципи, правила, цінності.

Для забезпечення успішної реалізації навчально-виховного процесу у сучасній вищій школі необхідна гармонійна система педагогічних підходів,

які будуть використовуватися у процесі організації навчально-виховної діяльності. Результативність та ефективність процесу формування, ставлення та розвитку педагогічної свідомості студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл у період навчання, безпосередньо залежить від правильно обраних педагогічних підходів та сучасних інноваційних технологій у навчанні.

Існує безліч підходів стосовно розвитку особистості майбутнього викладача вищої школи. Дослідивши та проаналізувавши роботи вчених, ми виділяємо кілька основних організаційних підходів, які в єдності своїй становлять систему формування, становлення та розвитку педагогічної свідомості: *системний* (П. Анохін, О. Глузман, Б. Ломов, Ю. Шабанова, Е. Юдин [22; 115; 248; 419; 438]), *антропологічний* (І. Аносов, Б. Бім-Бад, О. Огурцов, А. Фірсова, М. Швед [21; 62; 302; 407; 421]), *аксіологічний* (Ю. Бойчук, Л. Пелех, В. Сластьонін [67; 311; 374]), *культурологічний* (М. Бастун, Ю. Бойчук, Р. Гришкова, І. Колмогорова [40; 67; 126; 206]), *процесуально-динамічний* (Н. Гусякова, С. Рубінштейн, Б. Ломов, В. Слободчиков, Є. Ісаєв [131; 350; 248; 182] та ін.) та *особистісно-діяльнісний* (І. Бех, І. Зимня, Н. Олексєєв, К. Платонов, В. Серіков, І. Якиманська [57; 168; 13; 317; 368; 441]).

Для дослідження змісту та структури педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл головним ми обрали *системний підхід*, який дає можливість для ґрунтовного вивчення цілісності даного феномену, оскільки, як зазначає Ю. Шабанова, тільки за умови забезпечення системного підходу можна досягти успіху у реалізації поставлених цілей. Даний підхід є запорукою успіху викладача в його педагогічній діяльності [419, с. 7].

Намагаючись виробити особистий погляд на структуру педагогічної свідомості, ми виходили з того, що вона повинна відображати діяльнісну та особистісну сторону майбутнього викладача вищої школи.

На підставі цього ми розуміємо педагогічну свідомість як цілісну систему, яка становить собою сукупність особистісних якостей викладача вищої школи, структурно-змістовних складових педагогічної свідомості, якісних характеристик структурно-змістовних складових педагогічної свідомості та підходів до дослідження і формування педагогічної свідомості, які утворюють собою цілісну стійку єдність. Як стверджує П. Анохін, системний підхід являє собою цілий комплекс вибіркового компонентів, які при взаємодії та взаємовідношенні дають корисний позитивний результат [22, с. 179].

На підставі цілісної системи педагогічної свідомості ми побудували теоретичну модель структури педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи (див. додаток А). Використання викладачами вищих шкіл у педагогічній діяльності системного підходу дає можливість визначати цілі та завдання професійно-педагогічної підготовки майбутніх викладачів, зміст та технології навчального процесу, їх системоутворювальні зв'язки тощо.

Отже, під системним підходом до визначення структури педагогічної свідомості треба розуміти взаємозалежну стійку єдність окремих частин, які утворюють нову якість з притаманними їй своїми специфічними якостями.

Антропологічний підхід являє собою розвиток особистості майбутніх викладачів вищих шкіл у процесі навчання у вищій школі, оволодіння широкими знаннями про природу людини, а також уміння застосовувати свій власний потенціал у професійно-педагогічній діяльності, створювати умови, спрямовані на саморозвиток, самовизначення та самовдосконалення.

На нашу думку, є дуже доречним застосування антропологічного підходу у системі сучасного навчання та виховання у вищій школі. Антропологічний підхід містить в собі методи досліджень багатьох наук, а саме: біології, анатомії, фізіології, медицини, історії, етнографії, педагогіки,

психології, культурології, філософії, етики, естетики та ін. Проте, особливе місце займає педагогіка, бо професія викладача – є початком усіх професій. Як стверджувала С. Русова, учитель обов'язково мусить знати антропологію та мати «...філософічне розуміння життя і свого власного, і громадянського, і народного, та філософічне розуміння моралі» [421, с. 54].

Головною ознакою антропологічного підходу є культура – як результат діяльності людства, який виявляється у знаннях, мові, правилах, нормах, законах, цінностях, звичаях та ін. А. Кравченко доводить, що за допомогою «системи переконань і цінностей, які виражені через відповідну мову, пісні, танці, звичаї, традиції, манери поведінки, упорядковується життєвий досвід, регулюється взаємодія спілкування» [220, с. 32]. Всі ці одиниці культури є результатом наполегливого навчання та виховання особистості. На превеликий жаль, ідея навчання і виховання на антропологічних принципах не була затребувана протягом довгого часу та актуальність її застосування набуває великого значення у наш час.

Таким чином, використання антропологічного підходу, як методологічного інструментарію у педагогіці, зокрема у вищій школі, дає можливість кращого вивчення особистості-студента та особистості-викладача.

У структурі педагогічної свідомості надзвичайно важливим є **аксіологічний підхід**. Аксіологічний підхід – це вчення про цінності та ціннісну структуру світу. Ю. Бойчук переконує, що «...аксіологічний підхід не тільки проголошує людину як найвищу цінність суспільства і самоціль розвитку суспільства, але і дозволяє вивчати явища (у тому числі і

педагогічні) з точки зору закладених у них можливостей задоволення потреб людини» [67, с.22].

Аксіологічний підхід містить в собі такі поняття: цінність, аксіологічну характеристику індивіда, як суб'єкта ціннісних відношень та аксіологічні категорії (мотивація, потреба, ціль, ціннісні орієнтації та ін.).

Спираючись на аксіологічний підхід формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл, набувають пріоритетного значення такі культурно-гуманістичні функції освіти: розвиток духовних сил, здібностей та умінь, які дозволяють майбутнім викладачам у майбутньому долати педагогічні труднощі; формування характеру та моральної відповідальності у різних складних ситуаціях, створення умов для особистісного та професійного росту, самореалізації, самовдосконалення, створення належних умов під час навчання у вищій школі для самовизначення, саморозвитку та позитивного ставлення до загальнолюдських цінностей. Викладачам вищої школи необхідно побудувати роботу зі студентами таким чином, щоб цінність, яка засвоюється ними, надзвичайно високо цінувалася, бо тільки в такому випадку цінність набуває категорії потреби. Якщо ж у студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл, не сформоване належним чином позитивне ставлення до цінностей, то в них і не з'явиться бажання володіти ними. Негативне відношення до навчання також є причиною низької ефективності навчально-пізнавального процесу. Процес ціннісного ставлення майбутнього викладача під час професійно-педагогічної підготовки – це ціннісне переосмислення та оцінка творчого перетворення знань, потреба у постійному самовдосконаленні та саморозвитку, а сформовані у процесі навчання загальнолюдські цінності будуть також визначати і ціннісне ставлення студентів до майбутньої педагогічної діяльності.

Отже, аксіологічний підхід до формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл передбачає, перш за все, формування системи ціннісних орієнтацій, спрямованих на особистісні інтереси та прагнення студентів, мотиваційну програму діяльності, а також визначення готовності майбутнього фахівця до реалізації життєвих та професійно-педагогічних планів.

Наступним важливим і, наш погляд, актуальним підходом у структурі педагогічної свідомості є **культурологічний підхід**. Є слушною думка М. Бастуна, про те, що «культурологічний підхід — це конкретно наукова методологія пізнання та перетворення педагогічної реальності, основою якої є аксіологія; бачення освіти через призму поняття культури, тобто розуміння її культурного процесу, котрий відбувається у культуровідповідному середовищі, всі компоненти якого наповнені людськими смислами і слугують людині, котра вільно проявляє свою індивідуальність, здатність до культурного саморозвитку і самовизначення у світі культурних цінностей [40, с.172].

Особливої уваги щодо культурологічного підходу та формування педагогічної культури викладача вищої школи заслуговує і думка І. Колмогорової, яка визначає даний підхід як «сукупність теоретико-методологічних положень та організаційно-педагогічних заходів спрямованих на створення умов для освоєння і трансляції педагогічних цінностей і технологій, котрі забезпечують творчу самореалізацію особистості викладача у професійній діяльності» [206, с. 166].

Головну роль у формуванні педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл відіграє культурне середовище вищого навчального закладу, яке впливає на процес розвитку нових культурних утворень. Дуже влучно про це говорить Л. Побережна: «Культурне середовище — це складна взаємодія різних культур, цінностей, психологій, яка через соціально-

груповий синтез веде до збагачення близького духовного світу майбутньої інтелігенції» [322, с. 99].

Елементами культурного середовища вищого навчального закладу, на нашу думку, є унікальні відносини між студентами та викладачами, які направлені на творчий розвиток особистості, створюючи особливий спосіб життя з притаманними йому духовністю, моральністю, культурою почуттів, пізнавальною активністю, ініціативністю, креативністю, тощо. Нам дуже імпонує думка Г. Шевченко, яка зазначає, що «основне завдання вищої школи – творити образ людини високоосвіченої, духовно-моральної, високоінтелектуальної, культурної, мудрої, гуманної, з високорозвиненою свідомістю, з гуманістичним ставленням до світу» [423, с. 205].

Аналізуючи першоджерела досліджень з проблеми культурологічного підходу, можна зробити висновок, що найбільшу цінність для формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл мають принципи створення культурного навчального середовища, різних педагогічних методів та технік, завдяки яким у студентів, як майбутніх викладачів, формується педагогічна свідомість та особистісне ставлення до навчання.

У рамках **процесуально-динамічного підходу** на перший план виходять процесуально-результативні характеристики педагогічної свідомості та її рушійні сили.

Процесуально-динамічний підхід використовується при вивченні проблем мотивів та спрямованості особистості. На означений підхід вказував С. Рубінштейн наголошуючи, що «динамічні тенденції» – це не що інше як мотиви, які визначають спрямованість діяльності особистості її цілями та задачами [350]. Необхідно відзначити, що питання процесуально-динамічного підходу розглядали у своїх дослідженнях Н. Гусякова С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, Б. Ломов, В. Слободчиков, Є. Ісаєв [131; 350;

243; 248; 182] та ін. Так, наприклад, В. Ломов [248] дотримується думки, що у якості головної характеристики особистості виступає спрямованість.

На наш погляд, переваги процесуально-динамічного підходу полягають у відстоюванні поглядів на особистість, як на динамічно-розвиваючу систему, на пошук рушійних сил поведінки особистості та причин, які зумовлюють її вчинки. Загалом необхідно відзначити, що діяльність є своєрідним двигателем, який обумовлює зміни як самої особистості, так і її поведінки, бо саме в діяльності і відбувається формування, становлення та розвиток свідомості особистості.

Особливе місце у формуванні педагогічної свідомості займає **особистісно-діяльнісний** підхід до навчання. Під час застосування у навчально-виховному процесі особистісно-діялісного підходу окреслюється та вирішується одне з головних виховних завдань освіти – створення умов гармонійного, духовно-насиченого, морально-досконалого, культурного, професійно-спрямованого та креативного розвитку особистості, завдяки врахуванню індивідуально-психологічних характеристик, мотивації, адаптації, здібностей, рівня домагань, самооцінки особистості тощо [133]. При використанні у педагогічній діяльності особистісно-діялісного підходу відбувається розвиток педагогічної свідомості у майбутніх викладачів, в першу чергу, через навчально-педагогічну діяльність; педагогічна свідомість та її структура зазнають великих змін особливо під час поетапної педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл.

Ми вважаємо, що використання особистісно-діялісного підходу, дає можливість на основі рефлексії сформувати здатність студентів до проектування, прогнозування та програмування майбутньої професійної діяльності.

Сучасні вищезгадані актуальні підходи у сукупності своїй є досить необхідними для розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів

вищих шкіл. Їх використання також утворює і сукупність індивідуальних стилів педагогічної діяльності викладача вищої школи. Психолого-педагогічний аналіз структури діяльності викладача вищої школи свідчить про залежність успішності педагогічної діяльності від здібностей, які у психології називають професійно важливими якостями і які формуються безпосередньо під час педагогічної діяльності викладача вищої школи. Ми погоджуємося з думкою вищезгаданих дослідників з приводу того, що на формування педагогічної свідомості особливо великий вплив має соціальне оточення (вибір та престиж професії викладача, затребуваність обраної професії в суспільстві, матеріальна забезпеченість педагогічних працівників тощо).

Використовуючи у педагогічній роботі вищезгадані підходи викладачі вищих навчальних закладів, таким чином, створюють відповідні умови для студентів, за яких стає можливим формування у них стійкої мотивації до майбутньої педагогічної діяльності, максимальне розкриття творчих здібностей, особистісної самореалізації, а також високий розвиток педагогічної компетентності.

Для забезпечення успішної реалізації даного процесу у сучасній вищій школі необхідна гармонійна система педагогічних підходів, які будуть використовуватися у процесі організації навчально-виховної діяльності. Результативність та ефективність процесу формування, ставлення та розвитку педагогічної свідомості студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл у період навчання, безпосередньо залежить від правильно обраних педагогічних підходів та сучасних інноваційних технологій у навчанні.

Отже, використання методологічних засобів пізнання, до складу яких необхідно віднести сукупність підходів (системний, антропологічний, аксіологічний, культурологічний, особистісно-діяльнісний та процесуально-

динамічний), допомагає формувати у майбутніх викладачів вищих шкіл педагогічну свідомість на високому рівні.

Аналіз різноманітних точок зору дослідників Г. Аكوпова, Н. Гусякової, С. Днєпрова, С. Кузнецової, Л. Плескача, Т. Шурухіної, А. Фоміна, В. Якуніна [6–8; 133; 147; 229; 320; 435; 410; 442] та ін. з проблеми професійно-педагогічної свідомості у котрий раз доводить, що даний феномен має дуже складну структуру. У процесі нашого дослідження великої уваги та інтересу з питання структури педагогічної свідомості заслуговують роботи цих дослідників.

Побудована нами теоретична модель структури педагогічної свідомості має в своєму складі тісно пов'язані між собою інтегративні складові, що відображають змістово-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний та оціночно-рефлексивний компоненти. У свою чергу змістово-діяльнісний компонент відображає систему професійних знань, умінь, поняття про педагогічну свідомість, характеристики педагогічної свідомості; мотиваційно-ціннісний охоплює цінності та ціннісні орієнтації, професійно значущі якості, емоційно-ціннісне відношення до себе та до своєї навчальної професійно-орієнтованої діяльності, вмотивованість професійного самовдосконалення; оціночно-рефлексивний відтворює здатність до професійної самооцінки, самоконтролю, саморегуляції поведінки, кар'єрні домагання.

Введені до структури педагогічної свідомості компоненти взаємообумовлені, тісно пов'язані і становлять собою нове цілісне утворення. Треба зазначити, що кожний із представлених компонентів та їх показників може піддаватися аналізу як окрема структурна одиниця, а через те, потребують тлумачення з позицій нашого дослідження. Пропонуємо проаналізувати кожний з елементів в даній структурі, які утворюють стійке, цілісне, поліструктурне, динамічне утворення під назвою «педагогічна

свідомість майбутнього викладача вищої школи», обґрунтовуючи власну думку даного вибору.

Змістово-діяльнісний компонент

(система професійних знань, умінь, поняття про педагогічну свідомість, характеристики педагогічної свідомості)

Змістово-діяльнісний компонент у структурі педагогічної свідомості представлений наступними показниками: системою професійних знань, умінь, поняттям про педагогічну свідомість, характеристиками педагогічної свідомості, що роблять педагогічну діяльність викладача вищої школи більш яскравою та індивідуальною. Зазначений компонент, на наш погляд, є головним у професійно-особистісному становленні та розвитку майбутніх викладачів вищих шкіл.

Так, Г. Акопов [6] вважає, що професійна пам'ять, професійне мислення, професійне сприйняття, уявлення, увага та інше у сукупності становлять інтелектуально-пізнавальну складову професійно-педагогічної готовності викладача. Автор вважає, що основу професійного розвитку викладача вищої школи, у першу чергу, становлять професійні знання. За його даними, у переліку труднощів професійно-педагогічної діяльності як у студентів, так і у викладачів вищих шкіл перше місце займають: недостатність знань свого предмета та недостатність знань методики. Сукупність же професійних знань, умінь та навичок, а також педагогічний досвід становлять собою професійну компетентність викладача вищої школи. Саме професійні знання, які становлять собою основу змістово-діялісної складової педагогічної свідомості, дають можливість удосконалення та розвитку майбутнього викладача вищої школи. Треба зазначити, що на рівень засвоєння знань великий вплив має рівень інтелекту викладача.

Викладач вищої школи, на наш погляд, є основним творцем освітнього процесу, а тому він повинен спрямовувати всі свої знання, уміння та навички

на повне розкриття та розвиток у студентів, як майбутніх викладачів вищої школи, інтелектуальних, педагогічних та творчих здібностей, розвитку загальної культури, забезпечувати високий рівень самоорганізації.

Незважаючи на те, що педагогічній свідомості притаманна відповідна структура, вона ще має якісні характеристики, які визначають її внутрішню глибину та сутність. У сучасній педагогічній науці існує досить багато досліджень стосовно якісних характеристик педагогічній свідомості. Так, Т. Шурухіна вказує на гуманістичність, рефлексивність, креативність, діалогічність [435]; К. Вітрук виділяє спрямованість, толерантність, моральність, креативність, діалогічність [92]; Н. Гусякова наголошує на активності, спрямованості, значимості (особистісний сенс), знаковості, емоційності, рефлексивності [133].

Наступним показником змістово-діяльнісного компоненту ми виділяємо основні характеристики педагогічної свідомості (інтелектуальність, духовність, моральність, культуру почуттів, рефлексивність, креативність, діалогічність), які визначають внутрішню глибину педагогічної свідомості викладача вищої школи та її сутність. Так, ми розглядаємо інтелектуальність, як основу формування та розвитку пізнавальних потреб; духовність та моральність, як безпосередню орієнтацію викладача на відтворення загальнолюдських моральних норм та духовних цінностей; культуру почуттів, як здатність до емоційної саморегуляції та створення позитивної емоційної атмосфери; рефлексивність, як здійснення пошуку змісту педагогічної діяльності; діалогічність, як відкритість та готовність до діалогу з усіма суб'єктами педагогічної діяльності; креативність, як здатність до творчої педагогічної особистісної саморегуляції.

Серед багатьох якісних характеристик педагогічної свідомості особливу увагу, на наш погляд, заслуговує *інтелектуальність* викладачів

вищих шкіл. Поняття «інтелект», за визначенням О. Дзюби, «пов'язане з процесами сприйняття інформації із зовнішнього світу або про себе самого, процесами пізнання, мислення, засобами фіксації знання в тій чи іншій галузі, що забезпечує обізнаність людини у будь-якій сфері»[142, с. 172].

Викладач вищої школи, якому притаманна інтелектуальність постійно знаходиться у розвитку, у прагненні до нових знань, до істини. Інтелект викладача можна віднести до сталої структури його розумових здібностей.

Інтелектуальність – це та якість, яка відображає інтелектуальний розвиток викладачів вищих шкіл. Інтелект як здібність, як правило, реалізується за допомогою інших здібностей, таких як: відчуття, сприйняття, пам'ять, уявлення, мислення, розум та ін. Суттєвими якостями інтелектуальності викладачів є допитливість (прагнення до всебічного пізнання будь-яких явищ), глибина розуму (здатність відділяти головне від вторинного, необхідне від випадкового), їх гнучкість та рухливість (здатність широко використовувати досвід, подолання шаблонного мислення), логічність (здатність дотримання чіткої послідовності суджень) та доказовість (здатність до використання в необхідний момент фактів та закономірностей, підтверджуючих правильність суджень та висновків). Відносно інтелекту свою думку висловив С. Головін, який стверджував, що інтелект залежить від індивідуальних особливостей викладача: мислення, пам'яті, сприйняття, уваги та іншого [117].

Інтелектуальність вказує на освіченість, грамотність, обізнаність, ерудованість викладача. Це надзвичайно особлива якість, яка дуже необхідна викладачам вищої школи. Інтелектуальність з'являється тоді, коли викладач має потребу постійного самовдосконалення. Академік О. Новіков порівняв поняття «освіченість» з умінням налагоджувати діалогічні стосунки, відповідально ставитися до навчання, аналізувати свою поведінку та вчинки, вміти прогнозувати та проектувати свою діяльність тощо [299].

Ми вважаємо, що інтелектуальний, освічений викладач вищої школи повинен бути морально-чутливим, з притаманною йому силою духу, здатністю відстоювати власну думку, критично мислити. Успішність педагогічної діяльності будь-якого викладача вищої школи буде залежати від його інтелектуальних здібностей, здібностей до пізнання, придбання нових знань та їх ефективного використання.

Не менш важливою, але досить актуальною і необхідною якісною характеристикою педагогічної свідомості є **духовність**. На сучасному етапі проблемою духовності займаються такі вчені, як: І. Бех, Л. Кумінова, Ю. Ляснікова, Л. Пегарева, М. Пірен, Г. Шевченко [55-56; 238; 253; 316; 422] та ін. Проте, незважаючи на досить великий інтерес з боку науковців до питання формування духовності студентів вищих шкіл, дане питання залишається відкритим.

Формування духовних якостей особистості є одним із найважливіших завдань освіти, зокрема вищої школи, тому дослідження цього питання повинне йти у напрямку визначення сутності поняття «духовні якості» особистості та засобів їх формування.

Переконливим з цього приводу є твердження Г. Шевченко «Духовність, як специфічна людська якість безперечно втілює в собі найкращі зразки людської поведінки, мудрості, дотримання і утвердження в повсякденному житті вищих моральних законів, наслідування кращим загальноприйнятим естетичним ідеалам. Духовність по суті є найвищою сходинкою в системі людських якостей, де панують совість, честь, гідність, свобода, милосердя, гуманізм, душевність, сердечність, працелюбство, творчість за законами краси»[423, с. 244].

З власного педагогічного досвіду ми можемо стверджувати, що виховання національно-свідомого, справжнього громадянина України починається із виховання його духовної особистості. Від ставлення

студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл, до надбань загальнокультурних цінностей, залежить і духовне оновлення українського суспільства взагалі. Ми повністю поділяємо думку М. Пірен, яка теж вважає, що найвищим рівнем розвитку особистості є її духовність, яка заснована на загальнолюдських цінностях [317, с. 228]. Загальнолюдські духовні цінності – це є не що інше як «духовний капітал людства», найголовнішими серед яких є моральні, естетичні та культурні цінності. Завдяки їм визначається поведінка і ставлення до інших систем цінностей. Студент, як майбутній викладач вищої школи, як людина духовна, обов'язково повинен мати широкі знання, за допомогою яких він буде краще розуміти закони розвитку природи, суспільства, освіти, релігії, мистецтва та ін. Внутрішній моральний стан викладача вищої школи напряму буде залежати від того, як часто він буде замислюватися над питаннями духовності, моральності, естетичності, культури та ін. Духовні цінності безумовно спрямовані на формування у студентів такого стрижня, який буде сенсом всього їх подальшого життя. Сьогодні перед вищою школою стоїть завдання не тільки підготувати студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл, але необхідно розвинути у них такі духовні якості, які стануть необхідними для їх морально-естетичного становлення, відповідальності, а також розуміння безлічі складних гуманістичних питань, рішення яких на кожному кроці вимагає сучасне життя. В. Кротюк, розкриваючи значення вищої освіти з питання духовного розвитку майбутніх викладачів наголошував, що «вища освіта – це найважливіший соціальний інститут збереження культурних цінностей, норм, правил, принципів, ідеалів тощо, бо завдяки вищій школі відбувається збереження духовних цінностей суспільства, держави та нації, формуються ціннісні орієнтири студентства, створюються сприятливі умови для розвитку духовно-моральних потреб майбутніх викладачів вищих шкіл» [224, с. 61].

Як свідчить історія, пріоритетним завданням вищої школи завжди було і залишається формування національної свідомості у студентів, значна перевага серед складових якої, посідає духовність та моральність. Як зазначає протоієрей В. Заєв, «Духовність – це стан душі, що має відповідні позитивні властивості, які характеризують її чистоту від усілякого внутрішнього бруду. Моральність же – це характер ставлення людини до навколишнього світу, передусім до іншої людини і суспільства. Її оцінюють за вчинками людини, але залежно від мотивації, не всі моральні вчинки людини можуть бути духовними. Характер і ступінь духовності людини, в кінцевому підсумку, визначаються тією метою, яку вона ставить у своєму житті» [160, с. 90–93].

Ми переконані, що у сучасний складний час епохи інформатизації, коли стрімко змінюються вектори цінностей суспільства, майбутнє нашої держави напряму залежить від духовно-морального стану родини та викладачів вищих шкіл, бо саме вони створюють ту атмосферу виховання, яка сприятиме подальшому розвитку нації та держави.

Отже, духовні якості особистості – це система інтелектуального, морального, художньо-естетичного та емоційно-чуттєвого розвитку особистості. Можна вважати, що важливу роль у формуванні особистості студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл, їх педагогічної свідомості, ключової ролі у педагогічній діяльності вищої школи відіграють духовно-моральні цінності, які є запорукою відродження державності та ментальності української нації.

Особливо великого значення у формуванні духовності студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл, набуває **моральність**. Формування моральності є надзвичайно актуальною проблемою. Вона пов'язана з розвитком духовної особистості майбутніх викладачів вищих шкіл. Дослідження духовного та морального розвитку особистості, особливості

організації її духовно-морального виховання знайшли своє відображення у роботах А. Косаковського, В. Кротюка, К. Миронова, В. Тугарінова, Т. Тюріної, Г. Шевченко [335; 224; 277; 396; 397; 422] та ін.

Ми поділяємо думку Т. Тюріної, щодо моральності, яка повинна бути орієнтиром людини, в першу чергу, на суспільно-історичні норми та цінності. Одним із важливих завдань моральності навчити людину жити за нормами і правилами, які прийняті у суспільстві [397, с. 133].

Більшість дослідників вважають, що викладачі вищих шкіл повинні вчити студентів обирати високі, гуманні цілі, дотримуватися загальнолюдських цінностей, поважати і цінувати гідність будь-якої людини, сприймати та поважати право людей на релігійну та культурну своєрідність, усвідомлювати своє місце у житті.

У процесі навчання у вищій школі великого значення набувають і морально-естетичні норми та педагогічні цінності, які мають відбиток у твердженні В. Тугарінова. Дані цінності разом з пов'язаним з ними відношенням до оточуючого є особливою формою педагогічної свідомості [396, с.54–55].

Моральна поведінка майбутніх викладачів вищих шкіл повинна бути сформована під час навчання у вищій школі викладачами або творчо вироблена під час педагогічної практики та у позааурочній діяльності самими студентами. Готовність майбутніх викладачів діяти на основі визначених моральних принципів під час педагогічної діяльності і є тією обставиною на підставі якої і відбувається становлення педагогічної свідомості.

А. Косаковський пропонує наступні форми, які ведуть студентів до усвідомлення моральних цінностей: «ситуація, яка вимагає здійснення морального вчинку; спеціально задана ситуація, яка дозволяє студенту виявити свої можливості, при подоланні труднощів; обговорення та оцінки прикладів моральної поведінки; теоретичне обговорення норм моралі та

моральних принципів»[335, с. 164]. Незаперечним є і твердження К. Миронова з приводу понять «мораль» та «моральність». «Моральність, – стверджує автор, – це внутрішня установка індивіда діяти згідно зі своєю совістю і вільній волі, на відміну від моралі, яка, поряд з законом, є зовнішньою вимогою до поведінки індивіда» [277, с. 3].

Створення викладачами вищих шкіл особливих умов, при яких відбувається проявлення моральних якостей студентів, завжди пов'язано з моральним кліматом студентського колективу в цілому. Рішення ж поставлених викладачем моральних задач теж відбувається під час усвідомлення студентами життєвих ситуацій. Моральна задача в такому випадку стає ідеальною. Обговорення у студентському колективі морального вчинку або події, може викликати суперечку, або різноманітні точки зору, які не завжди будуть співпадати з думкою викладача. Саме розходження в думках між студентом та викладачем вказує на особливості індивідуального досвіду студента. Виявлення особливостей кожного студента, як майбутнього викладача, на наше переконання, дозволить викладачу вищої школи правильно та грамотно організувати педагогічний процес та сформувати у майбутніх викладачів вищих шкіл необхідні моральні принципи та педагогічну свідомість. У процесі теоретичного детального розгляду норм моралі та їх логічного послідовного обґрунтування майбутніми викладачами вищих шкіл, призводить до найбільш усвідомленого їх сприйняття та допомагає формуванню стійких моральних вчинків, а також становленню та розвитку їх педагогічної свідомості.

Отже, можна зробити висновок, що вища школа відіграє важливу роль у створенні сприятливих умов, в яких усі позитивні цінності освіти, а саме: добро, гуманність, толерантність, милосердя, відповідальність, чесність, справедливість, чуйність та ін., обов'язково стануть надбанням

студентів, їх внутрішніми орієнтирами подальшої педагогічної діяльності у вищій школі.

Важливим елементом структури педагогічної свідомості, на нашу думку, є і така її характеристика як **культура почуттів**. Проблема виховання культури почуттів завжди, і особливо на сучасному етапі, привертає увагу вчених-філософів, психологів та педагогів (Т. Антоненко, Л. Мельник, М. Скоромна, Г. Шевченко, Т. Шевчук [24; 269; 373; 422; 424] та ін.). Успішна педагогічна діяльність викладачів вищих шкіл безпосередньо та напряду залежить від створеного ними позитивного духовно-культурного середовища.

Як уже зазначалося у нашій роботі, викладач вищої школи повинен бути людиною високоосвіченою, інтелектуальною і водночас культурною, а тому формувати культуру почуттів необхідно ще під час професійно-педагогічної підготовки у вищій школі. Це підтверджують і дослідження О. Саннікової, С. Макшакова [363; 256] та ін. Вони вказують на негативну тенденцію відносно культури почуттів, зокрема, емоційної культури.

Важливим у педагогічній діяльності викладача вищої школи є педагогічне спілкування, особливостями якого є емоційні відносини між педагогічним та студентським колективами. Уміння керувати емоційними та моральними почуттями вказує на рівень розвиненості духовно-моральної культури та культури почуттів викладача, а формування емоцій у студентів свідчить про розвиток їх як особистості.

Стриманність у почуттях або культура почуттів завжди вважалася ознакою вихованості. І це дійсно так. Робота викладача вищої школи перенасичена емоційними почуттями. Ми поділяємо думку Л. Мельник та Т. Шевчук, що «в емоційному досвіді викладача закладений великий потенціал виховання культури почуттів студентів» [269]. Почуттю не можна навчити, але його можна викликати. Пристрастю до знання викладач вищої

школи надихає, захоплює майбутніх викладачів до опанування свого предмета.

Емоції регулюють поведінку викладача у конкретній педагогічній ситуації. Адже, не можна агресивно відповідати на неправильні дії студентів, бо таким чином неможливо уникнути конфліктної ситуації між викладачем та студентами. Високий рівень емоційної культури викладача вищої школи – це якість його особистості. Чим вище культура почуттів викладача, тим більшу стриманість він проявляє відносно студентів. І навпаки, некеровані прояви емоцій викладача, вказують не тільки на низький рівень його культури почуттів, а навіть, і на рівень його загальної культури.

Незаперечним є той факт, що духовно-емоційна культура викладача характеризується його здатністю цінувати та поважати почуття будь-якого студента. Враховуючи особистий емоційний досвід, викладач вищої школи повинен з особливою увагою та розумінням ставитися до студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл. Вміння викладачем аналізувати емоційні прояви та поведінку студентів допоможе йому знайти правильні шляхи своєчасного та необхідного впливу на особистість студентів з урахуванням індивідуального підходу до них.

Ми поділяємо і думку Т. Шевчук з приводу того, що при вихованні культури почуттів у студентів не останнє місце посідає і стиль взаємовідносин між викладачем та студентами. Викладач вищої школи повинен безперервно підвищувати свій духовний рівень, керуватися тільки позитивними емоціями та високою культурою почуттів, формуючи при цьому позитивні емоції у студентів через красу слова, думок, художньо-естетичну цінність та ін., бо саме це має особливий вплив на виховання культури почуттів у студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл [424].

Отже, формування та постійний розвиток культури почуттів у майбутніх викладачів вищих шкіл є одним з найважливіших пріоритетних

напрянків їх професійно-педагогічної підготовки. Наявність у викладачів вищих шкіл високого рівня культури почуттів дасть можливість їм на такому ж високому професійному рівні здійснювати навчання і виховання студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл.

Особливе значення у структурі педагогічній свідомості має **рефлексивність**. Дослідження цієї проблеми представлено такими напрямками: рефлексивне освітнє середовище (М. Белобородова, Г. Давидова, І. Стеценко [50; 137; 389–390]); становлення рефлексивних компетенцій студентів (О. Бессонової, С. Вострокнута, О. Гулеєва, Н. Гумірова, О. Двойнін, О. Калашникової, Т. Морозової, С. Павлова, А. Хлусова [54; 100; 129; 130; 138; 186; 288; 306; 413;] проектування рефлексивних методик (В. Долгова, В. Метаєва [148; 274]).

Рефлексія як самостійний вид психічної діяльності забезпечує виконання таких функцій як відображення, розуміння, ставлення, цілепокладання, планування, управління, контроль, корекція. Р. Немов вважає, що рефлексивність, перш за все, це пізнання самого себе, власних психічних станів, самоаналіз своїх почуттів та вчинків, роздуми над особистим життєвим досвідом [294, с. 178]. Аналогічної думки дотримується і А. Бізяєва зазначаючи, що рефлексія передбачає активне особистісне переусвідомлення та перебудову викладачем змісту своєї індивідуальної свідомості, своєї педагогічної діяльності, спілкування та перебудови особистої поведінки на підставі ціннісних відносин [61].

При формуванні та становленні рефлексії велику роль відіграють цінності, ціннісні орієнтації та мотивація. Остання є поштовхом для виконання педагогічної діяльності. Мотив педагогічної діяльності може трансформуватися на мету дій, що і є результатом педагогічної діяльності. Ядро ціннісних орієнтації складає система сприйнятих викладачем вищої школи соціальних цінностей, які згодом, проходячи через призму

індивідуальної педагогічної діяльності, становлять структуру особистісних цінностей викладача вищої школи. Основу рефлексії становлять знання, які є її змістово-діяльнісним компонентом. Набуті у вищій школі знання допоможуть майбутнім викладачам вищої школи досягти великих успіхів у педагогічній діяльності, у відповідності з вимогами, стандартами, професійними та соціальними нормами. Оціночно-рефлексивна складова рефлексії становить собою механізм роботи самосвідомості, самоконтролю, саморегуляції та здатності викладача до внутрішнього діалогу.

Важливо також наголосити на тому, що рефлексія має прямий вплив на розвиток творчих здібностей викладача вищої школи. Про взаємозв'язок творчої та рефлексивної здатності викладача йдеться у дослідженні І. Стеценка [389], а М. Кларін [196] доводить зв'язок творчого мислення викладача з його рефлексією. Про це також йдеться у роботах В. Анісімова, В. Давидова, В. Зінченка, Є. Ісаєва О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Слободчикова [20; 136; 170; 182; 242; 353; 182]. Таким чином, рефлексія у педагогічній діяльності викладача вищої школи сприяє розвитку його педагогічної креативності, майстерності, фаховості, діалогічності та ін.

Отже, великого успіху в педагогічній діяльності може досягти той викладач, який здатний адекватно оцінювати, як себе, так і свою педагогічну діяльність. Але контролювати та оцінювати себе викладач вищої школи повинен критично, у відповідності до своїх ідеалів та загальнолюдських цінностей. Педагогічна рефлексія містить в собі великий потенціал розвитку викладача, який при конкретних умовах підіймає її на високий рівень.

На сучасному етапі розвитку освіти, який позначений значними змінами у системі вищої освіти України, а також інтеграцією до світового освітнього простору, проблема **креативності**, творчої діяльності викладача вищої школи, на наше переконання, є однією з головних. Питаннями

креативності освіти, застосування креативних технологій та формування професійно-педагогічної креативності викладачів вищої школи займалися П. Горностай, О. Гусарова, Л. Пузеп, С. Сисоєва, А. Шумовська [120; 131; 336; 371; 434] та ін.

Говорячи про креативність, треба зазначити, що в поняття «креативність» ми вкладаємо особисті якості викладача вищої школи, рівень його творчої обдарованості, здатності до творчості, яка є сталою характеристикою особистості викладача, а в поняття «творчість» ми вкладаємо розуміння педагогічного процесу, у якому проявляється креативність. Для творчої педагогічної діяльності викладача вищої школи йому необхідно мати систему знань, умінь, навичок, здібностей та особистісних якостей, які наповнюють собою поняття «креативність». Творчий розвиток студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл, залежить від того, яку тактику обирає викладач вищої школи, а для цього він повинен не тільки «надихнути творчістю» своїх студентів, але і створити креативні ситуації, завдяки яким відбудеться самовизначення, саморозвиток і самореалізація майбутніх викладачів.

С. Сисоєва вказувала на ознаки креативності викладача, серед яких: високий рівень духовної та моральної свідомості, пошуковий стиль мислення, розвинені інтелектуальні та інтуїтивні здібності, творча фантазія, характерні індивідуальні якості, мотиви (інтерес, захопленість майбутньою професією), високий рівень загальної культури [371, с. 99].

Особливої уваги з даного питання заслуговує і позиція П. Горностая, який креативність та творчість пов'язує з психічним та психологічним здоров'ям особистості. З одного боку, він зазначає, що креативність – це «володіння особистісними ресурсами, використання потенціалу в розв'язанні не лише інтелектуальних, творчих, але і різноманітних життєвих проблем, а це є ознакою адаптивності особистості, тобто є критерієм її гармонійності. З

іншого боку – здорова особистість, як правило, демонструє високі результати продуктивної діяльності, що втілюється в творчому відношенні до життя, в життєтворчості» [120, с. 4]. Викладач вищої школи, як креативна особистість, повинен бути наділений організаторськими здібностями, здібностями оратора, аналітика, психолога, володіти усною та писемною літературною мовою, у предметній сфері повинен бути висококомпетентним фахівцем, а також проявляти свій інтелект та ерудицію у будь-якій сфері знань.

Сприяти формуванню креативного мислення та творчій педагогічній діяльності студентів, як майбутніх викладачів вищої школи, може лише той викладач, який сам є творчою особистістю. Креативність викладача вищої школи повинна проявлятися у всьому: у впровадженні нових технологій та набутого досвіду, у нестандартних підходах до вирішення педагогічних проблем, у вдосконаленні та модернізації раніше відомого та вирішенні тих педагогічних завдань, які стоять перед вищим навчальним закладом та вітчизняною освітою. Креативність педагогічної свідомості, на наш погляд, є її нормою.

На нашу думку, вміле оперування викладачем вищої школи невичерпними можливостями свого мозку під час вирішення будь-яких творчих завдань, а також використання ним прихованих ресурсів, які у звичайних людей, як правило, залишаються невикористаними і є ознакою креативності. Наявність креативності у викладача вищої школи свідчить про його особистісний розвиток та професійне зростання.

Отже, можна зробити висновок, що креативність є однією з найважливіших характеристик педагогічної свідомості викладача вищої школи в його педагогічній діяльності, більше того, ми переконані, що креативність педагогічної свідомості у викладачів вищих шкіл повинна бути їх нормою. Креативність викладача вищої школи полягає в оригінальних підходах до використання набутих знань, умінь, навичок, у нестандартних

рішеннях складних педагогічних задач, у педагогічній творчості, у створенні умов для творчого розвитку самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення. При наявності чітко сформованих творчих здібностей викладач має можливість успішно вирішувати будь-які завдання пов'язані з навчально-виховним процесом.

У структурі педагогічної свідомості нами виділена **діалогічність**, як одна з її значущих якостей. Свого часу на діалогічності свідомості свою увагу акцентували такі дослідники: М. Бахтін, О. Бодальов, Г. Давидова, З. Демченко, Г. Ковальов, С. Пазухіна, О. Петухова [42; 63; 137; 141; 200; 307; 315] та ін. Як вказував М. Бахтін, кожна особистість завжди має своє бачення, і вона зі своєї точки зору може побачити інших так, як це принципово не можливо самому. Ось чому пропонуючи свою думку, вона передбачує, передчуває, думає про заперечення іншого [42]. Відносини між учасниками педагогічного процесу носять, як правило, діалогічний характер. Будь-які відносини у педагогічному колективі мають двосторонність, а тому майбутній викладач вищої школи повинен бути готовим до таких відносин. Він не повинен категорично відстоювати тільки свою точку зору, але й прислухатися і поважати точку зору інших.

Найбільш повно питання про сутність і психологічні особливості діалогу розглянуто О. Бодальовим. Він переконує, що саме діалог впливає на формування особистості. Діалогічне спілкування (викладач – студент) має міжособистісний характер. Інтенсивне використання діалогу спонукає майбутніх викладачів вищих шкіл до співучасті у появі нових думок, активізуючи ті знання, які вони мають. Діалог учить не тільки розмірковувати, але і відстоювати свої твердження у протиположності аргументам викладача [63].

Проблема побудови навчального процесу у вищій школі на принципах діалогічного спілкування є сьогодні особливо актуальною. Треба зазначити,

що діалог сьогодні набув великого значення майже у всіх сферах людської діяльності – в освіті, у психології, соціальній роботі і особливо у політиці. Ми повністю поділяємо думку Г. Ковальова про те, що саме порушення принципу діалогізму, використання монологічних, об'єктних стратегій впливу і породжує найгостріші та найважчі для вирішення проблеми людства [200, с. 43].

Загалом необхідно відзначити, що завдання вищої школи полягає у тому, щоб створити такі умови навчально-виховного процесу, завдяки яким, студенти, як майбутні викладачі вищої школи, могли б постійно удосконалювати індивідуальні якісні характеристики педагогічної свідомості: інтелектуальність, духовність, моральність, культуру почуттів, рефлексивність, креативність, діалогічність. Вони повинні прагнути до загальнолюдського ідеалу, головним стрижнем якого були і залишаються загальнолюдські цінності, а також орієнтуватися на співпрацю, відкритий діалог, результатом якого є професійний розвиток майбутніх фахівців вищої школи.

Мотиваційно-ціннісний компонент

(наявність цінностей та ціннісних орієнтацій, професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи, вмотивованість професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності)

Мотиваційно-ціннісний компонент педагогічної свідомості представлений цінностями та ціннісними орієнтаціями, професійно значущими якостями майбутнього викладача вищої школи, вмотивованістю професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісним відношенням до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності, які відображають як особистісну так і діяльнісну сторону майбутнього викладача вищої школи.

Великого значення у мотиваційно-ціннісному компоненті мають *цінності та ціннісні орієнтації*. У педагогічній науці чимало досліджень присвячено зазначеній проблемі. Фундаментальні дослідження здійснили Н. Буравльова, Е. Воронкова, Е. Григор'єва, Л. Пелех, О. Руднева, В. Сластьонін [74; 99; 125; 311; 355–356; 374].

На думку В. Сластьоніна «... педагогічні цінності являють собою норми, що регламентують педагогічну діяльність та виступають як пізнавально-дієва система, що служить з'єднуючим ланцюгом між суспільним світосприйняттям, яке склалося в області освіти і діяльності викладача» [374, с. 165]. Набуття педагогічних цінностей, як правило, здійснюється безпосередньо у процесі педагогічної діяльності і є інтегративним елементом педагогічної свідомості.

Проблема формування та розвитку цінностей та ціннісних орієнтації у майбутніх викладачів вищих шкіл є головною, оскільки у наш час відбувається занепад духовних цінностей, моральних устоїв, деформуються моральні норми. Навчання у вищій школі має великий вплив на формування цінностей та ціннісних орієнтацій. Доведено, що цінності та ціннісні орієнтації визначають не тільки стиль поведінки майбутніх викладачів, але й мотивацію та спрямованість їх майбутньої педагогічної діяльності. У період навчання у свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл відбувається переоцінка цінностей, бо їм доведеться у майбутньому вирішувати досить багато різноманітних завдань, одна з яких – передача цінностей наступним поколінням студентів. Саме від того, які цінності та ціннісні орієнтації будуть сформовані викладачами вищих шкіл багато в чому буде залежати і стан нашого суспільства, про що дуже влучно висловлюється О. Руднева «ціннісні орієнтації студентів є необхідним компонентом їх життєвого самовизначення, що виражається в ціннісному виборі провідних наукових

ідей, способу громадянина, проектування себе як громадянина і як професіонала» [356, с. 78].

Професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи – є невідомою частиною педагогічної свідомості. Значну увагу вивченню даного питання приділяли вчені О. Дмитрієва, В. Журавльов, О. Івасюк, Н. Кузьміна, Н. Кіреєва, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Сластьонін, А. Смоляр, О. Царьова, А. Ярулліна [145; 158; 177; 230–232; 191; 263–264; 280–283; 379–382; 383; 416; 445].

В своїх дослідженнях присвячених вивченню різних якостей особистості викладача вчений В. Сластьонін наголошував на тому, що значущі якості викладача являють собою «синтез різноманітних здібностей якостей розуму, відчуттів і волі» [379, с. 22].

Доцільно буде згадати і А. Маркову [263], яка до важливих професійних якостей викладача відносить: педагогічну ерудицію, педагогічне цілепокладання, педагогічне мислення, педагогічну інтуїцію, педагогічну імпровізацію, педагогічну спостережливість, педагогічний оптимізм, педагогічну кмітливість, педагогічну передбачуваність та педагогічну рефлексію.

Л. Мітіна [282] серед професійно значущих якостей та особистісних характеристик визначає понад п'ятдесят особистісних якостей викладача, які становлять собою психолого-педагогічний портрет ідеального викладача. На думку дослідниці, серцевиною даного портрету є спрямованість, рівень притягань, самооцінка, образ «Я».

Вчений В. Журавльов розглядаючи якості викладача поділяє їх на групи: інтелектуальні (ерудиція, освіченість, гострота та гнучкість розуму, володіння усним та писемним мовленням); екстравертовані (доброзичливість, милосердя, справедливість, повага до людей); світоглядні

(бажання навчати, усвідомлення важливості професії); психотипологічні (толерантність, саморегулювання, врівноваженість, стійкість) [158].

Проаналізувавши роботи дослідників з питання значимості професійно значущих якостей викладача ми визначаємо ті якості, які здобуваються в результаті навчання та виховання у вищій школі: спрямованість, відношення, інтелект, доброзичливість, оптимізм, мислення, інтуїція, самосвідомість, толерантність.

Важливою особистісною якістю викладача вищої школи є **спрямованість**. Ми розуміємо її як внутрішню готовність майбутніх викладачів до здійснення педагогічної діяльності. Спрямованість є мотивом діяльності викладача, яка в свою чергу визначається цілями та задачами, а сутністю педагогічної спрямованості є не що інше, як зацікавленість професією педагога, необхідність у педагогічній діяльності з досягненням високої педагогічної майстерності. У майбутніх викладачів вищих шкіл спрямованість до педагогічної діяльності відбувається, як правило, на останніх етапах навчання у вищій школі.

Професійно-педагогічну спрямованість досліджували науковці С. Вітвицька, Т. Жуйкова, В. Караблін, І. Ковкіна, Л. Мітіна, Є. Нікіреєв, В. Сластьонін [93; 156; 188; 201; 280; 298; 379] та ін.

Л. Мітіна вважає, що педагогічна спрямованість – це надзвичайно важлива професійна якість викладача вищої школи і вона повинна займати головне місце у структурі особистості викладача вищої школи, бо обумовлює її індивідуальну своєрідність [280, с. 34].

Головною умовою розвитку педагогічної спрямованості є усвідомлення викладачами вищої школи цінностей та мотивів, які їм доведеться реалізувати під час педагогічної діяльності. Самосвідомість викладачів вищих шкіл допомагає їм розвинути такі цінності, як: духовність, моральність, культуру, творчість та ін.

Ціннісні педагогічні орієнтації є стрижнем педагогічної спрямованості. На думку В. Сластьоніна [398], спрямованість є тим каркасом, навколо якого створюються основні професійно-значимі якості викладача. Педагогічна спрямованість містить в собі мотиви, зацікавленість студентами своєї майбутньої педагогічної професії, величезне бажання та потребу працювати викладачем.

На підставі вищезазначеного можна прийти до висновку, що педагогічна спрямованість багато в чому виявляє зміст педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл.

У структурі педагогічної свідомості нами виділена і така особистісна якість майбутнього викладача вищої школи, як *відношення*. Дане питання порушували у своїх роботах Ю. Афонькіна, З. Демченко, О. Донцов, І. Клочко, Є. Коротаєва, О. Петухова, С. Рубінштейн, А. Сейтешев [32; 141; 151; 198; 215–216; 315; 352; 366] та ін. С. Рубінштейн говорив, що «для людини, як особистості, фундаментальне значення має свідомість, не тільки як знання, а й як відношення. Без свідомості, без здатності свідомо зайняти певну позицію немає особистості» [352, с.122].

Для формування особистості сучасного викладача вищої школи великого значення набуває спілкування викладача вищого навчального закладу зі студентами. Під спілкуванням треба розуміти взаємодію викладачів зі студентами у процесі навчання у вищій школі змістом якого є обмін необхідною інформацією за допомогою найрізноманітніших сучасних засобів та технологій, в результаті чого відбувається взаємовідношення між викладачами та студентами.

І. Клочко умовно поділяє викладачів вищих навчальних закладів на п'ять типів в залежності від індивідуальних особливостей, а саме: 1й тип – «викладач професіонал»; 2й тип – «викладач-організатор»; 3й тип –

«викладач-методист»; 4й тип – «викладач-вчений»; 5й тип – «викладач-пасивний» [198, с. 240-241].

Як бачимо, навчальний процес у вищій школі залежить, в першу чергу, від взаємовідносин викладачів та студентів. Вони відбуваються протягом всього періоду навчання. Під взаємовідносинами даних суб'єктів треба розуміти їх цілеспрямовану взаємодію. Дані взаємовідносини визначаються спільною метою та завданнями, виконанням відповідних функцій, особливостями та закономірностями педагогічного спілкування у процесі навчання у вищому навчальному закладі.

У процесі навчання та виховання у вищій школі між викладачами та студентами повинні складатися такі відносини, які б мали бути прикладом для здійснення майбутніми викладачами соціально-значущих, ділових та міжособистісних відносин. У таких відносинах повинне відбуватися педагогічне партнерство, завдяки якому досягається виховний вплив на формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості та позитивних морально-естетичних, культурних устоїв особистості сучасного висококваліфікованого викладача вищої школи.

При позитивному відношенні між викладачами та студентами вирішується багато проблем, серед яких головною є розвиток у майбутніх викладачів вищої школи глибокого інтересу до професії викладача, спонукання їх до наукової творчості та дослідницької роботи. Для успішної реалізації даних проблем необхідно дотримуватися психолого-педагогічних умов: формування у майбутніх викладачів вищих шкіл високих мотивів навчальної діяльності, вивчення індивідуальних особливостей студентів, організація спілкування між викладачами і студентами на рівні партнерства. Педагогічне відношення між викладачами та студентами вищої школи повинно бути справжнім, природним, легким, яке буде задовольняти обидві сторони взаємодії.

Значущою особистісною якістю викладача вищої школи є його *інтелект* якість, яка відображає інтелектуальний розвиток. Проблему формування інтелектуальних здібностей студентів досліджували О. Бахтіна, С. Головін, В. Дружинін, І. Зязюн, М. Манойлова, О. Новіков, Т. Савченко, Т. Самарська, К. Фоменко, М. Холодна, Д. Ушаков, О. Шилова [44; 117; 152; 173; 261; 299; 359; 360; 409; 414; 401; 427] та ін. Викладач вищої школи, якому притаманна інтелектуальність постійно знаходиться у розвитку, у прагненні до нових знань, до істини. Інтелект викладача можна віднести до сталої структури його розумових здібностей.

Інтелект, як здібність, реалізується за допомогою інших здібностей, таких як: відчуття, сприйняття, пам'ять, уявлення, мислення, розум та ін. Суттєвими якостями викладацького інтелекту є допитливість та глибина розуму, його гнучкість та рухливість, логічність та доказовість, спостережливість. Це підтверджується думкою С. Головіна відносно інтелекту, який стверджував, що інтелект залежить від індивідуальних особливостей викладача: мислення, пам'яті, сприйняття, уваги та ін. [117]. Схоже визначення знаходимо і у М. Холодної, яка вважає, що інтелект є не що інше як організація індивідуального розумового досвіду викладача [414].

Успішність майбутнього викладача вищої школи у педагогічній діяльності буде залежати від його інтелектуальних здібностей, здібностей до пізнання, придбання нових знань та ефективного використання їх у процесі педагогічної діяльності. Інтелектуальний викладач – означає освічений. Це надзвичайно особлива якість, яка дуже необхідна викладачам вищої школи. Освіченість народжується тоді, коли викладач має потребу постійно вдосконалюватися. Нам дуже імпонує думка, що освічена людина тим і відрізняється від неосвіченої, що продовжує вважати свою освіту незакінченою, а академік О. Новіков порівняв поняття «освіченість», зі

здатністю «спілкуватися, навчатися, аналізувати, прогнозувати, проектувати, вибирати і творити» [300, с. 42].

Ми переконані, що інтелектуальний, освічений викладач вищої школи повинен бути морально-чутливим, з притаманною йому силою духу, здатністю відстоювати власну думку, критичністю мислення.

Доброзичливість, на наш погляд, є чи не найважливішою якістю викладача вищої школи. Аналіз літератури багатьох дослідників доводить, що вивчення проблеми з даного питання в сучасній освіті є дуже важливим і актуальним. Треба зазначити, що не тільки в освіті, але і в суспільстві взагалі матеріальні цінності стали вище за духовні та моральні. Складність сучасного життя призводить до того, що молоді люди втрачають такі позитивні якості, як добропорядність, доброзичливість, а їх місце заповнює злість, невдоволення, уразливість, неприязнь, що не робить життя радісним, а навчання приємним. Тож, виникає проблема в підготовці таких викладачів вищих шкіл, які були б наділені доброзичливістю, добропорядністю, щедрістю, щирістю, відкритістю, дружелюбністю, духовністю, культурою почуттів, тобто рисами доброзичливої людини. Н. Васильєва вважає, що для прояву доброзичливості треба зовсім небагато - мати велике бажання робити навколишнє життя радісним та приємним для оточуючих [82].

Аналогічної думки дотримується і М. Зарецька, яка розглядає доброзичливість, як необхідну основу, на підґрунті якої озвितок позитивне, духовно-моральне відношення до оточуючих має рих [162]. Крім вищезгаданих авторів проблемами доброзичливості в педагогічній освіті займалися Л. Бородаєва, Т. Грачева, Н. Єстерська, Д. Камалов, М. Мережко, Т. Мірошнікова, О. Самієва, Ф. Товарищева, О. Хорунжа [70; 123; 153; 187; 271; 278; 361; 394; 415] та ін.

Більшість дослідників вважають, що доброзичливість є тим стрижнем на якому тримається і має розвиток людська цивілізація, а для формування

такої необхідної, особливо для викладачів вищих шкіл, позитивної якості необхідне відродження духовності, моральності, культури почуттів.

Доброзичливість, як і більшість особистісних якостей викладача, формується у процесі навчання та під час педагогічної діяльності. Розуміючи, що доброзичливість неможливо сформувати тільки вимогами, повчаннями, моралізуванням, а позитивного результату можна досягти лише тільки за умови забезпечення між студентами та викладачами взаєморозуміння, поваги, добропорядності, підтримки.

Дані якості є гарантом формування, становлення та розвитку педагогічної свідомості та розвитку внутрішньої мотивації кожного майбутнього викладача вищої школи.

Незаперечною особистісною якістю викладача вищої школи є його *оптимізм або педагогічний оптимізм*. Педагогічний оптимізм – це не тільки професійна якість (Ю. Андреева, П. Вітебська, І. Подласий [18; 96; 325]), але і особистісна якість. Педагогічний оптимізм – частково особистісна якість придбана (М. Зелігман [167]), бо цій якості можна навчитися, а частково – це вроджена якість (К. Роджерс [342]), але її можна і потрібно розвивати у сприятливих педагогічних умовах, досягаючи успіху та самореалізації, як елементу культури та структури особистості (К. Абонісімова [2]). Педагогічному оптимізму як професійно-особистісній якості викладача вищої школи характерне прагнення останнього до професійно-педагогічного самовдосконалення, свідоме ставлення як до себе, так і до обраної педагогічної професії (Г. Ващенко, Т. Грабовська, Н. Самоукіна [83; 121; 362]).

Принцип педагогічного оптимізму (лат. *optimus* – найкращий) – ґрунтується на радості, завдяки чому розкривається творчий та інтелектуальний потенціал студента, як майбутнього викладача вищої школи. Реальна педагогічна діяльність багато в чому відрізняється від теоретичної

педагогічної діяльності. Іноді молоді викладачі, зіштовхнувшись зі складними педагогічними ситуаціями або труднощами, втрачають оптимізм в педагогічній роботі. І тільки надзвичайна любов до своєї професії та поклик душі і є тими орієнтирами, які не дозволять втратити молодому викладачеві педагогічного оптимізму.

Особисті якості сучасного викладача вищої школи є основою для формування педагогічного оптимізму. Серед них: доброта, порядність, інтелект, освіченість, моральність, спрямованість, відношення, чуйність, дисциплінованість, почуття гумору та інше. Майбутній викладач вищої школи наділений педагогічним оптимізмом має можливість бачити перспективи свого розвитку. Педагогічний оптимізм є мотивацією всієї педагогічної діяльності та поведінки викладача. Оптимізм викладача вищої школи містить у собі ще і такі необхідні сучасному викладачеві вищої школи якості, як гуманізм, толерантність, відчуття справедливості та ін.

Важливою, на наш погляд, є наступна особиста якість викладача вищої школи – *мислення* або *педагогічне мислення*. Зміни, які відбуваються у педагогічній освіті нашої країни, неможливі без появи нового типу викладача вищої школи, якому були б притаманні особливості розумової діяльності, висока активність, системність знань, умінь, ініціативність, творчість, розвинуте професійно-педагогічне мислення.

Проблему формування та розвитку мислення викладачів досліджували В. Біблер, Д. Брунер, П. Гальперін, В. Крутецький, Ю. Кулюткин, С. Маланов, А. Матюшкін, В. Тамарін, Л. Яксюкова [60; 73; 111; 225–226; 235–236; 257; 268; 392; 446] та ін.

У словнику С. Гончаренка дуже влучно подається визначення «педагогічного мислення». Воно характеризується як «здатність учителя застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, методики в конкретних педагогічних ситуаціях навчально-виховної роботи;

вирішувати педагогічні завдання; використовувати педагогічні ідеї в конкретних ситуаціях діяльності; «бачити» у конкретному явищі його педагогічну суть. Педагогічне мислення дозволяє вчителю проникати в причинно-наслідкові зв'язки педагогічного процесу, аналізувати свою діяльність, погляди, переживання, знаходити науково обґрунтоване пояснення успіхів і недоліків, передбачати результати роботи» [118, с. 252].

Нам дуже імпонує і думка В. Бойченко, яка зазначала: «Лише учитель, який уміє мислити – може навчити мислити ...» [65, с. 37].

Формування педагогічного мислення у майбутніх викладачів вищої школи відбувається, як правило, під час навчання їх у вищій школі, коли у ході засвоєння фахових знань формуються відповідні засоби та методи їх розумової діяльності. Оволодівши системою розумових знань, майбутні викладачі вищої школи мають можливість далі самостійно здобувати необхідні знання та в майбутньому передавати їх своїм студентам.

Отже, педагогічне мислення – це така характеристика особистості викладача вищої школи, що втілює в собі рівень розвитку розумових, пізнавальних, креативних та пошукових здібностей; вміння правильно вирішувати проблемні ситуації; володіти професійною рефлексією, здійснювати самоконтроль та свої професійні функції.

Серед багатьох особистісних якостей викладача вищої школи виділяємо *інтуїцію* або *педагогічну інтуїцію*. Поняття «інтуїція» або «педагогічна інтуїція» вивчали А. Барбитова, О. Башкір, О. Губенко, Н. Давкуш, Л. Корнилова, Я. Москальова, Е. Подгорних, С. Рубінштейн [37; 46; 127; 135; 213–214; 290; 323; 353] та ін.

Ми вважаємо, що кожний викладач як висококваліфікований фахівець в педагогічній діяльності повинен обов'язково володіти інтуїцією, задля того, щоб передбачити наслідки педагогічних дій та складних ситуацій. Ми розглядаємо педагогічну інтуїцію викладача вищої школи як одну із

можливих головних функцій особистості викладача, яка визначає відношення викладача вищої школи як до самого себе, так і до студентського та педагогічного колективів. Завдяки розвинутій педагогічній інтуїції викладач має можливість своєчасно приймати правильні педагогічно-важливі рішення.

Педагогічну діяльність викладача вищої школи не можна уявити без інтуїції, передбачення, відчуття, імпровізації. Педагогічна інтуїція викладача вищої школи допомагає знайти правильне рішення в таких ситуаціях, коли бракує інформації, часу на пошук правильних рішень. Педагогічна інтуїція – це вищий прояв майстерності викладача. С. Рубінштейн переконаний, що «взаємодія інтелекту та інтуїції лежить в основі найбільших творчих звершень» [353, с. 130]. Інтуїція містить необхідний життєвий досвід та глибокі знання предмету, у цьому випадку необхідна інформація виходить з-під контролю свідомості, а інтуїція застосовується викладачем на рівні вільного користування або інтуїтивного бачення.

Викладач вищої школи повинен володіти такими важливими професійними якостями як здатність послідовно та переконливо висловлювати свої думки та почуття, володіти педагогічною інтуїцією, інтуїтивними знаннями та інтелектуальною інтуїцією, здатністю до імпровізації та педагогічного артистизму. Нам імпонує думка Н. Давкуш, щодо визначення поняття «педагогічна інтуїція». На її думку: «...це один із провідних компонентів педагогічної культури, найважливіша якість педагога, що визначає моментальний і безпомилковий вибір методу, прийому, слова, інтонації. Педагогічна діяльність не мислиться без чуття, передбачення, інтуїції» [135, с. 75].

Таким чином, інтуїція, педагогічна інтуїція, педагогічна імпровізація, інтуїтивні знання, інтелектуальна інтуїція – це ті чинники, якими повинен володіти майбутній викладач на всіх етапах навчання у вищій школі, бо як зазначав О. Башкір, все це «забезпечує активність студентів, їх зацікавлення

у виконанні завдання, сприяє успішності, утвердженню авторитету майбутнього спеціаліста серед одногрупників, розкриттю його творчого потенціалу» [46, с. 102].

До особистісних якостей викладача вищої школи належить, на нашу думку, і *самосвідомість*. Вивченням питання самосвідомості займалися А. Барсукова, І. Білецька, Ю. Кулюткін, А. Мартинова, Є. Матвієвська, Т. Матушанський, О. Москаленко, В. Просєкова, С. Рубінштейн, Є. Еннс [38; 49; 235–236; 265; 266; 267; 289; 331; 350; 436] та ін. Самосвідомість – це знання самого себе, орієнтованість на відображення та осмислення своїх внутрішніх почуттів, інтересів, мотивів, поведінки, дій і т.і. На думку С. Рубінштейна «самосвідомість людини не дана безпосередньо в переживаннях, вона є результатом пізнання, для якого потрібно усвідомлення реальної обумовленості своїх переживань. Вона може бути більш-менш адекватна. Самосвідомість, включаючи те чи інше ставлення до себе, тісно пов'язана і з самооцінкою. Самооцінка людини істотно обумовлена світоглядом, що визначає норми оцінки» [350, с. 244]. Погоджуємося з думкою А. Маркової про те, що професійно-педагогічна самосвідомість – це утворення динамічне, яке постійно перебуває у розвитку [263].

Більшість дослідників доводять, що професійна самосвідомість містить в собі усвідомлення та дотримання викладачем норм, правил, професійної установки на педагогічну діяльність, усвідомлення себе як фахівця з високим рівнем самосвідомості, намагання досягти самореалізації в обраній професії.

Завдяки самосвідомості майбутній викладач вищої школи може усвідомлювати себе як особистість. Найважливішою ознакою формування педагогічної самосвідомості викладача вищої школи є його фахова підготовка, зміст професійної діяльності та навчальної дисципліни, вимоги до навчання та викладання у сучасній вищій школі.

Самосвідомість, як і свідомість, являє собою вищу форму відображення реальності. Суттєвим змістом самосвідомості викладача вищої школи є відповідність думок та вчинків. Вона містить в собі інтелектуальний та емоційно-почуттєвий компоненти, які мають дуже тісний взаємозв'язок, а все ж таки, головним компонентом є інтелектуальний. Самосвідомість є рефлексивною свідомістю. Формування педагогічної свідомості неможливе без високого рівня розвитку педагогічної самосвідомості.

Важливою особистою якістю викладача вищої школи є його *толерантність*. Толерантність – це не тільки терпимість щодо чужої думки, віросповідання, поведінки, поблажливого ставлення до когось або чогось, але це ще і здатність слухати, визнавати та поважати думки інших, вміння жити в гармонії, як із самим собою, так із іншими людьми. Завдяки толерантності у свідомості викладача можуть співіснувати різні точки зору на одну і ту ж саму проблему, а також з'являтися відповідні рішення на появу будь-яких складних педагогічних ситуацій. Необхідно зазначити, що толерантність дуже тісно пов'язана з дивергентністю свідомості, бо дивергентне мислення вважається основою толерантності.

Незаперечним є твердження Ю. Тодорцевої, яка під толерантністю розуміє «професійно важливу якість учителя, що виявляє свою сутність як здатність сприймати без агресії відмінні від його власних судження, образ життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують у сфері освітнього простору і соціокультурного середовища, шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, співпереживання та психологічного комфорту» [395, с. 52].

Низка сучасних дослідників, таких як О. Асмолов, С. Бурдіна, Л. Дмитрієва, Е. Жмирьова, Л. Кондрашова, О. Мороз, Ю. Тодорцева, З. Умарова, С. Фадєєв, В. Шалін [29; 76; 146; 155; 211; 285–286; 395; 400;

403; 420] та ін. доводили в своїх працях, що толерантність є не тільки складовою навчально-виховного процесу сучасної вищої школи, але і визначає професійне становлення викладача. З цього приводу О. Мороз зауважує, що педагогічна діяльність сучасного викладача вимагає від нього цілої низки особистісних якостей та педагогічних здібностей, бо саме викладач вищої школи повинен створити певні умови для формування толерантної особистості студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл[286].

Найбільш близький і зрозумілий нам підхід, який пропонують Б. Ананьєв і В. Мерлін [17; 272]. Вони поділяють значущі якості викладача на три групи: до першої групи належать природні якості, від яких залежить ефективність педагогічної діяльності; до другої – якості, сформовані під час навчання і виховання у вищій школі; до третьої – якості, здобуті під час професійно-педагогічної діяльності.

Таким чином, під особистісними професійно значущими якостями майбутніх викладачів вищих шкіл ми розуміємо сукупність тих особистісних якостей, які студенти мають від природи, бо саме вони обумовлюють успішність педагогічної діяльності та якості, які набуваються під час навчання у вищій школі та впливають на ефективність майбутньої педагогічної діяльності.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає *вмотивованість професійного самовдосконалення*.

Зазначений компонент обраний нами не випадково, бо він є необхідною умовою особистісного зростання майбутніх викладачів вищих шкіл, а також він виступає спонукою ціннісного ставлення до навчання та творчого підходу до майбутньої педагогічної діяльності. На значимість професійно-педагогічної мотивації вказує наявність великої кількості досліджень. Вчені В. Асеев, Н. Гузій, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова,

О. Мороз, В. Сластьонін [28; 128; 174; 231; 263; 286; 375] визначають мотивацію, як основу, на підставі якої формуються та мають розвиток особистісні професійні якості викладача та його властивості як фахівця у педагогічній діяльності.

Так, за міркуваннями В. Асєєва, «мотивація як рушійна сила людської поведінки, безумовно, займає провідне місце у структурі особистості, пронизуючи її основні структурні утворення: спрямованість особистості, характер, емоції, здібності, діяльність і психічні процеси. Мотивація охоплює всі види спонук: мотиви, потреби, інтереси, цілі, потяги, мотиваційні установки» [28, с. 7–9].

Н. Гузій стверджує, що проблема мотивації у педагогічній науці визначається як «найважливіша властивість свідомості, діяльності особистості, як стан і як процес із різноманітними функціями, типами, структурою, що складним чином пов'язують особистісну та діяльнісну сфери спонукань людини» [128, с.160–161].

Н. Кузьміна та А. Маркова [231; 263] теж переконують, що мотиви у педагогічній діяльності виступають спонуками: покликанням, професійними намірами, потребами, інтересами, професійним ставленням до праці.

Вмотивованості професійного самовдосконалення, на думку Н. Політаєвої, сприяє: стійка мотивація досягнень, висока працездатність, відповідальність, стійке прагнення до професійної самореалізації та самовдосконалення [327].

Аналізуючи дослідження проблеми мотивації зарубіжними вченими М. Месконом, Ф. Хедоурном, М. Альбертом треба зазначити, що ними створена класифікація теорій мотивації. За їх визначенням, вони поділяються на дві групи: змістові (пріоритетним є вивчення потреб та факторів, які визначають поведінку людини) та процесуальні (здібності сприйняття, очікування, пов'язані з конкретною ситуацією) [237]. Розкриваючи сутність

мотиваційно-ціннісного компоненту педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл, ми також опиралися на дослідження вчених І Зязюна, Є. Клімова, Б. Сосновського [174; 197; 385] та ін., які наголошували на великій ролі мотивації у досягненні успішної діяльності викладача, яка досягається, перш за все, завдяки внутрішнім особливостям, відповідальним відношенням до діяльності, цінністями та ціннісними орієнтаціями, якісною професійно-педагогічною мотивацією, педагогічною спрямованістю, покликанням, прагненням до позитивних результатів у майбутній педагогічній діяльності тощо.

Таким чином, під мотивацією ми розуміємо особистісне утворення, яке відтворює систему цінностей та ціннісних мотивів та є спонукою до дій, здатність до професійного самовдосконалення майбутніх викладачів вищих шкіл та придбання ними професійно-педагогічного досвіду, з метою якісного виконання майбутньої професійно-педагогічної діяльності.

Вмотивованість майбутніх викладачів вищих шкіл до професійно-педагогічного самовдосконалення, ми розуміємо, як складне утворення, яке полягає в умінні майбутніх викладачів вищих шкіл займатися самоосвітою, саморозвитком та самовдосконаленням. До вмотивованості професійного самовдосконалення ми відносимо: ціннісне позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності викладача вищої школи, потреба та здатність у постійному самовдосконаленні професійно-педагогічної діяльності, наполегливість у досягненні позитивних результатів своєї роботи, здатність до самоаналізу та самооцінки особистої професійно-педагогічної діяльності, бачення перспектив її розвитку. Одним із засобів формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл ми розглядаємо готовність студентів вищих шкіл до професійно-педагогічного самовдосконалення.

Чітко сформоване професійно-педагогічне самовдосконалення майбутніх викладачів вищих шкіл, на нашу думку, передбачає здатність ставити перед собою професійні цілі, завдання, мотиви, передбачати можливості, аналізувати та реально оцінювати дії, бачити перспективи розвитку професійно-педагогічної діяльності у вищій школі.

Отже, розглянувши різні дефініції вчених до визначення поняття «мотивації» та «вмотивованості професійного самовдосконалення» можна стверджувати, що всі визначення доповнюють одне одне та можуть застосовуватися до майбутніх викладачів вищих шкіл, які у майбутньому будуть здійснювати науково-педагогічну діяльність.

Емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності.

Не останню роль у формуванні, становленні та розвитку педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи відіграє емоційно-ціннісне ставлення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності. Позитивне емоційно-ціннісне відношення до навчання – одне з головних умов його успішності. Формування позитивного емоційно-ціннісного відношення студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл, до навчання є надзвичайно важливим для вирішення тих сучасних актуальних задач, які сьогодні стоять перед вищою освітою. Емоційно-ціннісне відношення формується під час навчальної діяльності у вищій школі. Доведено, що більш ефективним навчання стає при умові ціннісного відношення майбутніх викладачів до навчання, як особистісної значущої цінності.

Методами формування ціннісного відношення до навчальної професійно-орієнтованої діяльності, за твердженням Т. Морозової, є формування свідомості студентів, формування поведінки, стимулювання та мотивація діяльності [287, с. 33]. Засобом досягнення рівня ціннісного відношення студентів до навчальної професійно-орієнтованої діяльності є

діалогічність, що припускає прояв значущих цінностей. Не останню роль відіграє емоційний вплив на студентів з боку викладачів вищої школи, їх зацікавленість в успішній навчальній діяльності своїх вихованців, у взаємодії з ними як рівними партнерами. Педагогічний такт та розуміння студентів викладачами вищих шкіл сприяє посиленню ціннісної взаємодії студентів з соціумом та нівелює ціннісне ставлення до себе в навчальній діяльності.

Відомо, що і в педагогіці, і в психології емоції відіграють значну роль. Емоційна сфера викладача завжди привертала увагу дослідників (Г. Бабушкін, Л. Меншикова, Л. Мітіна, К. Роджерс, Л. Штейнмец ті ін. [34; 270; 283; 342; 458; 429–430]). Емоції відіграють вирішальну роль у педагогічній діяльності викладача та його педагогічній свідомості. Викладач вищої школи повинен розуміти та відчувати психологічний стан студентів, вміти правильно оцінювати їх емоційне збудження та напруження, налагоджувати двосторонні відносини, використовуючи діалогічну форму спілкування, бо без цього не відбудеться ані позитивного спілкування, ані навчання, ані виховання. Ми згодні з думкою Н. Гаднішевої, що «... емоційна культура викладача неможлива без уміння сприймати і тонко відчувати емоційний стан іншої людини, спостережливості, здатності по зовнішньому вигляду виявляти емоційний стан» [108, с. 78].

Отже, можна зробити висновок, що позитивне емоційно-ціннісне відношення студентів до себе та майбутньої професійної діяльності є тим показником, який вказує на готовність студента до професійної самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення, ціннісного ставлення до професійного навчання, яке набуло для нього значущого, особистісного, ціннісного значення та вказує про сформованість на високому рівні його педагогічної свідомості.

Оціночно-рефлексивний компонент

(самооцінка, самоконтроль, саморегуляція, кар'єрні домагання)

Розвиток вищої освіти відповідно до світових стандартів залежить не тільки від уміння викладачів вищої школи здійснювати на високому професійно-педагогічному рівні педагогічну діяльність, але і вимагає від них здатності до самоконтролю, самооцінки, саморегуляції та прагнення до підвищення рівня кар'єрних домагань.

У сучасній психолого-педагогічній науці існує чимала кількість досліджень проблеми оціночно-рефлексивного компоненту. При вивченні даного питання ми зверталися до досліджень Г. Архіпова, О. Бистрай, Е. Зеєра, С. Рубінштейна [26; 79; 176; 350] та ін.

Так, О. Бистрай вважає, що рефлексія «передбачає спостереження людини за собою, своєю діяльністю і способами її здійснення та на її основі будує такі процеси, як самоаналіз і самооцінка» [79].

Г. Архіпова [26] розглядає рефлексію як новоутворення, що включає самоспостереження, самокритику, бажання стати краще. Ми поділяємо думку Е. Зеєра, який стверджує, що «кожному студенту необхідно усвідомити свої позитивні та негативні якості, співвіднести їх з еталоном професійно-важливих якостей (емоційно-вольових, інтелектуальних, ділових) для того, щоб почати усвідомлену роботу над собою, яка є важливою частиною професійного та особистісного самовизначення» [176].

Основу оціночно-рефлексивного компонента педагогічної свідомості становить самооцінка, самоконтроль, саморегуляція та рівень кар'єрних домагань майбутнього викладача вищої школи. Повністю погоджуємося з думкою Л. Мітіної, яка вважає, що для розвитку професійної самосвідомості необхідно розвинути наступні вміння: самооцінку, самоаналіз, самоконтроль у педагогічній діяльності та спілкуванні; саморегуляцію, самоуправління поведінкою, самовиховання та самоосвіту [283]. Даний компонент педагогічної свідомості дасть можливість викладачу керувати своєю

поведінкою, контролювати її та давати реальну оцінку своїм діям, відповідати за свої вчинки, приймати самостійні рішення.

Проблемним питанням самоконтроля у навчально-виховному процесі присвячена велика кількість наукових праць. Цим питанням займалися Ю. Бабанський, І. Лернер, М. Філіппова [33; 247; 404] та ін. у дослідженнях яких відображені особливості структури самоконтролю. Так, М. Філіппова, формулюючи поняття «самоконтроль» визначає його як «найважливіший, об'єктивно-необхідний вид діяльності особистості, спрямований на самостійне управління та самовдосконалення своєї навчальної роботи» [404, с. 282]. Довідкова література, зокрема педагогічний словник, поняттю «самоконтроль» дає наступне тлумачення: «самоконтроль – особливі дії, предметом яких є власні стани і властивості людини як суб'єкта діяльності, спілкування або самосвідомості. ЦентRALЬНОЮ ланкою самоконтролю є управління змістом власної свідомості, тим, що суб'єкт вважає частиною свого «Я» [300, с. 189].

Розглянувши різноманітність визначення поняття «самоконтроль», ми дійшли висновку, що він органічно включає в себе самоаналіз та самооцінку навчального процесу, а також передбачення та попередження недоліків у навчальній роботі, майбутній педагогічній діяльності викладачів вищої школи і, особливо, в її організації та плануванні.

Оціночно-рефлексивний компонент педагогічної свідомості завжди вимагає від майбутнього викладача вищої школи подолання певного опору з боку всього, що заважає здійсненню мети, а через те, вимагає зусиль його волі. «Воля, – вказував С. Рубінштейн, – в особистому розумінні виникає тоді, коли людина опиняється здатною до рефлексії своїх захоплень, може так чи інакше поставитись до них. Для цього індивід повинен уміти піднятися над своїми захопленнями та, відволікаючись від них, усвідомити самого себе» [350, с. 591]. На думку Е. Ільїна [181], саме воля та

саморегуляція дозволяють людині контролювати та керувати своїми емоційними почуттями та діями. Розглядаючи питання саморегуляції особистості Л. Веккер [176] теж розумів волю, як особливу форму регуляції. Ним виділено три основні форми регуляції: мимовільна, довільна та вольова. Найвища форма регуляції вважається вольова, бо регуляція поведінки відбувається на підставі інтелектуальної, моральної, емоційної та суспільно-соціальної цінності. Ми теж вважаємо, що воля – це, перш за все, влада викладача над собою, над своїми почуттями, діями, яка неможлива без самоконтролю.

Саморегуляція є одним з основних вольових проявів особистості. Вона розкриває такі педагогічні якості викладача, як: відповідальність, самостійність, активність, ініціативність та ін. Саморегуляцію особистості досліджували Б. Зейгарник, Е. Ільїн, Л. Малікова, Ю. Миславський, І. Морозова, А. Прохоров, Т. Сафонова [166; 181; 258; 279; 288; 334; 365] та ін. Б. Зейгарник [166] розглядає саморегуляцію особистості як свідомість, яка спрямована на керування власною поведінкою. Ю. Миславський [279] у поняття «саморегуляція» вкладає цінності та цілі, ідеали, рівень домагань та самооцінку.

Саморегулювання є невід'ємною частиною оціночно-рефлексивного компоненту педагогічної свідомості викладача та виникає, як завершальний етап його самосвідомості. Механізмом процесу саморегуляції є рефлексія. До складової саморегуляції, крім самооцінки викладача, входять ще і такі компоненти, як цінності, цілі, ідеали, емоції, самоконтроль та інші. В сукупності вони становлять собою функціональну структуру. Для ефективного розвитку оціночно-рефлексивного компонента педагогічної свідомості необхідний високий рівень розвитку педагогічної самооцінки та педагогічної рефлексії.

Отже, оскільки робота викладачів вищих шкіл важка, напружена, перенасичена емоційними почуттями та втомою, то вони постійно потребують саморегуляції. На нашу думку, саморегуляція передбачає усвідомлений вплив викладача на особисту психіку для зміни її характеристик в очікуваному напрямку, бо саморегуляція є мистецтвом керувати своїм психолого-емоційним станом. Для зняття напруги, втоми, стресу можна використовувати безліч методів саморегуляції, проте, ми пропонуємо найпростіші: спостереження за прекрасним, прогулянка на свіжому повітрі, дружні бесіди, мріяння, посмішки, позитивне мислення та ін.

Головна роль у функціонуванні оціночно-рефлексивного компоненту педагогічної свідомості належить самооцінці, яка є одним із важливих механізмів саморегуляції педагогічної діяльності викладача, а, отже, і механізмом формування, становлення та розвитку його педагогічної свідомості.

Існує значна кількість наукових публікацій, що розкривають проблему самооцінки. Так, Л. Виготський, розглядаючи самооцінку як компонент самосвідомості особистості зазначав, що «всі процеси самосвідомості носять опосередкований характер, оскільки вони розвиваються в діяльності людини та її спілкуванні з іншими людьми» [91, с. 174]. Т. Шибутані теж приділяє увагу даному питанню, яке він розглядає в межах ціннісної організації особистості. Автор наголошує: «Якщо особистість – це організація цінностей, то ядром такої функціональної єдності є самооцінка» [426, с. 220]. О. Белобрикіна розглядає самооцінку як стійку сукупність знань про себе та приватні самооцінки [51]. В теорії Р. Азимової самооцінка визначається як система позитивних та негативних намірів дій особистості [5]. В працях С. Пантисєва та І. Чеснокової самооцінка постає як головний ланцюг самосвідомості особистості, який є регулятором її поведінки [309; 417].

Отже, на підставі аналізу досліджень з зазначеного питання ми прийшли до висновку, що самооцінка особистості – це, перш за все, здатність до самоаналізу особистої діяльності, спроба до самостійних суджень та визнання своїх помилок.

Однією із складових оціночно-рефлексивного компонента є *рівень кар'єрних домагань*. Вивченню даного питання було присвячено чимало досліджень. Серед них праці М. Олександрової, Т. Баришева, С. Кутняк, Е. Могілевкіна, Е. Каргамяна Ю. Ярових [12; 38; 239; 284; 189; 444] та ін. Ними доведено, що поняття «кар'єра», «кар'єрний зріст», «кар'єрні домагання» мають одне значення і, як правило, вживаються у якості синонімів.

Так, М. Олександрова поняття «кар'єра педагога» розуміє як усвідомлений рух по кар'єрним східцям [12]. На думку Т. Долгодворової, педагогічна кар'єра викладача являє собою комплекс його професійних досягнень, спрямований на перетворення педагогічної діяльності, бо викладач вищої школи будує свою професійно-педагогічну кар'єру саме під час професійно-педагогічної діяльності [149].

Дослідник І. Янченко з кар'єрним зростом пов'язує прагнення викладача до самоаналізу, самооцінки, саморозвитку, самореалізації та особистими творчими можливостями для досягнення успіху у професійно-педагогічній діяльності [443]. У своїй роботі С. Осипова висвітлює питання кар'єрного зростання викладача як росту кар'єрних домагань, який являє собою інтегративну характеристику кваліфікації фаховості та значних досягнень у професійно-педагогічній діяльності [305]. Оскільки, вища школа має досить великі можливості для реалізації педагогічної кар'єри, то Р. Шейразіна розглядає її як можливість стати унікальним фахівцем у своїй галузі [425].

Ми вважаємо, що кар'єрному зростанню викладача вищої школи повинно сприяти його наполегливе прагнення до самопізнання, самоосвіти, саморозвитку та самовдосконалення. На нашу думку, рівень кар'єрних домагань майбутніх викладачів вищих шкіл полягає у їх академічній успішності, авторитеті серед студентів, організаторських та комунікативних здібностях, участі у наукових конференціях, публікаціях у наукових журналах, участі у студентському самоврядуванні та організації студентських творчих заходів, роботі у науковому об'єднанні або підрозділі.

Таким чином, можна зробити висновок, що оціночно-рефлексивний компонент педагогічної свідомості має дуже тісний зв'язок із змістово-діяльнісним, мотиваційно-ціннісним компонентами, які у єдності своїй мають позитивний вплив на ефективність формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи.

Кожному з компонентів педагогічної свідомості притаманні свої специфічні складові, що зумовлюють реалізацію педагогічної свідомості в навчальній діяльності. Зрозуміло, що цей поділ умовний, оскільки в реальному існуванні ці компоненти та їх складові неподільні. Вони взаємодіють, взаємодоповнюють, обумовлюють та існують один в одному.

Отже, проаналізувавши організаційні підходи до визначення педагогічної свідомості, компоненти педагогічної свідомості та їх складові, ми розробили **теоретичну модель структури педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи** (див. додаток А).

Центральне місце в нашій моделі займає *майбутній викладач вищої школи*, зміст педагогічної свідомості якого складається з визначених нами особистісних якостей майбутнього викладача вищої школи, характеристик педагогічної свідомості, компонентів та їх складових, а також підходів до визначення структури педагогічної свідомості. Треба зазначити, що кожний із структурних елементів педагогічної свідомості, використаний нами в

теоретичній моделі структури педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи, може виступати в ролі мотиву викладача та спонукати його до вчинення конкретних дій, даючи їм оцінку.

Теоретична модель структури педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи створена у вигляді чотирьох підструктур: перша, на наш погляд, головна підструктура – це особистісні якості викладача вищої школи, друга – містить в собі компоненти педагогічної свідомості та їх складові, третя – якісні характеристики педагогічної свідомості, четверту підструктуру характеризують підходи до визначення педагогічної свідомості. Ми вважаємо, що вищезазначені підструктури утворюють цілісну, динамічну систему педагогічної свідомості.

Властивість створеної нами теоретичної моделі структури педагогічної свідомості реалізується за допомогою: 1) організаційних підходів до визначення педагогічної свідомості (системний, антропологічний, аксіологічний, культурологічний, процесуально-динамічний, особистісно-діяльнісний); 2) компонентів педагогічної свідомості та їх складових: змістово-діяльнісний (*система професійних знань, умінь, поняття про педагогічну свідомість, характеристики педагогічної свідомості*); мотиваційно-ціннісний (*наявність цінностей та ціннісних орієнтацій, професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи, вмотивованість професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності*); оціночно-рефлексивний (*самооцінка, самоконтроль, саморегуляція, кар'єрні домагання*); 3) особистісних якостей викладача вищої школи (спрямованість, відношення, інтелект, доброзичливість, оптимізм, мислення, інтуїція, самосвідомість, толерантність); 4) якісних характеристик педагогічної свідомості (інтелектуальності, духовності, моральності, культури почуттів, рефлексивності, креативності, діалогічності).

Сформована педагогічна свідомість дасть можливість майбутньому викладачеві вищої школи усвідомлювати свою майбутню педагогічну діяльність, адекватно оцінювати педагогічний процес, прогнозувати свою поведінку та взаємовідносини зі студентським та педагогічним колективами. Ми вважаємо, що ціннішим в розробленій нами теоретичній моделі структури педагогічної свідомості є те, що в цінностях об'єднано особистісне та суспільне, які в майбутньому, безумовно, будуть проявлятися під час педагогічної діяльності і в поведінці викладача, і в його спілкуванні з педагогічним та студентським колективами.

Таким чином, розробивши теоретичну модель структури педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи можна констатувати, що *педагогічна свідомість постає в нашому розумінні як інтегративне, складне, багаторівневе, системне, динамічне, особистісне утворення, яке містить у собі підходи до визначення педагогічної свідомості, компоненти та їх складові, якісні характеристики педагогічної свідомості та особистісні якості викладача вищої школи, які безпосередньо впливають на формування, становлення та розвиток майбутнього викладача вищої школи та спонукатимуть його до вчинення конкретних дій, даючи їм оцінку.*

1.3. Характеристика викладача вищої школи в контексті сучасних вимог до вищої освіти.

Сьогодні в Україні відбуваються дуже великі соціальні та економічні зрушення, які спонукають до реформування системи освіти, а вона у свою чергу має сприяти утвердженню людини як найвищої соціальної цінності. Виховання такої людини доручено великій армії освітян, зокрема вищій школі, і тільки компетентний, чесний і відповідальний викладач вищої школи, з його чіткою громадянською позицією, свідомістю та

самосвідомістю, здатний до оновлення суспільства, збереження державності України, розвитку її економіки та культури.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства вища школа відіграє визначальну роль у розвитку інтелектуальних ресурсів, духовності, моральності та культури нашого народу, підготовки висококваліфікованих наукових кадрів, що призведе до зміцнення нашої держави та її розвитку. У Законі України «Про вищу освіту» йдеться про основні завдання вищої школи, які передбачають: «забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої наукової та інноваційної діяльності; створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства; поширення знань серед населення; підвищення освітнього і культурного рівня громадян; впровадження наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу; підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації» (розділ 6, ст. 26) [161].

Оскільки наша держава має європейські орієнтири, які вимагатимуть реформування освітньо-наукового простору, то виникає актуальне питання про підвищення якості вищої освіти, яка є підґрунтям для формування конкурентоспроможних висококваліфікованих фахівців у галузі вищої освіти. Нам здається, що проблема якості освіти досі не стояла так актуально та гостро, тому сьогодні значна увага приділяється якості підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл, викладачів, які будуть мислити і діяти по-новому.

Процеси реформування систем вищої освіти характерні для багатьох країн світу. Адже інноваційні процеси не мають ні меж, ні кордонів. Хоча, між іншим, можна спостерігати той факт, що саме процеси інтеграції, глобалізації викликають появу більшості загальних проблем у різних країнах

світу. У зв'язку з цим виникла необхідність структурної реформи вищої освіти на європейському просторі.

У документі «Реформа та розвиток вищої освіти» ЮНЕСКО (1995р.) йдеться про статус викладачів вищих навчальних закладів «...викладання у галузі вищої освіти є професією, формою служіння суспільству, яка вимагає від викладацьких кадрів вищих навчальних закладів навчальних та спеціальних навичок, набутих завдяки наполегливому навчанню та дослідницькій діяльності протягом усього життя; воно вимагає також почуття особистої відповідальності викладача та закладу за освіту та благополуччя студентів та суспільства в цілому і відповідності високим професійним вимогам, що висуваються до наукової роботи та дослідницької діяльності» [338, с. 50]. У Законі України «Про вищу освіту» теж акцентується увага на обов'язках науково-педагогічних працівників. Так, зокрема, викладачі вищої школи зобов'язані: «забезпечувати викладання на високому науково-теоретичному і методичному рівні навчальних дисциплін відповідної освітньої програми за спеціальністю, провадити наукову діяльність; підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію; дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, прищеплювати їм любов до України, виховувати їх у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України та державних символів України; розвивати в осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, самостійність, ініціативу, творчі здібності» (розділ X, ст. 58) [161].

Особливо велике значення має вивчення сучасних процесів розвитку підготовки викладачів на Європейському континенті. Порівняльні дослідження з питань підготовки викладачів вищих шкіл у різних країнах світу допомагають виявляти проблеми та зміни, що відбуваються в українській педагогічній освіті, а також дають можливість творчого

використання досвіду підготовки викладачів вищих шкіл, що сприятиме вдосконаленню та покращенню української вищої педагогічної освіти загалом.

Вища освіта на сучасному етапі є перехідним періодом у становленні безперервної освіти. Вищі навчальні заклади є «законодавцями» для всіх ланцюгів безперервної освіти в нашій країні, оскільки переймають досвід всього найкращого в галузі освіти, як в Україні, так і за її межами. При підготовці викладачів для вищої школи на думку А. Кукуєва «...викладач повинен бути дослідником, розробником інноваційних учбових матеріалів, побудованих на основі модульної та інформаційної технології, враховуючих стандарти нового покоління. З іншого боку, він повинен бути педагогом-новатором, здійснюючим свою діяльність в аудиторії в парадигмі особистісно-орієнтованої освіти» [234, с. 33]. Вважаємо, що саме такими здібностями повинен володіти учений-педагог та викладач вищої школи.

Підготовка викладачів для роботи у вищих навчальних закладах здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на відповідних рівнях вищої освіти, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти (молодший бакалавр); перший (бакалаврський) рівень (бакалавр); другий (магістерський) рівень (магістр); третій (освітньо-науковий) рівень (доктор філософії); науковий рівень (доктор наук) (розділ II, ст. 5) [161]. Отже, як бачимо, згідно Закону України «Про вищу освіту» викладач вищої школи обов'язково повинен мати наукову ступінь доктора філософії, або доктора наук та продовжувати займатися науково-дослідницькою діяльністю.

З приводу підготовки викладачів для вищих навчальних закладів переконливо говорить П. Сікорський «... досягає успіху той, хто йде, той, хто добре усвідомлює, що готувати конкурентоспроможних фахівців, які

забезпечать науково-технічний процес в усіх напрямках і галузях можуть лише найкращі і добре підготовлені випускники університетів» [372, с. 8].

Підготовка висококваліфікованих викладачів повинна відповідати сучасним вимогам вищої школи. Для вирішення освітніх проблем у вищій школі на сучасному етапі, на думку Н. Козлової, необхідний такий викладач, який, по-перше, виконує безпосередньо функції навчання та виховання студентів, розвитку їх творчого потенціалу, організації та управління навчальним процесом, а також веде активний науковий пошук, сприяє поширенню наукових знань, підвищенню освіченості і культури населення, духовно і морально досконалюється [204].

Проблема підготовки викладачів вищих шкіл має місце не тільки у вітчизняній освіті, але і в освіті зарубіжних країн. Дану проблему порушували зарубіжні вчені: Л. Андерсон (L. Anderson), С. Кегель (C. Kegel), М. Коллінз (M. Collins), [448, 459; 451] та ін., у дослідженнях яких також детально розглянуті характеристики викладача вищої школи. Різноманітні аспекти педагогічної підготовки викладачів вищих шкіл Сполучених Штатів Америки, Канади отримали всебічний розгляд у роботах С. Барнс (S. Barnes), Р. Бойса (R. Voice), Д. Елліс (D. Ellice), Р. Марзано (R. Marzano), Е. Пайк (E. Pike), А. Хассенфлуг (A. Hassenpflug), Л. Соарес (L. Soares), Р. Стор (R. Storr) [447; 450; 455; 460; 463; 458; 468; 469].

А в своїх працях провідні британські науковці К.Бейн (K. Bain), К. Двек (C. Dweck), Л. Грант (L. Grant), А. Едвардс (A. Edwards), Р. Майер (R. Mayer), Х. Морган (H. Morgan), П. Рамсден (P. Ramsden), Б. Робинсон (B. Robinson), А. Скотт (A. Scott), А. Шлейхер (A. Schleicher), [449; 453; 456; 454; 461; 462; 464; 465; 467; 466]. та ін. порушували проблеми змісту педагогічної підготовки викладачів з питання організації освітнього процесу у вищих школах.

Вимоги до випускників магістратури європейських вищих навчальних закладів сформовані у двох документах: у «Дублінських дескрипторах» (Dublin Descriptors) [452] представлених у 2003 році і прийнятих у 2005 році як Європейська система кваліфікацій вищої освіти (European Qualification Framework) [470]. У відповідності з «Дублінськими дескрипторами» випускники магістратури повинні відповідати наступним вимогам: застосовувати знання та розуміння того, що отримано під час навчання; формувати судження; володіти комунікативними здібностями; мати навички, які дозволяють продовжувати освіту. Відносно «Європейської системи кваліфікацій» випускники вищої школи повинні вміти: використовувати теоретичні та практичні знання для розвитку оригінальних ідей; досліджувати стан проблем шляхом інтегрування знань з нових областей та знаходити рішення в умовах неповної та обмеженої інформації; демонструвати лідерство та інновації у роботі; здатність до оперативної взаємодії в складних ситуаціях; нести соціальну, наукову та етичну відповідальність, яка виникає у роботі [470].

Підготовка викладачів вищих шкіл України здійснюється вищими навчальними закладами на магістерському рівні (7 кваліфікаційний рівень Національної рамки кваліфікацій). Викладачі вищих шкіл повинні: набути спеціалізовані концептуальні знання у процесі навчання на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності; вміти критично осмислювати проблеми у навчанні на межі предметних галузей; використовувати іноземні мови у професійній діяльності; мати здатність до подальшого самостійного навчання. Вони також повинні вміти: розв'язувати складні задачі та проблеми, що потребують оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної або недостатньої інформації та суперечливих вимог; проваджувати дослідницьку або інноваційну діяльність [293].

Отже, саме від викладачів вищої школи, від рівня їх компетентності, фаховості та сформованості на високому рівні педагогічної свідомості залежить, в більшості своїй, формування, становлення та розвиток особистості сучасного студента, як майбутнього викладача вищої школи.

Про роль викладачів вищих шкіл констатував А. Кузьмінський: «Зростання ролі викладачів вищих шкіл, необхідність подальшого використання педагогічної майстерності професорсько-викладацького корпусу диктується загальним дискурсом нинішнього суспільства на утвердження гуманістичних засад у відносинах між людьми, на побудову громадянського суспільства, на людиноцентристську ідеологію» [233, с. 5].

Вищий навчальний заклад повинен не тільки забезпечити майбутнього викладача певними знаннями, але, перш за все, сформуванати його особистість і виховати майбутнього викладача вищої школи таким, який би уособлював собою правду та совість нації.

Якість професійної діяльності викладача вищої школи залежить від багатьох факторів. Вона традиційно вимірюється, як особистими досягненнями викладача, так і досягненнями його студентів. Головна задача, яка сьогодні стоїть перед вищою школою – це удосконалення якості підготовки викладачів, доведення рівня їх професійної підготовки до відповідності стандартам вищої школи. Для усвідомлення та вирішення освітніх проблем, відбувся процес включення вітчизняних вузівських систем до Болонського процесу, який дав можливість виходу на міжнародний ринок освітніх послуг.

За останні роки з'явилось чимало робіт, які були присвячені вищій школі. У дослідженнях О. Абдуліної, Є. Бондаревської, Н. Ісаєвої, В. Сластьоніна [1; 68; 185; 382] та ін. розглядаються питання оновлення вищої освіти в різних аспектах. Так, на думку В. Сластьоніна: «Оновлення вищої освіти не можна повноцінно здійснювати без аналізу провідних

тенденцій розвитку сучасної освітньої практики» [382, с. 220–235]. У своїй роботі автор акцентує увагу на багаторівневості та багатоступеневості освіти, серед них особливе місце займає безперервність освіти. Думку В. Сластьоніна розділяє і В. Купцов [276], визначаючи основні напрямки реформування вищої школи. На його думку, головними є: безперервність навчання, диверсифікація, структурне реформування освітніх систем, розширення видів пропонованих послуг, набуття нових видів діяльності, підвищення фундаментальності, інтеграція, гуманізація та гуманітаризація, демократизація, комп'ютеризація [227–228; 205, с. 12–16].

В. Байденко, Б. Вульфсон, Ю. Рубін [36; 101; 114] та ін. впевнені в тому, що серед головних фактів, безпосередньо впливаючих на сучасний розвиток системи вищої освіти країн – членів Організації економічної співдружності і розвитку (ОЕСР) та країн партнерів є наступні: масове прагнення до отримання вищої освіти; систематичне оновлення та регулярне доповнення «базової вищої освіти» у зв'язку з постійним розвитком суспільства та інноваційних технологій; різноманітність потреб суспільства та, разом з цим, вимог до систем вищої освіти – змісту, об'єму, форм і методів отримання знань; зростання ролі держави в управлінні освітою; зміна демографічної структури населення, та як наслідок, необхідність обміну в освітній політиці потреб старших вікових груп; недостатність державних ресурсів, необхідних для підтримки та розвитку системи вищої освіти; розвиток інноваційних освітніх технологій. Дані автори в своїх роботах наголошують на неспростовних факторах, які визначають три тенденції у сфері вищої освіти: підвищення освітнього рівня населення; інтернаціоналізація вищої освіти; активний розвиток самоуправління вищої школи – «автономізація» освіти.

Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок, що основні фактори державної політики в країнах ОЕСР – це підвищення доступності

освіти; забезпечення якості освіти; підвищення фінансової ефективності в секторі вищої освіти. Доведено, що реалізація ідеології держави, особливо в галузі вищої освіти та підготовки викладачів вищої школи, як висококваліфікованих фахівців повністю залежить від викладача вищої школи.

За останні декілька років виконані різноманітні роботи наукового та методичного плану з розробки підходів, шляхів та методів вирішення вищезазначених проблем дослідниками М. Бураловою, С. Вітвицькою, І. Плоховою, В. Степановим [75; 93–95; 321; 388] та ін., які сприяли не тільки виявленню природи даних проблем, але і шляхи їх вирішення та уникнення. Але деякі проблеми вирішити унеможлиблюється. Перш за все, це проблеми управління підготовкою викладачів вищих шкіл до ефективної науково-освітньої діяльності у період диверсифікації вищої школи. Думка авторів полягає в тому, що рівень підготовки викладачів вищої школи визначає не тільки сьогодишній стан освіти, але і її майбутнє, як і майбутнє всієї сучасної України.

Л. Харченко у своїх дослідженнях виявив основні фактори, які визначають тенденції розвитку вищої освіти, а також конкретизував думку про необхідність удосконалення у вищій школі системи підготовки науково-педагогічних кадрів. Основними факторами автор вважає: соціально-економічний (викладач вищої школи повинен підготувати компетентного фахівця високої кваліфікації); технологічний (викладач вищої школи повинен володіти новітніми інформаційними технологіями та впроваджувати їх у науково-освітній процес у вищій школі); організаційний (викладач повинен володіти низкою відповідних компетенцій, які дозволятимуть йому швидше адаптуватися до процесів, пов'язаних з диверсифікацією вищої школи); предметний (викладач вищої школи повинен бути готовим до змін у

структурі і змісті дисциплін, які мають бути спрямовані не тільки на вирішення конкретних дослідницьких та професійних задач) [412] .

Одним із найголовніших чинників освітньої діяльності, який найбільш суттєво впливає на якість вищої освіти є – якість викладацького складу, гарантовану високою академічною кваліфікацією викладачів та наукових співробітників вищих навчальних закладів, а також якість освітніх програм, обумовлених співвідношенням викладання та дослідження. Для якісного педагогічного навчання студентів необхідна якісна педагогічна підготовка викладача вищої школи.

Професія викладача вищого навчального закладу – це одна з найскладніших та найкреативніших професій сьогодення. У ній тісно поєднано науку та мистецтво, що вимагає від викладача вищої школи бути актором і художником, письменником і режисером, психологом і науковцем.

Е. Вітрук переконана, що «педагогічна діяльність подібна артистичній, і тому викладач, окрім педагогічних здібностей, в вузькому їх розумінні, повинен мати розвинений естетичний смак, бути художньою натурою в цілому: володіти літературно правильною мовою, виразною інтонацією, мати багату лексику, вміти декламувати, тобто бути виразним як зовні, так і внутрішньо» [92, с. 29].

З приводу діяльності викладача вищого навчального закладу особливої уваги заслуговує думка С. Вітвицької «...це висококваліфікована розумова праця щодо підготовки й виховання кадрів спеціалістів вищої кваліфікації з усіх галузей народного господарства, інтелектуальної еліти суспільства, української інтелігенції. В ній органічно поєднані знання та ерудиція вченого і мистецтво педагога, висока культура та інтелектуальна, моральна зрілість, усвідомлення обов'язку і почуття відповідальності» [93, с. 118]. З. Єсарєва дала узагальнену характеристику сучасному викладачу вищого навчального закладу. Вона зазначає, що викладач, як науковий керівник, повинен володіти

науковими методами навчання та виховання, активно використовувати технічні засоби навчання, постійно підвищувати рівень своєї кваліфікації, активно приймати участь у науково-дослідницькій роботі [154, с. 52].

У сучасній педагогіці існує дуже багато загальновідомих понять, таких як: «педагогічна майстерність», «педагогічна культура», «професійна компетенція», «педагогічна кваліфікація» та ін. У кожне з цих понять вкладено поняття «професіоналізм викладача». Всі ці поняття вказують на рівень педагогічних умінь викладача вищої школи. Рівень майстерності, на думку М. Нечаєва, визначає вищу ступінь професіоналізму викладача, який володіє мистецтвом організації, управління та наукового аналізу. На цьому рівні формується система внутрішніх принципів викладача, його творчості і особистісна професійна культура [297]. Професійно компетентний викладач вищої школи, за визначенням Н. Бутенко, повинен мати такі професійні компетенції: «уміння системно сприймати педагогічну реальність, здатність вільно орієнтуватися в предметній галузі, технологічність, уміння інтегруватися з іншим досвідом, здатність до педагогічної рефлексії, креативність». [78, с. 36].

Незаперечним є і твердження А. Дистервега: «вчитель має бути уособленням зрілої, вихованої, якщо не досконалої, то прагнучої до досконалості людини» [144, с. 414]. У зв'язку з цим особистість викладача вищої школи набуває сьогодні всебільшого значення. Як зазначав О. Леонтьєв: «Особистістю не народжуються, особистістю стають» [242, с. 174].

Говорячи про особу викладача вищої школи, не можна не згадати твердження Я. Рувольової, яка визначила професійні компетенції викладача вищої школи. На її думку, він, як компетентний фахівець, повинен вміти чітко формулювати вимоги до свого предмету, поєднувати теоретичну підготовку з практичною діяльністю, володіти талантом викладацької та

ораторської майстерності, бути творчою особистістю, розуміти студентів та вибудовувати з ними партнерські відносини на основі поваги, доброзичливості, справедливості, демонструвати свій інтелектуальний розвиток та володіти почуттям гумору [357]. У дослідженнях З. Єсаревої [154] чітко визначена специфіка діяльності викладача вищої школи. Вона стверджує, що тільки сполучення наукової та педагогічної діяльності викладача вищої школи визначає його ефективність.

Педагогічна діяльність є найголовнішою та найкориснішою діяльністю для суспільства. Про це дуже влучно сказав Є. Енгельгард: «Будь-яка діяльність, якою б вона не була старанною, залишається діяльністю одиничною, між тим, як педагог, виховавши та навчивши хоча б тільки 10 юнаків, цим удесятерив свою діяльність на користь суспільству. Я вважаю, що немає кориснішого та вищого покликання педагога, який присвятив себе цілковито освіті прекрасних громадян для своєї Вітчизни» [337, с 136].

Сучасна освіта, на наше глибоке переконання, потребує таких викладачів вищої школи, які б володіли не тільки необхідними компетентностями для успішної педагогічної діяльності, але і здатних оновлювати, удосконалювати, розвивати свою педагогічну діяльність, більш якісно навчати студентів, застосовуючи сучасні технології навчання. Сьогодні до аудиторій вищих навчальних закладів повинні прийти викладачі, які на високому рівні володіють сучасними освітніми технологіями та розвиваючими методиками навчання, які досконало знають та ефективно використовують мультимедійні програми та відеофільми, створюють та використовують у роботі різноманітні проекти, тести та ін. Маючи глибокі знання та високий інтелект, сучасний викладач вищої школи повинен активізувати навчальну діяльність студентів та допомогти їм у формуванні подальшого спрямування навчання. Також прийнято вважати, що сильного,

досвідченого студента повинен готувати більш сильний та більш досвідчений викладач-професіонал.

Безумовно, що при підготовці майбутніх викладачів вищої школи визначальною є предметна та наукова підготовка. Цей тісний зв'язок навчання на вищому рівні з науковими дослідженнями сьогодні є характерною особливістю системи вищої освіти майже у всіх розвинених країнах світу. Але на сучасному етапі розвитку вищої освіти, зокрема, при підготовці викладачів вищих шкіл, великого значення набуває формування у них як особистісних ціннісних якостей, так і позитивних загально-людських якостей. Здійснити поставлені завдання можливо лише в процесі виховної діяльності.

Формування особистості майбутнього викладача вищої школи не обійдеться і без виховання в нього любові та поважного ставлення до своєї професії, відчуття гордості за свій навчальний заклад, за обрану професію. Для цього необхідно, щоб студенти якомога більше знали про історію свого навчального закладу, про професорсько-викладацький склад, про науково-педагогічних працівників, зайнятих у системі освіти вищого навчального закладу.

На наше переконання, викладачу вищої школи треба неухильно працювати і виховувати в собі особисту якість, пов'язану з точністю та пунктуальністю. Якщо викладач вимагатиме від студента пунктуальності – то і сам повинен бути точним та пунктуальним. У даному питанні викладач повинен бути для студента постійним прикладом та взірцем. Особистісний приклад викладача вищої школи – це той ефективний засіб, який безпосередньо впливає на свідомість студентів. На наше переконання, моральна довіра студентів до викладача залежить, в першу чергу, від його морального стану (доброзичливості, порядності, толерантності, справедливості, чесності та ін.), загальної культури, вміння помічати

позитивні успіхи у навчанні студентів, розуміти, підтримувати та своєчасно приходити їм на допомогу. Таким чином, викладач вищої школи має можливість розвивати у собі інтелігентність, духовність, творчість, якості громадянина своєї держави. Доведено, що тільки той викладач вищої школи, який є носієм духовно-моральних цінностей, фундаментом яких є гуманізм, чесність та гідність, совість та порядність, може виховати студентів з високими духовно-моральними якостями, прагненням до творчої діяльності, саморозвитку, самовдосконалення. Не можна не згадати відому народну істину: «Лікувати, судити та навчати можна тільки з чистими руками».

Педагогіка – це не тільки наука, але і найвеличніша майстерність та мистецтво, центром якої є особистість викладача. Майстерність та мистецтво викладача вищої школи знаходиться у нерозривній єдності з його авторитетом, тобто особистісним прикладом викладача. Чи будуть його педагогічні дії мати успіх, залежатиме від відношення до нього студентів. З власного досвіду, ми можемо стверджувати, що існує тісний зв'язок між розумінням викладачем проблем студентів та їх готовністю виконувати його вимоги. Формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості студентів залежить не тільки від того, чому навчає викладач вищої школи, але і як він навчає.

Треба зазначити, що викладач вищої школи виховує студентів всіма своїми особистими якостями. Педагогічний успіх приходить до того викладача вищої школи, який має спеціальну освіту, володіє такими якостями як, педагогічний такт, любов та повага до студентів, відповідність слова справі, спеціальні педагогічні здібності, а також особистий авторитет. Доречною є думка А. Макаренка, що сенс авторитета полягає в тому, що він не потребує жодних доказів, а приймається як безперечна гідність викладача, як його цінність. Педагог, який не має авторитета, не може бути і педагогом [255].

Спираючись на власний педагогічний досвід, ми констатуємо, що викладач вищої школи повинен бути для студентів цілковитим зразком наслідування, бо якщо такого не відбувається, то формування викладачем педагогічної свідомості у студентів унеможлиблюється. Якщо викладач вищої школи користується великим авторитетом у студентів, то він на все життя залишить позитивний слід впливу в їхніх серцях. Авторитет викладача вищої школи має безпосередньо пряме відношення до результатів навчання, бо він впливає не тільки на навчання студентів, але і на самих студентів та їх свідомість.

Викладач вищої школи повинен обов'язково бути надзвичайно яскравою індивідуальністю, відповідальним, дисциплінованим, інтелігентним і обов'язково мати почуття гумору, а ще він повинен мати педагогічний такт. Педагогічний такт, як зазначає Я. Рудьова [357] – це така форма реалізації педагогічної моралі у поведінці викладача, у якій обов'язково будуть співпадати і думки, і дії. Педагогічний такт – це завжди мистецтво та пошук. Дослідники І. Подласий, Я. Рудьова вважають, що педагогічний такт залежить від особистих якостей викладача: людяності, чесності, порядності, емоційної рівноваги, стриманості, принциповості, культури та ін. Саме ці індивідуальні якості викладача і є тією основою, на якій будуються довірливі відносини між викладачем та студентами. І. Подласий наголошує на тому, що особисті якості викладача невід'ємні від професійних. Серед них він виділяє наукову захопленість, ерудицію, володіння на високому рівні предметом та методикою його викладання, любов до своєї педагогічної праці, педагогічну майстерність, педагогічний такт, організаторські вміння та навички, ораторське мистецтво та інші якості [324].

Під час навчання у вищому навчальному закладі студенти, як майбутні викладачі вищої школи, повинні отримувати не тільки професійні знання,

уміння та навички, але вони повинні бути сформованими як особистості, набуваючи цілої низки таких якостей, які їм будуть необхідні протягом усього життя. Сьогодні дуже важливо, щоб викладачі вищої школи були обізнаними у будь-якій галузі науки.

Сучасне суспільство покладає велику надію на викладачів вищої школи у питанні якісної підготовки студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл. Якщо в вищому навчальному закладі правильно поставлений навчальний процес, якщо він здійснюється викладачами відповідально, чесно, вдумливо, а не формально – то і вся педагогічна діяльність викладачів матиме позитивний результат з формування особистісно-ціннісних якостей студентів – інтелектуальних, ділових, духовних, моральних, культурних, естетичних, та ін. «Золотим правилом» за визначенням К. Ушинського вважається теза: «Вчителеві потрібно бути таким, яким він хоче бачити своїх вихованців».

Викладач вищої школи є центральною фігурою педагогічного процесу і дуже важливо, якою мовою він спілкується зі студентами та педагогічним колективом. Тому за визначенням Н. Волкової важливою характеристикою діяльності викладача є його мовна культура, як найважливіший засіб спілкування викладача зі студентами. На переконання автора, мовна культура викладача має безпосередній вплив на свідомість і поведінку студентів. Вона характеризується змістовністю, логічністю, точністю, ясністю, стислістю, простотою, емоційною виразністю, яскравістю та ін. [98, с. 415]. Особливої уваги мовній культурі приділяє і Т. Браже, думку якої ми повністю поділяємо. Якщо викладач вищої школи буде вміти правильно говорити та писати, вміти уважно слухати, багато читати, то цим здібностям він обов'язково буде навчати і своїх студентів [71, с. 80]. Як бачимо, роль мовної культури, тону, дикції викладача в системі впливу на кожного студента дуже велика. Переконливо звучить і наступне твердження Т. Браже: «Мова викладача може і повинна в більшості випадків порівнюватися з мовою

письменника, критика, артиста, коли заняття стають витвором мовного мистецтва, а не просто зразками культури мови по одному тільки з її критеріїв – правильності мови. Креативність мови викладача – важлива її якість, яка проявляється у мові багатьох викладачів-предметників» [71, с. 80].

Отже, дуже важливо, яким тоном та голосом викладач спілкується зі студентами, бо сказане може сприйматися по різному. «Я став справжнім майстром тільки тоді, – стверджував А. Макаренко, – коли навчився говорити «іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, постаті і в голосі» [254, с. 247]. Таким чином, мова викладача повинна відображати і його волю, і його душу, і його культуру.

Для успішного виконання викладачем вищої школи професійно-педагогічної діяльності, В. Крутецький акцентує увагу на тому, що викладач повинен бути наділений особливими здібностями. Саме він у своїй роботі і дав відповідні загальні визначення здібностям викладача вищої школи. Серед них він визначив такі: дидактичні, академічні, перцептивні, мовні, організаторські, авторитарні, комунікативні, прогностичні, здатність до розподілу уваги. Здібний, досвідчений викладач уважно слідкує за змістом та формою викладання матеріалу, за розгортанням своєї думки і в той же час тримає в полі зору всіх студентів, чуйно реагує на ознаки втоми, неухважності, нерозуміння, помічає всі випадки порушення дисципліни і, нарешті, слідкує за особистою поведінкою, ходом, позою, мімікою [266].

Вся педагогічна діяльність сучасного викладача вищої школи ґрунтується на педагогічній свідомості, самосвідомості, педагогічному досвіді, загальній культурі та професіоналізмі. Як відомо, викладач з високим рівнем педагогічної свідомості – це творча особистість, аксіологічний (ціннісний) аспект педагогічної свідомості полягає саме у творчій активності викладача. На думку Е. Вітрук педагогічна свідомість, якою наділений викладач «дозволяє викладачу досягати високого рівня загальної культури,

інтелігентності, духовності та моральності, що в цілому робить викладача привабливою і значущою для студентів особистістю, без такої особистості немає вищої школи» [92, с. 29]. Викладач вищої школи, якому притаманна педагогічна свідомість, обов'язково буде мати такі загальнолюдські цінності, як педагогічна мудрість, доброта, совість, відвертість, культура спілкування, інтелігентність, добропорядність, поважливе ставлення до оточуючих та інше. Ті викладачі, які мають дуже негативні риси особистісних якостей як, наприклад, егоїзм, корисливість, нахабність, впертість, жорстокість до студентів та інші негативні якості не можуть носити високе звання викладача вищої школи.

Треба зазначити, що якість педагогічної свідомості викладача вищої школи напряму залежить від спрямованості педагогічної діяльності та педагогічної позиції викладача. Саме в цій якості визначається мета, її мотиви, її особистісне відношення до процесу навчання. Як було вже зазначено, високий рівень педагогічної свідомості може мати тільки той викладач, який свідомо, за покликом серця обрав собі педагогічну професію, вважаючи її соціально значущою, у якого є велика потреба у спілкуванні зі студентами, на яких він спрямовує всю свою любов та знання.

Як уже було зазначено у нашій роботі, становлення майбутнього викладача вищої школи відбувається в процесі педагогічної підготовки у вищому навчальному закладі, основними завданнями викладачів вищої школи, крім навчальної діяльності, є: створення студентського колективу, організація активного суспільного життя студентів у вищій школі, прищеплення любові студентів до обраної професії та навчального закладу. Важливою формою педагогічної діяльності викладача вищої школи при навчанні студентів є розуміння партнерства «викладач – студент».

Викладач вищої школи в своїй роботі не повинен допускати помилок, бо від його професіоналізму, компетентності, толерантності, доброти

залежить те, якого майбутнього педагога для вищої школи він підготує. Хочу звернутися до думки Ш. Амонашвілі: «Не можна виховувати моральність, будучи аморальним. Любов виховується любов'ю. Доброта – добротою. Благородство – благородством. Особистість – особистістю і т.д. Звідси необхідність постійного творчого піднесення вчителя до вершин моральності та дотримання правил: «Навчаючи – навчаємось», «виховуючи – виховуємось», «освідчуючи – освідчуємось самі» [16, с. 42].

На сучасному етапі розвитку вищої школи велика увага приділяється ролі викладача, як людини, через діяльність якої формується інша людина, розвиваються її моральні та духовні здібності. Для вирішення педагогічних завдань викладач вищої школи повинен бути висококваліфікованим спеціалістом. Перед початком педагогічної діяльності у вищій школі викладач повинен бути психологічно підготовлений. Він повинен обов'язково знати і усвідомлювати важливість і необхідність своєї праці, творчого підходу до неї, шанобливо ставитись до студентського та педагогічного колективів. Вивчення психологічних рис особистості педагога, – наголошував С. Рубінштейн, – включає в себе те, що його приваблює, його стремління, можливості та стрижневі якості його особистості [349, с. 199].

Ю. Верланов робить акцент на пріоритеті соціально-психологічних характеристик, а тільки потім професійно-педагогічних [88]. У педагогічній діяльності викладача вищої школи дуже важливе значення мають такі психологічні характеристики як адекватність, любов і повага, як до студентів, так і до колег по роботі, толерантність, патріотизм, педагогічний такт. До професійно-педагогічних характеристик викладача вищої школи можна віднести – методичну, практичну та теоретичну підготовки викладача вищої школи.

Викладачам вищих шкіл необхідно розуміти, що навчально-виховна діяльність – найскладніша, і для того, щоб досягти певних успіхів, їм

необхідно систематично і напружено оволодівати теорією та практикою, багато працювати над формуванням професійної майстерності, серйозно готувати себе до педагогічної діяльності. Сучасний викладач вищої школи повинен бути не просто предметником, але, в першу чергу, викладачем відповідної науки, грамотним, досвідченим вихователем.

Крім наукової роботи, навчання студентів, викладач вищої школи повинен займатися формуванням педагогічної свідомості у студентів, без якої не можна буде виховати майбутніх фахівців, як патріотів своєї держави, інтелектуальної еліти суспільства, української інтелігенції, а також готувати їх до активного політичного життя в сучасних умовах. «На жаль, нині виховна робота у вищих навчальних закладах не ведеться внаслідок поширення серед викладачів хибної думки про те, що для успішного викладання необхідне лише знання власного предмету. В сучасних умовах це необхідна, але недостатня умова. Час вимагає більшого», – стверджує Б. Левківський [241, с. 58].

Отже, самі викладачі вищих навчальних закладів повинні відповідати високому рівню психологічної культури, психологічної обізнаності, психологічній компетенції, володіти практичними вміннями та навичками, які будуть допомагати стосункам між викладачами та студентами, що допоможе особистісному розвитку та професійному становленню майбутніх викладачів вищих шкіл. Процес викладання у вищій школі – це, перш за все, спілкування, тому викладач повинен бути товариським. Його діяльність спрямована на пошук та виявлення істини. Він також повинен мати розвинуте логічне мислення, вміння визначати головне в різних джерелах.

Відданість викладацькій професії, відповідальність, охайність відрізняють дійсного викладача. Ці якості важливі ще й тому, що вони соціально необхідні студентам. Оскільки вища освіта має за мету прищеплення студентам моральних цінностей, то і викладач повинен бути

носієм саме таких цінностей. Добропорядність, повага до студентів, підтримка їх ініціатив, особиста інтелігентність в спілкуванні, безумовно, обов'язкові для викладача, для його перспективи. Кожен викладач повинен бути вимогливим та об'єктивним при оцінюванні успіхів студентів та сприяти реалістичним самооцінкам студентами своїх здібностей та можливостей. Викладач вищої школи повинен володіти терпінням, але виявляти терпіння необхідно до добропорядного студента, який помиляється, та не можна терпіти з боку студентів проявів безкультур'я та нахабства.

Отже, можна зробити висновок, що навчання майбутніх викладачів у вищих навчальних закладах займає ключові позиції для стимулювання подальшого їх навчання. Тому не можна недооцінювати важливу роль викладачів вищої школи «...володіючих широкими науковими знаннями, та знаючих психологічні і вікові особливості студентів, працюючих в інноваційних освітніх технологіях» [234, с. 41] Як уже зазначалося в нашій роботі з уведенням ступеневої вищої освіти саме магістратура є найбільш масовою формою підготовки викладачів вищих шкіл. За чинним Законом України «Про вищу освіту», навчання в магістратурі «передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю, загальних засад методології наукової та професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності» (розділ II, ст. 5) [161].

Таким чином, проведений аналіз багатьох досліджень з питання характеристики викладача вищої школи у контексті сучасних вимог до вищої школи, дає нам можливість стверджувати, що вимоги до викладача вищої школи не тільки підвищились, але і змістовно змінилися. Радикальні зміни у суспільстві вимагають відповідних змін і у системі вищої освіти, зокрема,

підготовки викладача вищого навчального закладу нового типу, який здатний по-новому працювати у постійно мінливих умовах.

В складних сучасних умовах реформування вищої освіти та переходу до нових стандартів вищої освіти питання підготовки викладачів вищих навчальних закладів набуває особливого значення та актуальності. Складні соціально-економічні умови суттєво впливають не тільки на зміст педагогічної діяльності, але і висувають значні вимоги до рівня педагогічних компетентностей професорсько-викладацького складу вищої школи.

Ми переконані, що сучасному викладачу вищої школи необхідно мати високий рівень знань свого предмета, володіти високим рівнем духовно-моральних та культурних цінностей, творчо підходити до організації своєї педагогічної діяльності, нетрадиційно вирішувати складні психолого-педагогічні проблеми. Від викладачів вищих шкіл повністю залежить якісна підготовка нового покоління викладачів вищих шкіл – інтелектуально розвинених, освічених, вихованих, конкурентоспроможних, з розвинутою на високому рівні духовністю, моральністю та культурою.

Висновки до першого розділу

Таким чином, виходячи з аналізу філософської, психологічної, педагогічної літератури ми розуміємо свідомість як вищу форму психічного відображення, властиву тільки людині, що полягає в оціночному, цілеспрямованому відображенні дійсності, попередній уявній дії, передбаченні її результатів та конструктивно-творчому перетворенні.

Враховуючи, що основні якості та характеристики, властиві свідомості, також властиві і педагогічній свідомості, оскільки остання є невід'ємною частиною свідомості фахівця (викладача вищої школи і педагога взагалі) і прийнявши до уваги особливості педагогічної діяльності, ми будемо розуміти педагогічну свідомість як цілісне, динамічне особистісне утворення, що

включає професійні знання та вміння, особистісний досвід викладача та його професійно важливі якості, усвідомленість педагогічних цінностей, сформованість ціннісних орієнтацій та мотивів саморозвитку педагогічної свідомості, позитивне емоційно-ціннісне відношення до себе як фахівця та своєї професійної діяльності, уміння керувати особистими психічними та емоційними станами, професійну активність, здатність до цілепокладання і рефлексії.

Узагальнюючи теоретичні підходи до визначення змісту та структури педагогічної свідомості, ми виокремлюємо три її компонента: змістово-діяльнісний (система професійних знань, умінь, характеристики педагогічної свідомості), мотиваційно-ціннісний (цінності та ціннісні орієнтації, професійно значущі якості; емоційно-ціннісне відношення до себе та до своєї навчальної професійно-орієнтованої діяльності; вмотивованість професійного самовдосконалення) та оціночно-рефлексивний (здатність до професійної самооцінки, самоконтроль та саморегуляція поведінки, кар'єрні домагання).

Крім того, ми виділяємо основні характеристики педагогічної свідомості (інтелектуальність, духовність, моральність, культуру почуттів, рефлексивність, креативність, діалогічність), які визначають внутрішню глибину педагогічної свідомості викладача вищої школи та її сутність. Так, ми розглядаємо інтелектуальність, як основу формування та розвитку пізнавальних потреб; духовність та моральність, як безпосередню орієнтацію викладача на відтворення загальнолюдських моральних норм та духовних цінностей; культуру почуттів, як здатність до емоційної саморегуляції та створення позитивної емоційної атмосфери; рефлексивність, як здійснення пошуку змісту педагогічної діяльності; діалогічність, як відкритість та готовність до діалогу з усіма суб'єктами педагогічної діяльності;

креативність, як здатність до творчої педагогічної особистісної саморегуляції.

Результати попередніх досліджень за обраною проблематикою засвідчують, що розвиток педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищої школи відбувається на різних етапах навчання у вищої школи. Зокрема, до кінця навчання у вищій школі у майбутнього викладача якісно змінюється відношення до професії викладача, до педагогічної діяльності, до самого себе, як фахівця. Динаміка змін педагогічної свідомості у майбутнього викладача вищої школи досягається завдяки розвитку інтелекту та професійної спрямованості навчально-виховної діяльності, при цьому у якості системоутворюючих, стрижневих елементів педагогічної свідомості виступають педагогічні цінності та ціннісні орієнтації.

При цьому формування педагогічної свідомості залежить від сукупного впливу об'єктивних і суб'єктивних, зовнішніх (соціокультурне та професійне середовище, навчальна та педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, співпраця викладача зі студентами, що визначають інтеріоризацію суспільних норм, правил, цінностей та моралі) і внутрішніх умов (рівень сформованості професійних знань, умінь, ціннісних орієнтацій, професійно значущих якостей; інтерес до педагогічної діяльності; рівень сформованості професійної самооцінки; рівень розвитку пізнавальних потреб; вмотивованість, саморегуляція, активність професійної діяльності).

З'ясовано, що процес формування педагогічної свідомості розглядається у контексті різноманітних напрямків професійно-педагогічного становлення особистості викладача вищої школи: антропологічного, аксіологічного, культурологічного, системного, особистісно-діяльнісного, процесуально-динамічного. Сукупність даних підходів дозволяє організувати дослідження процесу становлення педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи, як процесу

його структурно-динамічного розвитку на різних етапах навчання у вищій школі, виявити внутрішні та зовнішні умови, які є гарантом успішності та ефективності педагогічного процесу її формування.

Розроблена теоретична модель структури педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи, яка представлена у вигляді чотирьох підструктур: перша підструктура – особистісні якості викладача вищої школи (сформованість інтелектуальних здібностей, конструктивний стиль педагогічного мислення, розвинена педагогічна інтуїція, доброзичливість, педагогічний оптимізм, творча спрямованість педагогічної діяльності, відповідальне позитивне відношення до педагогічної діяльності, самосвідомість, толерантність); друга – представлена структурно-змістовими компонентами педагогічної свідомості (змістово-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний, оціночно-рефлексивний); третя – якісними характеристиками структурно-змістових складових педагогічної свідомості (духовність, моральність, культура почуттів (характеристики мотиваційно-ціннісного компонента), інтелектуальність, креативність (характеристики змістово-діяльнісного компонента), рефлексивність, діалогічність (характеристики оціночно-рефлексивного компонента); а в четвертій – відображені підходи до дослідження і формування педагогічної свідомості (антропологічний, аксіологічний, культурологічний, системний, процесуально-динамічний, особистісно-діяльнісний). Вищезазначені підструктури є нероздільними складовими педагогічної свідомості викладача вищої школи, які не тільки тісно пов'язані між собою, але і здатні послідовно взаємообумовлювати один одного, що, у свою чергу, становить собою цілісність і динамічність педагогічної свідомості як системи.

РОЗДІЛ 2.1 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

2.1. Рівні, критерії та показники сформованості педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи.

Теоретичний аналіз проблеми формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищої школи уможливив проведення експерименту на основі розроблених змісту та програми, а також, розробки та впровадження науково-методичного інструментарію вимірів стану педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи у процесі вузівської педагогічної підготовки.

Спираючись на теоретико-методологічні основи дослідження з питання формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищої школи, експериментальна робота складалася з наступних етапів:

- підготовчий;
- констатувальний;
- формувальний;
- контрольньо-аналітичний.

На підготовчому етапі відповідно до мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження були:

- обрані критерії, показники і рівні сформованості педагогічної свідомості на основі змісту структури педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищої школи;
- дібрано методичний інструментарій дослідження; розроблена діагностична методика для визначення рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Одним із найважливіших завдань нашого дослідження було визначення критеріїв та показників процесу формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл. Це дасть можливість виконання інших завдань нашої дослідно-експериментальної роботи та визначення ступеня ефективності формування педагогічної свідомості.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо визначення поняття «критерій» та поняття «показник». Критерій визначається як «підстава для оцінки, визначення та класифікації чогось; мірило» [84, с. 588]. У довідковій літературі поняття «критерій» подається як «ознака, на підставі якої, дається оцінка будь-якого явища; ознака, взята за основу класифікації» [333, с. 163]. У поняття критерій ми вкладаємо розуміння його як ознаки якості, яка дає змогу оцінити стан досліджуваного феномена, рівні його формування, розвитку та функціонування. Аналіз наукової літератури доводить, що існують загальні вимоги до критеріїв, а саме: об'єктивність, чітке стисле формулювання, відображення того, що вимірюється. Критерій, як правило, має вираження у конкретних показниках.

За своїм обсягом поняття «критерій» більш ширше ніж поняття «показник». Поняття «показник» відповідно до вищезгаданого словника подається як «свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу, дані про досягнення чого-небудь» [84, с. 1024].

Оскільки педагогічна свідомість майбутніх викладачів вищих шкіл розглядається нами з особистісного та діяльнісного боку, то і критерії та показники, які ми взяли для визначення рівня сформованості педагогічної свідомості, теж спрямовані на особистісну та діяльнісну сферу майбутніх викладачів. Головними критеріями оцінювання рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл нами були

визначені: змістово-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний та оціночно-рефлексивний критерії.

До кожного з визначених критеріїв нами була розроблена система показників (див. таблицю 2.1).

Змістово-діяльнісний критерій оцінювання рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл дає можливість виміряти:

- систему професійних знань та умінь;
- поняття про педагогічну свідомість;
- характеристики педагогічної свідомості;
- методи створення здорового психологічного клімату.

Мотиваційно-ціннісний критерій оцінювання рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл дає можливість виміряти:

- наявність цінностей та ціннісних орієнтацій;
- професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи;
- вмотивованість професійного самовдосконалення;
- емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності.

Оціночно-рефлексивний критерій оцінювання рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл дає можливість виміряти:

- самооцінку, рівень кар'єрних домагань;
- самоконтроль, саморегуляцію.

На підставі теоретичного аналізу були визначені три рівні сформованості педагогічної свідомості: високий, середній, низький. За відповідними критеріями були розроблені характеристики рівнів педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл, за допомогою

яких можна було здійснити оцінювання діяльності майбутніх викладачів на теоретичному та практичному рівнях.

Високий рівень сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи передбачає:

- високий рівень професійних знань та умінь;
- духовно-моральний, культурний та інтелектуальний розвиток знаходиться на високому рівні;
- адекватно високий рівень самоповаги, оцінка педагогічних явищ на науковій основі;
- постійний аналіз особистої педагогічної діяльності з адекватною оцінкою, оцінка педагогічних явищ на основі науки;
- висока професійна активність, творчий підхід до навчальної професійно-орієнтованої діяльності, педагогічна спрямованість, здатність до рефлексії та мотиваційно-ціннісного характеру;
- кар'єрні домагання – високі, адекватні.

Високий рівень педагогічної свідомості притаманний майбутнім викладачам, які мають високий рівень професійних знань та особистісних якостей, працюють професійно і творчо, завжди займаються самовдосконаленням та саморозвитком, бо мають у цьому стійку потребу. Для них є необхідним здійснювати науковий пошук, виявляти інтелектуальну ініціативу. Майбутній викладач вищої школи, у якого сформована стійка педагогічна свідомість, творчо володіє професійно-педагогічними знаннями, має високу мотивацію до своєї професії, максимально розкриває свої творчі можливості. Майбутній викладач вищої школи з високим рівнем педагогічної свідомості відрізняється дійовим, особистісним ставленням до педагогічної діяльності, постійним прагненням до педагогічного пошуку, самовизначення, самореалізації, самовдосконалення.

Середній рівень сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи передбачає:

- достатні професійні знання та вміння;
- цінності та ціннісні орієнтації усвідомлюються, приймаються та не завжди реалізуються в діяльності;
- переважно адекватний високий рівень самоповаги, переважно адекватна оцінка педагогічних явищ, але не завжди на науковій основі;
- здатність до аналізу особистої діяльності, спроба до самостійних суджень та визнання своїх помилок;
- схильність до використання діалогічної форми спілкування, але відбувається нав'язування особистої думки;
- спрямованість на особистість майбутнього викладача, його інтереси та потреби;
- спроба оцінки відповідності власного рівня професійної підготовки бажаному результату майбутнього кар'єрного зростання.

Майбутні викладачі вищих шкіл з педагогічною свідомістю середнього рівня мають необхідні професійно значущі якості, досягають необхідних результатів у навчанні та вихованні. Проте, педагогічна рефлексія розвинута недостатньо, а через те і творчий пошук є ситуативним, відсутня потреба у саморозвитку і самовдосконаленні, такі викладачі зупиняються на досягнутому.

Низький рівень сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл – це такий рівень педагогічної свідомості, при якому неможливо забезпечити сучасну організацію педагогічного процесу. Низький рівень має такі ознаки:

- формальне розуміння педагогічного процесу, коли знання залишаються на рівні усвідомлення, ідеї – на рівні слів та недостатній рівень духовно-морального, культурного та інтелектуального розвитку;

- слабкі підходи до діалогічних форм спілкування на заняттях та в виховній діяльності, схильність до повчань, моралізування, нетерпимість до всього, що не відповідає уявленням викладача та є відхиленням від норми;
- оцінки педагогічних явищ на основі буденних уявлень, суб'єктивне емоціонально-оціночне судження типу «подобається – не подобається»;
- відсутність аналізу особистої діяльності, схильність до використання у педагогічній діяльності стереотипів;
- кар'єрні домагання неадекватно завищені або занижені.

Педагогічна діяльність майбутніх викладачів вищих шкіл, які мають низький рівень педагогічної свідомості не завжди є систематизованою і послідовною. Такі викладачі не займаються творчою діяльністю, навіть не відчують в ній потреби, досягають невисоких результатів у навчальній та виховній діяльності. У них не вироблений власний стиль педагогічної роботи, вони не мають достатнього набору професійно значущих якостей, як майбутніх викладачів вищих шкіл (див. таблицю 2.1.).

Таблиця 2.1

Характеристика рівнів сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл

Рівні, критерії і показники сформованості педагогічної свідомості		
Високий	Середній	Низький
Змістовно-діяльнісний критерій		
Професійні знання та вміння		
Високорозвинені	Достатні відповідно програми	Фрагментарні
Поняття про педагогічну свідомість.		
Глибоко сформоване	Достатнє відповідно програми	Фрагментарне
Характеристики педагогічної свідомості.		
Глибоко сформовані	Достатні відповідно програми	Фрагментарні
Методи створення здорового психологічного клімату.		

Глибоко сформовані	Достатні відповідно програми	Фрагментарні
Мотиваційно-ціннісний критерій		
Наявність цінностей та ціннісних орієнтацій (духовність, моральність, культура почуттів, креативність, діалогічність)		
Усвідомлюються, приймаються та реалізуються в діяльності	Усвідомлюються, приймаються та не завжди реалізуються в діяльності	Присутні уявлення про цінності, які не реалізуються в діяльності
Професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи (сформованість інтелектуальних здібностей, конструктивний стиль педагогічного мислення, розвинена педагогічна інтуїція, доброзичливість, оптимізм, творча спрямованість педагогічної діяльності, відповідальне позитивне відношення до педагогічної діяльності, самосвідомість, толерантність)		
Високорозвинені	Частково розвинені	Недостатньо розвинені
Вмотивованість професійного самовдосконалення		
Глибоко усвідомлена та реалізується в діяльності	Частково усвідомлена, ситуативно реалізується в діяльності	Неусвідомлена, не реалізується в діяльності
Емоційно-ціннісне відношення до себе та до своєї навчальної професійно-орієнтованої діяльності		
Адекватно високий рівень самоповаги, оцінка педагогічних явищ на науковій основі	Переважно адекватний високий рівень самоповаги, переважно адекватна оцінка педагогічних явищ, але не завжди на науковій основі	Неадекватно низький або високий рівень самоповаги, суб'єктивне емоційно-ціннісне судження типу «подобається, не подобається»
Оціночно-рефлексивний критерій		
Професійна самооцінка		
Висока, адекватна	Здатність до аналізу особистої діяльності, спроба до самостійних суджень, визнання помилок	Завищена або занижена, неадекватна
Самоконтроль, саморегуляція поведінки		
Висока незалежність у судженнях та вчинках	Часткове пристосування до обставин та стосунків	Пристосування до обставин та стосунків
Кар'єрні домагання		
Високі, адекватні	Спроба оцінки	Завищені або занижені,

	відповідності власного рівня професійної підготовки бажаному результату майбутнього кар'єрного зростання	неадекватні
--	--	-------------

Підготовчий етап дослідно-експериментальної роботи вимагав розробки цілої системи діагностичної методики визначення рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл. Під час розробки науково-методичного інструментарію вимірів стану сформованості педагогічної свідомості нами були використані адаптовані до цілей дослідження фрагменти відомих тестових методик: фрагмент анкети на виявлення гуманістичної спрямованості педагогічної свідомості, розробленої Т. Шурухіною [435]; фрагмент діагностичної методики для визначення рівня ціннісних орієнтацій, розробленої М. Рокічем [251, с. 112–114]; фрагмент діагностичної методики для визначення духовних потреб розробленої Е. Помиткіним [328]; фрагмент анкети для вивчення мотивів навчально-педагогічної діяльності, розробленої за методикою С. Пазухіної [308]; фрагмент діагностичної методики для визначення самооцінки та рівня кар'єрних домагань розробленої Т. Дембо-С. Рубінштейном [354], а також авторські діагностичні методики на виявлення: сформованості уявлень студентів про поняття «педагогічна свідомість»; на визначення значущості показників педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл та самооцінки рівня сформованості їх педагогічної свідомості; на виявлення сформованості знань методів створення здорового психологічного клімату у студентському колективі; методика аналізу оцінки професійно значущих якостей майбутніх викладачів вищих шкіл; анкета на вивчення мотивів підвищення власного рівня педагогічної свідомості; методика на вивчення емоційно-ціннісного відношення майбутніх викладачів вищих шкіл до себе

та своєї навчальної професійно-орієнтованої діяльності та інтересу до майбутньої професії.

Таблиця 2.2

Науково-методичний інструментарій вимірів стану сформованості педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищої школи

№ з.п	Критерій	Показник		Діагностичні методи	
1.	Змістово-діяльнісний критерій	1.1	Система професійних знань та умінь.	1.1.1	Дидактичні методики (експертна оцінка: дані деканату зі спец. дисципліни)
				1.1.2	Тест-судження
		1.2	Поняття про педагогічну свідомість.	1.2.1	Анкета
		1.3	Характеристики педагогічної свідомості.	1.3.1	Анкета
		1.4	Методи створення здорового психологічного клімату.	1.4.1	Анкета
2.	Мотиваційно-ціннісний критерій	2.1	Наявність цінностей та ціннісних орієнтацій.	2.1.1	Анкета
				2.1.2	Тест
				2.1.3	Анкета
		2.2	Професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи.	2.2.1	Спостереження (експертна оцінка)
				2.2.2	Анкета
		2.3	Вмотивованість професійного самовдосконалення.	2.3.1	Анкета
2.3.2	Анкета				
2.4	Емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності	2.4.1	Анкета		
3.	Оціночно-рефлексивний критерій	3.1	Самооцінка, рівень кар'єрних домагань.	1.3.1	Анкета
				3.1.1	Тест
		3.2	Самоконтроль, саморегуляція.	3.2.1	Спостереження

Під час проведення експериментальної роботи та, зокрема, діагностичного дослідження застосовувався різноманітний науково-методичний інструментарій вимірів стану сформованості виділених критеріїв педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл. Оцінка рівнів сформованості педагогічної свідомості проводилася за допомогою діагностичної методики для визначення рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл (див. додаток В).

Так, визначення професійних знань та вмінь майбутніх викладачів вищих шкіл (показник 1.1) відбувалося за допомогою методів, таких як: дидактичні методики (експертна оцінка: дані деканату зі спец. дисципліни), тесту-судження.

Дидактичні методики 1.1.1. експертна оцінка (дані деканату зі спец. дисципліни) дозволяють визначити рівень сформованості професійних знань.

Тест-судження 1.1.2. фрагмент адаптованого варіанту тесту, розробленого Т. Шурухіною, дозволяє визначити рівень практичної педагогічної підготовки у майбутніх викладачів вищих шкіл з позиції: «дуже добре володію у будь-якій ситуації», «володію, але тільки у межах конкретної ситуації», «розумію, знаю, але не маю бажання», «усвідомлюю, але не вмію».

1. *Знаннями свого предмета володіти на достатньому рівні.*
2. *Сприймати студента як рівноправну особистість.*
3. *Розвивати творчі здібності студентів.*
4. *Ставити та вирішувати конкретні виховні завдання.*
5. *Використовувати діалогічні технології в навчанні.*
6. *Рішення складних педагогічних ситуацій розглядати з позиції педагогічної науки.*
7. *Використовувати різноманітні форми виховної роботи.*
8. *Передавати знання, уміння, навички студентам*
9. *Використовувати різноманітні види діяльності на занятті, чим викликати інтерес до предмета.*

10. *Визнавати цінності кожного студента.*
11. *Завжди аргументувати свою точку зору.*
12. *Постійно аналізувати особисту діяльність.*
13. *Визнавати свої помилки.*
14. *Відповідально ставитися до своїх слів та вчинків.*
15. *Завжди бути відкритим до діалогу з усіма суб'єктами освітнього процесу.*
16. *Викликати та підтримувати інтерес студентів до предмету.*
17. *Працювати індивідуально з кожним студентом.*
18. *Уважно вислуховувати кожного студента.*
19. *Організовувати самостійну роботу студентів на заняттях.*
20. *Сприймати студента таким, яким він є.*

Анкета 1.2.1 (показник 1.2) дозволяє діагностувати сформованість уявлень студентів про поняття «педагогічна свідомість».

Прочитайте уважно визначення. Як Ви розумієте, що таке «педагогічна свідомість»? Оберіть одну із запропонованих відповідей або дайте своє визначення.

1. *Педагогічна свідомість – це вища форма психічного відображення, властива тільки людині, що полягає в оціночному, цілеспрямованому відображенні дійсності, попередній уявній дії, передбаченні її результатів та конструктивно-творчому перетворенні.*

2. *Педагогічна свідомість – це відносно стійке і в той же час підвладне внутрішнім змінам психічне придбання педагога, що накладає відбиток на всі його життєві прояви.*

3. *Педагогічна свідомість – це форма відображення педагогічної реальності, інтегральне особистісне утворення суб'єкта діяльності, становлення і розвиток якого здійснюється під впливом професійного середовища та активної участі у педагогічній діяльності.*

4. *Педагогічна свідомість – це цілісне, динамічне, особистісне утворення, що включає професійні знання та вміння, особистісний досвід викладача та його професійно важливі якості, усвідомленість педагогічних цінностей, сформованість ціннісних орієнтацій та мотивів саморозвитку педагогічної свідомості, позитивне емоційно-ціннісне відношення до себе як фахівця та своєї професійної діяльності, уміння керувати особистими психічними та емоційними станами, здатність до рефлексії.*

5. *Свій варіант _____*

Анкета 1.3.1 (показник 1.3) спрямована на визначення значущості показників педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл та самооцінки рівня сформованості їх педагогічної свідомості.

(Авторська робота). Визначте ранг значущості наступних показників педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл (цінність, найбільш значущу для Вас, помістіть на перше місце, потім виберіть наступну за значимістю і позначте її другою і т.д., найменш важлива залишиться останньою і займе 5 місце. Не допускається присвоювати різним показникам однакові ранги). Оцініть свій особистий рівень педагогічної свідомості за 12 бальною шкалою. (Оцінювання проводиться майбутніми викладачами вищих шкіл та експертами для співставлення результатів).

Таблиця 2.3

Характеристики педагогічної свідомості

№ з/п	Найменування показника	Ранг значущості	Само-оцінка	Експертна оцінка
I	Шкала інтелектуальності			
1.	Рівень освіченості (інтелект, ерудованість)			
2.	Гнучкість розуму, швидкість мислення			
3	Допитливість та розсудливість			
4	Пізнавальна активність			
5	Розумова пам'ять			
II	Шкала духовності			
1	Духовна насиченість життя			
2	Відповідальність за реалізацію духовних цінностей			
3	Дотримання духовно-моральних норм поведінки			
4	Захоплення світом мистецтва			
5	Усвідомлення необхідності збереження загальнолюдських цінностей (державної мови, літератури, історії тощо)			
III	Шкала моральності			

1	Сформованість моральних норм, принципів, ідеалів і понять			
2	Усвідомлення особистої відповідальності за виконання моральних норм			
3	Дотримання моральних норм та правил поведінки			
4	Прояв інтересу до моральних цінностей прийнятих в суспільстві			
5	Наскільки Ви вважаєте себе морально вихованою людиною			
IV	Шкала культури почуттів			
1	Співвідношення вчинку, як прояву культури почуттів, з інтересами оточуючих			
2	Емоційне сприйняття творів мистецтва			
3	Емоційний відгук на переживання оточуючих			
4	Потреба у художньо-естетичному самовдосконаленні			
5	Педагогічний такт, самоконтроль емоційного стану			
II	Шкала креативності			
1	Творче мислення та розвиненість творчої уяви			
2	Нестандартне мислення, оригінальність			
3	Потреба у творчому саморозвитку та самовираженні			
4	Креативне ставлення до професійно-орієнтованої діяльності			
5	Відкритість та сприйнятливність до нових знань, схильність до обміну знаннями			
III	Шкала рефлексії			
1	Здатність до планування та здійснення педагогічної діяльності, прогнозування її результатів			
2	Здатність до самоаналізу особистих думок та вчинків			
3	Здатність до самоконтролю та корекції особистої поведінки у педагогічній діяльності			
4	Потреба у професійному			

	самовдосконаленні та самоактуалізації			
5	Рефлексивне переосмислення своїх переконань			
IV	Шкала діалогічності			
1	Здатність уважно вислуховувати співрозмовника			
2	Здатність до позитивної взаємодії та партнерських відносин			
3	Вміння спілкуватися та домовлятися з колегами			
4	Вміння адекватно реагувати на критику та лояльність в оцінці інших			
5	Здатність поступитися своїми інтересами заради іншого			

Анкета 1.4.1 (показник 1.4) авторська робота дозволяє діагностувати знання методів створення здорового психологічного клімату у студентському колективі.

1. *Емоції у роботі викладача вищої школи. Які функції вони виконують і яке мають значення?*
2. *Які відомі вам засоби впливу на емоційні стани та інші афективні процеси? Обґрунтуйте свою думку.*
3. *Назвіть ознаки низької культури діалогу викладача зі студентами? Обґрунтуйте свою думку.*
4. *Що ви розумієте під комфортним спілкуванням викладача та студента?*
5. *Що може стати причиною руйнації атмосфери комфортного спілкування? Які, на ваш погляд, існують шляхи усунення руйнування відносин?*
6. *Як, на вашу думку, складатимуться відносини у студентському колективі, де є варіанти поєднання адекватної, заниженої та завищеної самооцінки? Чи будуть дані відносини міцними, гармонійними та довготривалими? Чи будуть приречені на постійні конфлікти? Обґрунтуйте свою відповідь.*
7. *Доведіть, якими мають бути оптимальні засоби виховання студентів з адекватною самооцінкою.*

8. *Які заходи ви повинні вжити відносно студентів для подолання у них комплексу неповноцінності або завищеної самооцінки?*

Особистісні цінності та ціннісні орієнтації майбутнього викладача вищої школи (показник 2.1) з'ясовувався за допомогою анкети 2.1.1. та тесту 2.1.2., анкети 2.1.3.

Анкета 2.1.1. фрагмент адаптованого до цілей завдання варіанту анкети, розробленої Т. Шурухіною дозволяє виявити гуманістичну спрямованість педагогічної свідомості у діяльності майбутніх викладачів вищих шкіл.

1. *Проявляти свою активність студент повинен, якщо вона відповідає меті навчання та виховання.*
2. *Рахуватися потрібно тільки з дисциплінованими та слухняними студентами.*
3. *Між студентами та викладачами повинні бути довірливі відносини.*
4. *Успішність в педагогічній роботі залежить від дотримання чіткого плану.*
5. *Успішність навчання та виховання студентів залежить від використання нетрадиційних форм навчання та творчого підходу до роботи.*
6. *Чи залежать недоліки студентів від сімейного виховання?*
7. *Чи має право викладач вживати у своїй мові молодіжний сленг?*
8. *Чи повинен викладач бути прикладом для студентів у спадкуванні гуманістичних цінностей?*
9. *Чи повинен викладач підтримувати студентів, якщо їх точка зору не співпадає з точкою зору викладача?*
10. *Чи має право викладач давати негативну оцінку студенту в присутності студентського колективу або його батьків?*
11. *Поважати необхідно такого студента, який на те заслуговує.*
12. *Проявляти свою активність студент повинен, якщо вона відповідає меті навчання та виховання.*

Тест 2.1.2 Фрагмент діагностичної методики, адаптованої до мети завдання, для визначення рівня ціннісних орієнтацій, розробленої М. Рокічем.

Цінність, найбільш значущу для Вас, помістіть на перше місце. Потім виберіть наступну за значимістю і позначте її другою і т.д. Найменш важлива залишиться останньою і займе 17 місце.

Таблиця 2.4

Ціннісні орієнтації

№ з/п	Найменування цінності викладача	Ранг значущості
1	Вихованість	
2	Старанність та дисциплінованість	
3	Інтелектуальність (освіченість, широта знань)	
4	Відповідальність (вміння тримати своє слово)	
5	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	
6	Чесність	
7	Порядність	
8	Толерантність	
9	Впевненість у собі	
10	Креативність (можливість творчої діяльності)	
11	Доброзичливість	
12	Висока загальна культура. Культура почуттів.	
13	Відношення у навчальному колективі. Діалогічність.	
14	Педагогічний оптимізм	
15	Моральність	
16	Духовність	
17	Рішучість у відстоюванні своєї думки	

Наявність духовних потреб у майбутніх викладачів вищих шкіл (показник 2.1) ми вивчали за допомогою анкети 2.1.3.

Анкета 2.1.3 фрагмент адаптованого до мети завдання варіанту анкети, розробленої за методикою Е. Помиткіна спрямована на визначення духовних потреб у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Дайте відповіді на питання «так», «ні», «не завжди». Напишіть відповідь у клітинці поруч з номером питання.

1. *Духовність для мене найважливіша людська якість.*
2. *У спілкуванні передусім ціную чесність.*
3. *Веду здоровий спосіб життя.*
4. *Отримую задоволення від допомоги потребуючим.*
5. *Усвідомлюю духовну єдність з іншими людьми.*
6. *Роблячи добрі вчинки, не очікую на подяку чи визнання.*
7. *Духовні потреби для мене важливіші ніж матеріальні.*
8. *Голос власної совісті для мене важливіше ніж ставлення та осуд оточуючих.*
9. *Проблеми людей хвилюють мене більше ніж особисті.*
10. *Чи отримуєте Ви насолоду від витворів мистецтва?*

Оцінка професійно значущих якостей майбутнього викладача вищої школи (показник 2.2) відбувалася за допомогою спостереження 2.2.1 експертом та анкети 2.2.2.

Педагогічне спостереження 2.2.1. Визначення оцінки рівня сформованості професійно важливих якостей майбутнього викладача вищої школи.

1. *Інтелектуальність.*
2. *Стиль педагогічного мислення.*
3. *Педагогічна інтуїція.*
4. *Характер спрямованості педагогічної діяльності.*
5. *Доброзичливість.*
6. *Толерантність.*
7. *Оптимізм.*
8. *Стиль спілкування.*

**Рекомендації для визначення рівня сформованості професійно значущих якостей майбутнього викладача вищої школи
(для експертної оцінки)**

Рекомендується визначити рівень сформованості професійних якостей у майбутніх викладачів вищих шкіл за наступними критеріями.

№ з/п	Професійні якості майбутнього викладача вищої школи	Рівень сформованості професійних якостей у майбутнього викладача вищої школи		
		Високий	Середній	Низький
1	Інтелектуальність: а) здібності до навчання; б) працездатність; в) світогляд.	а) високорозвинені; б) висока; в) широкий.	а) достатні в межах програми; б) посередня; в) широкий з деяких питань.	а) фрагментарні; б) низька; в) вузький.
2	Стиль педагогічного мислення.	Творчий, конструктивний.	Інтерпретуючий.	Репродуктивний.
3	Педагогічна інтуїція.	Високорозвинена, використовується у професійно-орієнтованій діяльності.	Розвинена, не завжди використовується у професійно-орієнтованій діяльності.	Не розвинена.
4	Характер спрямованості педагогічної діяльності.	Творчий.	Інтерпретуючий.	Репродуктивний.
5	Добррозичливість.	Чутливість до потреб оточуючих, шляхетність.	Вибірковість у ставленні до проблем та потреб оточуючих (за принципом свої-чужі).	Байдужість до проблем та потреб оточуючих, егоїстичність.
6	Толерантність.	Високий рівень визнання, прийняття, розуміння думки і цінностей інших людей.	Вибірковість визнання, прийняття, розуміння думки і цінностей інших людей залежно від ситуації, власного емоційного стану.	Нетерпимість до оточуючих, висока ймовірність конфліктів.
7	Оптимізм.	Позитивна модальність очікування та прогнозу.	Позитивна або негативна модальність очікування та прогнозу залежно від рівня складності ситуації.	Негативна модальність очікування та прогнозу.

8	Стиль спілкування.	Діалогічний, швидко та з інтересом встановлюються контакти.	Стриманість у встановленні контактів.	Труднощі у встановленні контактів з людьми, схильність до авторитаризму.
---	--------------------	---	---------------------------------------	--

Анкета 2.2.2. авторська методика аналізу оцінки професійно значущих якостей майбутніх викладачів вищих шкіл. (Оцінювання проводилося майбутніми викладачами та експертами для співставлення результатів).

Цінність, найбільш властива Вам, оцінюється в один бал.

Таблиця 2.6

Оцінка професійно значущих якостей майбутніх викладачів вищих шкіл

Професійно значущі якості	Самооцінка	Експертна оцінка	Професійно значущі якості	Самооцінка	Експертна оцінка
ввічливість			порядність		
доброзичливість			принциповість		
вимогливість			працьовитість		
наполегливість			неврівноваженість		
заздрість			несамокритичність		
рішучість			охайність		
організованість			непосидючість		
примхливість			винахідливість		
гордість			послідовність		
грубість			неточність		
витримка			нечутливість		
цілеспрямованість			сором'язливість		
самоконтроль			нервовість		
нестриманість			схвильованість		
турботливість			чесність		
розв'язність			інтелігентність		
упертість			образливість		
креативність			тактовність		
самозабуття			відповідальність		
культурність			відвертість		
холодність			впевненість		
злорадство			щирість		

стриманість			допитливість		
обережність			невихованість		
обов'язковість			чуйність		

Визначення вмотивованості професійного самовдосконалення (показник 2.3) відбувалося за допомогою анкет 2.3.1 та 2.3.2.

Анкета 2.3.1 розроблена за методикою С. Пазухіної. Адаптована до мети дослідження і призначена для вивчення мотивів навчально-педагогічної діяльності у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Зробіть вибір із запропонованих відповідей на питання або дайте свій варіант відповіді.

1. Чому ви вирішили стати викладачем?
 - а) це професія моєї мрії, бо дуже подобається і актуальна у наш час;
 - б) сподівання на можливість кар'єрного зросту;
 - в) наполягали батьки, порадили друзі;
 - г) ваш варіант.
2. Назвіть привабливі сторони педагогічної діяльності.
 - а) є можливість постійно удосконалювати свою фахову майстерність;
 - б) навчаючи, розвиваюсь і сам;
 - в) висока заробітна платня;
 - г) ваш варіант.
3. Що для Вас є головним при отриманні вищої педагогічної освіти?
 - а) набуття професійних знань та практичного досвіду кваліфікованого фахівця;
 - б) оволодіння сучасними інформаційними технологіями;
 - в) загальний розвиток;
 - г) ваш варіант.
4. Чи змінилися Ваші уявлення щодо професії викладача за час навчання у магістратурі?
 - а) так, змінилися на краще;
 - б) так, частково змінилися на краще;
 - в) ні, ніяких змін на краще я не відчуваю;
 - д) ваш варіант.
5. Як Ви вважаєте, чи будуть у Вас труднощі у педагогічній

- роботі?*
- а) ні, сподіваюсь на фахову підготовку;*
 - б) так, але незначні;*
 - в) не знаю.*
- 6. Як Ви вважаєте, невміння окремих викладачів виховувати студентів пов'язано зі:*
- а) слабким володінням різноманітними формами та методами виховної роботи;*
 - б) відсутність авторитету;*
 - в) байдуже ставлення до виховної роботи;*
 - г) ваш варіант.*
- 7. Чи часто ви звертаєтесь за допомогою до викладачів?*
- а) так, дуже часто, бо хочу отримати високі знання;*
 - б) іноді, в залежності від потреби;*
 - в) ні.*
- 8. Чи готові Ви використовувати свої творчі здібності у педагогічній діяльності?*
- а) так (я креативно розвинена особистість);*
 - б) не знаю (я не впевнений у своїх творчих здібностях);*
 - в) ні (у мене відсутні творчі здібності);*
 - г) ваш варіант.*
- 9. Вкажіть на ваші професійно-педагогічні наміри.*
- а) обов'язково буду працювати викладачем;*
 - б) скоріше всього буду працювати викладачем;*
 - в) ще не вирішив;*
 - г) ваш варіант.*
- 10. Чи маєте Ви намір займатися науковою діяльністю?*
- а) так, звичайно планую;*
 - б) не впевнений;*
 - в) ні, це для мене недосяжно;*
 - г) ваш варіант.*

Анкета 2.3.2 призначена для вивчення мотивів підвищення власного рівня педагогічної свідомості.

Дайте відповіді «так», «не завжди», «ні» на наступні питання.

- 1. Чи удосконалюєте Ви свій інтелектуальний розвиток для підвищення власного рівня педагогічної свідомості?*
- 2. Чи вважаєте Ви за необхідне сформувати певний рівень педагогічної свідомості до закінчення навчання у вищій школі?*

3. Чи є у Вас потреба у розвитку професійно значущих якостей викладача вищої школи?
4. Чи вважаєте Ви за потрібне здійснювати самооцінку, самоконтроль, саморегуляцію своєї педагогічної діяльності?
5. Чи готові Ви докладати зусиль до постійного самовдосконалення власного рівня педагогічної свідомості?
6. Чи має значення для Вас, як майбутнього викладача вищої школи, духовно-моральний та культурний розвиток?
7. Чи усвідомлюєте Ви, що сформована на високому рівні Ваша педагогічних свідомість – це значний успіх у майбутній педагогічній роботі?

Емоційна сфера викладачів вищої школи (показник 2.4) з'ясувалась за допомогою анкети 2.4.1.

Анкета **2.4.1.** призначена для вивчення емоційно-ціннісного відношення майбутніх викладачів вищих шкіл до себе та своєї навчальної професійно-орієнтованої діяльності.

Дайте відповіді «так», «не завжди», «ні» на наступні питання.

1. Чи завжди Ви мріяли про професію викладача вищої школи?
2. Чи вступили Ви до магістратури для отримання права викладати у вищій школі?
3. Чи намагаєтесь Ви у процесі навчання у магістратурі опанувати додатковими професійними знаннями й вміннями, поглиблюючись понад обов'язковий програмний матеріал?
4. Чи отримуєте ви задоволення, коли у Вас виходить знайти оригінальне рішення складного педагогічного завдання?
5. Чи не виснажують Вас труднощі при вирішенні складних педагогічних завдань?
6. Чи не зменшується у Вас бажання стати викладачем при виникненні труднощів у навчанні?

Самооцінка, рівень кар'єрних домагань (показник 3.1), самоконтроль, саморегуляція майбутніх викладачів вищих шкіл (показник 3.2) визначалися за допомогою анкети, тесту та спостереження.

Самооцінка визначалася за допомогою **анкети 1.3.1.** на основі співставлення результатів анкетування студентів та експертної оцінки та **тесту 3.1.1.**

Рівень кар'єрних домагань визначався за допомогою діагностичної методики для визначення самооцінки та рівня домагань розробленої Т. Дембо-С. Рубінштейном.

Тест 3.1.1 Фрагмент діагностичної методики адаптованої до мети завдання для визначення самооцінки та рівня кар'єрних домагань розробленої Т. Дембо-С. Рубінштейном, дозволяє визначити рівень сформованості кар'єрних домагань у студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл.

Оцініть рівень розвитку кожної якості, на даний момент часу (рівень самооцінки), після цього відзначте, на якому рівні розвитку цих якостей, ви хотіли б бути (рівень домагань). Оцінювання здійснить за 10 бальною шкалою.

1. *Академічна успішність.*
2. *Авторитет серед студентів.*
3. *Організаторські здібності.*
4. *Комунікативні здібності.*
5. *Зовнішній вигляд, що відповідає вимогам вищої школи.*
6. *Участь у наукових конференціях.*
7. *Публікація у наукових журналах.*
8. *Участь у студентському самоврядуванні.*
9. *Участь та організація студентських творчих заходів.*
10. *Робота у науковому об'єднанні або підрозділі.*

Самоконтроль та саморегуляція (показник 3.2) визначалися за допомогою спостереження.

Спостереження 3.2.1. Експертна оцінка самоконтролю та саморегуляції майбутніх викладачів вищих шкіл проводиться викладачами групи на основі спостереження під час проведення практичних занять.

Як ми вже зазначали, педагогічна свідомість найбільше проявляється у педагогічній діяльності викладача. Тож ми і провели свій експеримент з магістрами Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Донбаського державного педагогічного університету, Інституту хімічних технологій СНУ ім. В. Даля, які вже пройшли педагогічну практику та мали певний досвід педагогічної роботи.

У дослідженні прийняли участь 179 магістрів. Експериментальна робота починалася з формування контрольної групи магістрів (89 магістрів) та експериментальної групи (90 магістрів). До зазначених груп нами були залучені магістри як з педагогічною підготовкою: «початкова освіта» (013), «психологія» (053), «музичне мистецтво» (025), «дошкільна освіта» (012), «практична психологія» (8.03010301), «педагогіка вищої школи» (8.18010021), «психологія» (8.03010201), «українська мова і література» (8.02030301) – 121 респондент, що становить собою (68 %), так і з непедагогічною підготовкою: «геологія» (8.04010301), «гідрогеологія» (8.04010302), «геологія нафти і газу» (8.04010305), «географія» (8.04010401), «географія рекреації та туризму» (8.04010406), «економічна та соціальна географія» (8.04010402), «хімічні технології органічних речовин» (8.05130102) та «обладнання хімічних виробництв і підприємств будівельних матеріалів» (8.05050315) – 58 респондент, що становить собою (32 %). Оскільки, на наш погляд, це дасть можливість ґрунтовно та всебічно зробити аналіз проблеми формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл та відстежити різницю у запропонованій системі формування педагогічної свідомості у різних категорій майбутніх викладачів вищих шкіл. Вважаємо, що професійно-педагогічна підготовка майбутніх викладачів вищих шкіл, які здобули педагогічну освіту на освітньо-кваліфіційному рівні «бакалавр» буде мати суттєву відмінність від майбутніх викладачів вищих

шкіл, які такої освіти не мають, адже їх професійна підготовка була спрямована на інші галузі.

На констатувальному етапі експериментальної роботи за допомогою адаптованих та авторських діагностичних методик, які були розроблені на підготовчому етапі, а також отриманих результатів діагностики, нами був проведений аналіз та самоаналіз стану розвитку педагогічної свідомості та визначений рівень її сформованості у майбутніх викладачів вищих шкіл. Під час експерименту діагностичне дослідження відбувалося у ході аудиторних занять з педагогічних дисциплін шляхом експертної оцінки, анкетування, тестування та спостереження.

Визначення професійних знань та вмінь у майбутніх викладачів вищої школи (показник 1.1) відбувався за допомогою експертної оцінки (даних деканату) та адаптованого варіанту тесту, розробленого Т. Шурухіною 1.1.2.

Вивчення рівня практичної педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищої школи відбувалося за допомогою тесту-судження 1.1.2. Це дало можливість зробити висновок, що педагогічна свідомість найбільше виявляється тільки у педагогічній діяльності. Запропоновані магістрам 4 позиції тесту: 1) дуже добре володію у будь-якій ситуації; 2) володію, але тільки в межах конкретної ситуації; 3) усвідомлюю, але не вмію, дало можливість виявити рівень їх практичної педагогічної підготовки. Аналіз тесту-судження довів, що КГ 55 %, ЕГ 54 % знаннями свого предмета володіють, готові передавати знання, уміння, навички та викликати інтерес до свого предмета, готові працювати індивідуально з кожним студентом, в межах конкретної ситуації, але КГ 10 %, та ЕГ 12 % усвідомлюють необхідність знань, але не завжди вміють їх застосовувати; КГ 35 %, та ЕГ 34 % постійно аналізують особисту діяльність та визнають свої помилки, відповідально ставляться до своїх слів та вчинків, завжди відкриті до діалогу

з усіма суб'єктами освітнього процесу, готові визнавати цінності кожного студента та сприймати їх як рівноправну особистість у будь-якій ситуації.

Експериментальне дослідження переконує, що саме під час практичної педагогічної діяльності у майбутніх викладачів вищої школи відбувається формування педагогічної свідомості. Аналіз отриманих результатів говорить про позитивні тенденції розвитку таких якостей педагогічної свідомості у майбутніх викладачів, як: рефлексивність діалогічність, креативність та духовність. Так, *рефлексивність* мала прояв в усвідомленні студентами значення їх майбутньої професії, особистісного відношення до педагогічної діяльності, у передбаченні складних педагогічних ситуацій та засобів їх позитивного вирішення. *Діалогічність* виявилася у бажанні студентів, як майбутніх викладачів вищої школи, завжди бути відкритими до діалогу з усіма суб'єктами освітнього процесу та використанні діалогічних технологій у навчанні. *Креативність* проявилася у розвитку творчих здібностей студентів, використанні ними різноманітних форм виховної роботи та таких видів педагогічної діяльності, завдяки яким викликається інтерес до обраної професії та викладання відповідного предмета. *Духовність* майбутніх викладачів вищої школи спостерігалася у позитивному емоційно-ціннісному ставленні до кожного студента, визнанні їх цінностей, сприйманні їх такими, якими вони є, готовності працювати індивідуально з кожним студентом.

Сформованість уявлень магістрів про поняття «педагогічна свідомість» дозволяє визначити **анкета 1.2.1** (показник 1.2). За результатами даної анкети сформованість уявлень магістрів про поняття «педагогічна свідомість» має наступний вигляд:

**Результати моніторингу сформованості уявлень
про поняття «педагогічна свідомість», (%)**

Групи	Рівні сформованості уявлень про поняття «педагогічна свідомість»		
	Високий	Середній	Низький
КГ	53 %	39 %	8 %
ЕГ	55 %	38 %	7 %

За результатами анкетування сформованості уявлень магістрів про поняття «педагогічна свідомість», які були отримані під час констатувального зрізу, ми побудували таблицю, яка дозволяє наочно побачити стан сформованості уявлень про поняття «педагогічна свідомість» у майбутніх викладачів вищих шкіл контрольної та експериментальної груп. Як бачимо, результати респондентів КГ та ЕГ майже однакові з різницею в 1 %. Оскільки, ми маємо незначні відхилення у показниках КГ та ЕГ, то порівняльний аналіз між ними доцільно буде зробити тільки після впровадження формувального експерименту (втілення у дію в ЕГ розробленої нами організаційно-методичної системи формування та розвитку педагогічної свідомості).

Оцінювання рівня розвитку показників педагогічної свідомості визначалося за допомогою анкетування 1.3.1. Майбутні викладачі вищих шкіл визначали рівень розвитку показників педагогічної свідомості за 12 бальною шкалою та за характеристиками: інтелектуальність, духовність, моральність, культура почуттів, креативність, рефлексивність, діалогічність. Експертне оцінювання здійснювалося компетентними фахівцями, корпус яких формувався з числа викладачів вищої школи.

Результати анкетування дали можливість скласти таблицю (див. табл. 2.8) відносно рівнів педагогічної свідомості у майбутніх викладачів

вищих шкіл. Ми з'ясували ті якості викладача в його педагогічній діяльності, які повинні відповідати характеристикам педагогічної свідомості.

Таблиця 2.8

**Результати моніторингу сформованості
характеристик педагогічної свідомості, (%)**

Характеристики педагогічної свідомості	Рівні педагогічної свідомості					
	Високий		Середній		Низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1. Інтелектуальність	23 %	21 %	57 %	57 %	20 %	22 %
2. Духовність	21 %	22 %	57 %	57 %	22 %	21 %
3. Моральність	20 %	18 %	58 %	60 %	22 %	22 %
4. Культура почуттів	18 %	19 %	57 %	59 %	25 %	22 %
5. Креативність	24 %	22 %	58 %	59 %	18 %	19 %
6. Рефлексивність	25 %	27 %	58 %	55 %	17 %	18 %
7. Діалогічність	29 %	28 %	50 %	50 %	15 %	17 %
Всього	23 %	22 %	56 %	57 %	21 %	21 %

Отже, як бачимо, під час експериментального дослідження майбутні викладачі вищих шкіл, у більшості своїй, виявили «середній» та високий рівні сформованості педагогічної свідомості, але, на превеликий жаль, має місце і низький рівень сформованості характеристик індивідуальної педагогічної свідомості, який дає нам підставу стверджувати, що знання педагогіки, психології, методики вищої школи, які студенти опановують при здобутті кваліфікаційного рівня «бакалавр» мають суттєве підґрунтя, на відміну від магістрів, які не мають базової педагогічної підготовки.

При визначенні рангу значущості показників педагогічної свідомості більшість респондентів віддали перевагу інтелектуальності, зокрема, розумовій пам'яті, рівню освіченості, допитливості та розсудливості; у шкалі духовності пріоритетними виявилися питання дотримання духовно-моральних

норм поведінки та усвідомлення необхідності збереження загальнолюдських цінностей (державної мови, літератури, історії); щодо моральності, то перевагу надано дотриманню моральних норм, особистої відповідальності за їх виконання, принципів та правил поведінки; в шкалі креативності превалює нестандартне мислення, оригінальність, потреба у творчому саморозвитку та самоствердженні; у шкалі рефлексивності особливе місце займає здатність до самоконтролю та корекції особистої поведінки у педагогічній діяльності; у шкалі діалогічності переважають питання вміння спілкуватися та домовлятися з колегами та здатність поступатися своїми інтересами заради інших.

Дані результати свідчать про ціннісне відношення до навчання у вищій школі, дотримання духовно-моральних норм, значущість креативності у майбутній педагогічній діяльності, усвідомлення необхідності рефлексивності та діалогічності у роботі викладача вищої школи.

Але, на наше переконання, майбутні викладачі вищих шкіл повинні прагнути до високого рівня педагогічної свідомості, що дасть можливість у майбутньому більш успішно та ефективно здійснювати педагогічну діяльність у вищій школі. Треба зазначити, що майбутні викладачі вищих шкіл, будучи магістрами, починають розуміти, що у вищій школі недостатньо займатися лише тільки викладацькою діяльністю, але необхідно проводити ще і велику виховну роботу.

Доцільність розробленого та апробованого нами анкетування 1.3.1 (на визначення значущості показників педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл та самооцінки рівня сформованості їх педагогічної свідомості) полягає у тому, що воно може бути використане при вступі абітурієнтів до вищого педагогічного закладу (на співбесіді) з визначенням результатів для подальшого планування педагогічної роботи. Позитивним, розробленого анкетування, є те, що воно не вимагає вкладання великих коштів, зусиль та часу, але практично може бути використано у будь-якому

педагогічному закладі і з великою кількістю студентів. Запропонована система характеристик педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл є надзвичайно важливою, бо вона допоможе глибше проаналізувати відповідність обраній професії та обґрунтовано здійснювати підготовку майбутніх викладачів для вищої школи.

За допомогою авторської роботи (анкета 1.4.1 показник 1.4) було виявлено рівень сформованості знань методів створення здорового психологічного клімату у студентському колективі (див. таблицю 2.9).

Таблиця 2.9

Результати моніторингу сформованості знань методів створення здорового психологічного клімату у студентському колективі, (%)

Групи	Рівень сформованості знань методів створення здорового психологічного клімату		
	Високий	Середній	Низький
КГ	66 %	25 %	9 %
ЕГ	67 %	26 %	7 %

Узагальнені результати моніторингу знань методів створення здорового психологічного клімату у студентському колективі на основі авторської методики представлені у таблиці 2.9. Як бачимо, відмінності у результатах КГ та ЕГ незначні. Дані результати дозволяють нам дійти висновку, що більшості магістрів притаманний високий рівень знань, зокрема, засобів впливу на емоційні стани та оптимальні засоби виховання студентів з адекватною самооцінкою, причини руйнування атмосфери комфортного спілкування та шляхи її усунення, знання ознак низької культури діалогу між викладачами, студентами та прагнення до позитивних двосторонніх відносин. Низький рівень знань методів створення здорового психологічного клімату у КГ та ЕГ свідчить про фрагментарні знання у магістрів з даного питання.

Анкета 2.1.1 (показник 2.1) дозволила виявити *гуманістичну спрямованість педагогічної свідомості* у діяльності магістрів, як майбутніх викладачів вищих шкіл. Так, наприклад, на високому рівні були визначені наступні питання анкети: 58 % КГ магістрів та 59 % ЕГ акцентували свою увагу на тому, що, «викладач повинен підтримувати студентів, якщо їхня точку зору не співпадає з точкою зору викладача»; думки, що «викладач повинен бути прикладом для студентів у спадкуванні гуманістичних цінностей» дотримується 56 % КГ та 53 % ЕГ; 58 % КГ та 54 % ЕГ магістрів вважають, що «між студентами та викладачами повинні бути довірливі відносини»; думку про те, що «викладач не має права давати негативну оцінку студенту в присутності студентського колективу або його батьків» висловили 58 % КГ та 59 % ЕГ магістрів. Гуманістична спрямованість педагогічної свідомості у магістрів, як майбутніх викладачів вищих шкіл, відповідає «високому» рівню сформованості, так як ціннісні орієнтації ними усвідомлюються, приймаються та реалізуються у діяльності

Як бачимо, результати даної анкети свідчать про використання майбутніми викладачами вищих шкіл гуманістичних цінностей у майбутній педагогічній діяльності. Але, незначний відсоток низького рівня анкети з зазначених питань (3 % КГ та 4 % ЕГ) вказують на присутність у магістрів уявлення про ціннісні орієнтації, які не завжди належним чином реалізуються у діяльності, а також підтверджують той факт, що при підготовці майбутніх викладачів вищої школи до педагогічної діяльності перевагу має, у більшості своїй, предметна спрямованість і недостатньо уваги приділяється виховній роботі, для якісного здійснення якої необхідна наявність таких характеристик педагогічної свідомості як інтелектуальність, духовність, моральність, культура почуттів, креативність, рефлексивність та діалогічність.

Ми вважаємо, що для більш якісної і успішної педагогічної діяльності майбутніх викладачів вищих шкіл необхідне використання ними вищезазначених якісних характеристик педагогічної свідомості, її гуманістичної спрямованості, а також дотримання цінностей та ціннісних орієнтацій.

Аналіз результатів методики «*Ціннісні орієнтації*», адаптованої до мети завдання, для визначення рівня ціннісних орієнтацій, розробленої М. Рокічем базується на прямому ранжуванні списку цінностей, яка доводить, що у 55 % магістрів КГ, 54 % магістрів ЕГ розвинуті *етичні цінності* (духовність, моральність, культура почуттів, стриманість, дисциплінованість, старанність, самоконтроль та ін.). Особливо важливим, на наш погляд, є сформованість у магістрів, як майбутніх викладачів вищої школи, морально-етичних цінностей, бо саме вони становлять собою майбутнє вищої освіти. Надзвичайно важливим є формування етичної поведінки у майбутніх викладачів вищої школи, бо оцінка моральності вчинку характеризується не наявністю етичних знань, а умінням їх правильно застосовувати у будь-якій ситуації, особливо складній. Викладач вищої школи обов'язково повинен займати певну рефлексивну позицію, яка повинна бути, перш за все, етичною. Світ викладача вищої школи – це світ його загальної культури та світ його загальнолюдських цінностей. Передаючи дані цінності магістрам та наповнюючи виховний процес етичним, моральним, духовним та культурним змістом, викладач вищої школи формує у майбутніх викладачів педагогічну свідомість, взаєморозуміння, єдність, згуртованість у єдиний працездатний колектив.

Про сформованість *індивідуалістичних цінностей, цінностей справи та цінностей самоствердження* (інтелектуальність, відповідальність, впевненість у собі, рішучість у відстоюванні своїх думок, педагогічний оптимізм та інші індивідуалістичні цінності) говорить 21 % опитаних КГ,

22 % опитаних ЕГ. Дані результати вказують на прагнення майбутніх викладачів вищих шкіл до самовдосконалення та самореалізації.

Про набуття магістрами *цінностей спілкування та прийняття інших людей* (чесність, чуйність, доброзичливість, справедливість, вихованість, толерантність, діалогічність) вказує 24 % КГ, та 24 % ЕГ. Завдяки сформованості вищезазначених цінностей спілкування магістри, як майбутні викладачі вищої школи, мають можливість встановлювати добрі та міцні стосунки у колективі, здатність до позитивної взаємодії та партнерських відносин, спілкуватися та домовлятися з колегами, адекватно реагувати на критику та поступатися своїми інтересами заради інших людей.

Дотримуючись християнської моралі, яка вчить нас бути терплячими, витриманими, великодушними, поблажливими, викладач вищої школи все ж таки не повинен миритися зі злом, безчестям, агресією, приниженням та глузуванням. Щоб не допускати таких проявів та попереджувати їх виникнення кожен повинен діяти на підґрунті моральних норм та принципів, які є взірцем поведінки викладача вищої школи та обов'язкові для виконання.

Результати моніторингу визначення рівня сформованості *духовних потреб* у майбутніх викладачів вищих шкіл за методикою Е. Помиткіна були наступними (див. таблицю 2.10).

Таблиця 2.10

**Результати моніторингу сформованості
духовних потреб майбутніх викладачів вищих шкіл, (%)**

Групи	Рівні сформованості духовних потреб майбутніх викладачів вищих шкіл		
	Високий	Середній	Низький
КГ	48 %	45 %	7 %
ЕГ	46 %	46 %	8 %

Як бачимо, результати сформованості духовних потреб у магістрів контрольної та експериментальної групи майже однакові. Оскільки кількісні

показники опитаних КГ та ЕГ майже однакові, то зробити порівняльний аналіз можливо тільки після проведення формувального етапу експерименту при введенні в ЕГ розробленої нами організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Визначення рівня *сформованості професійних якостей* у майбутніх викладачів вищих шкіл здійснювалося за допомогою спостереження 2.2.1 (експертна оцінка), яка має наступний результат (див. таблицю 2.11).

Таблиця 2.11

Результати моніторингу сформованості професійних якостей у майбутніх викладачів вищої школи (експертна оцінка), (%)

Професійні якості майбутнього викладача вищої школи	Рівень сформованості професійних якостей у майбутнього викладача вищої школи					
	Високий		Середній		Низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Інтелектуальність	41 %	38 %	39 %	42 %	20 %	20 %
Мислення	45 %	45 %	45 %	46 %	9 %	8 %
Інтуїція	21 %	20 %	58 %	58 %	21 %	22 %
Спрямованість	35 %	33 %	49 %	50 %	16 %	17 %
Доброзичливість	38 %	39 %	62 %	61 %	–	–
Толерантність	54 %	53 %	46 %	47 %	–	–
Оптимізм	65 %	64 %	32 %	31 %	3 %	5 %
Спілкування	34 %	33 %	51 %	51 %	15 %	16 %
Всього	41 %	41 %	47 %	46 %	12 %	13 %

«Високий» рівень сформованості професійних якостей відповідає 41 % магістрів КГ та 40 % магістрів ЕГ. У даній категорії майбутніх викладачів вищої школи високо розвинуті здібності до навчання, творчий стиль мислення, висока працездатність, високий рівень визнання цінностей інших людей, високо розвинута педагогічна інтуїція. «Середньому» рівню сформованості професійних якостей відповідає 47 % КГ та 47 % ЕГ. Магістри з середнім рівнем сформованості професійних якостей мають достатні знання,

інтерпретуючий стиль мислення, розвинену педагогічну інтуїцію, вибірковість визнання цінностей інших людей, стриманість у встановленні контактів. «Низький» рівень сформованості професійних якостей мають 12 % КГ та 13 % ЕГ магістрів. Вони мають фрагментарні знання, вузький світогляд, репродуктивний стиль мислення, нерозвинену педагогічну інтуїцію, байдужість до проблем та потреб оточуючих, високу ймовірність конфліктів, негативну модальність очікування та прогнозу, схильність до авторитаризму.

Аналіз оцінки професійно значущих якостей майбутніх викладачів вищих шкіл здійснювався за допомогою авторської анкети 2.2.2. Оцінювання проводилося майбутніми викладачами вищих шкіл та експертами вищих навчальних закладів для співставлення результатів. Результати виявилися наступними: «високому» рівню відповідає адекватна самооцінка 41 % магістрів КГ та 41 % магістрів ЕГ; «середній» рівень мають 47 % магістрів КГ та 46 % магістрів ЕГ, що вказує на здатність майбутніх викладачів до аналізу особистої діяльності, спроби до самостійних суджень та визнання особистих помилок; «низький» рівень оцінки професійно значущих якостей майбутніх викладачів вищих шкіл 12 % магістрів КГ та 13 % магістрів ЕГ говорить про неадекватну оцінку (завищена самооцінка 6 % у магістрів КГ та 7 % у магістрів ЕГ та занижена самооцінка 6 % у магістрів КГ та 6 % у магістрів ЕГ) магістрами своєї особистості та відсутності самокритичності. Результати високого та середнього рівнів самооцінки майбутніми викладачами вищої школи своїх професійно значущих якостей повністю співпадають з результатами експертної оцінки, що говорить про адекватну самооцінку магістрами вищих шкіл своїх професійно значущих якостей.

Результати проведеного моніторингу з визначення *мотивів навчально-педагогічної діяльності* у майбутніх викладачів вищих шкіл довів, що «високому» рівню відповідає 41 % магістрів КГ та 42 % магістрів ЕГ. Магістрам з високим рівнем сформованості мотивів навчально-педагогічної

діяльності властива усвідомленість актуальності обраної професії, можливість удосконалення своєї фахової майстерності, набуття професійних знань та практичного досвіду, розвиненість творчих здібностей, стійка потреба у науковій діяльності; «середньому» мотивів відповідає 49 % КГ та 46 % ЕГ. Даній категорії притаманне сподівання на можливість кар'єрного зростання, невпевненість у своїх творчих здібностях, невпевненість у необхідності займатися науковою діяльністю; «низькому» рівню сформованості мотивів навчально-педагогічної діяльності відповідає 10 % КГ та 12 % ЕГ. Їм характерна фрагментарність професійних знань та відсутність практичного досвіду, привабливість матеріального забезпечення, невпевненість у своїх творчих здібностях, відсутність здібностей до наукової діяльності.

Результати анкетування з вивчення *мотивів підвищення власного рівня педагогічної свідомості* доводить, що 30 % КГ, 31 % ЕГ опитаних мають «високий» рівень сформованості вмотивованості професійного самовдосконалення, яка глибоко усвідомлена та реалізується в діяльності; 59 % опитаних КГ, 57 % опитаних ЕГ відповідає «середньому» рівню (вмотивованість професійного самовдосконалення частково усвідомлюється та ситуативно реалізується в діяльності); «низькому» рівню відповідає 11 % КГ та 12 % ЕГ опитаних, саме у цього відсотка опитаних вмотивованість самовдосконалення неусвідомлена та не реалізується в діяльності.

При аналізі підсумків моніторингу з вивчення *емоційно-ціннісного відношення майбутніх викладачів вищих шкіл до себе та своєї навчальної професійно орієнтованої діяльності* ми отримали наступні результати: «високий» рівень сформованості емоційно-ціннісного відношення майбутніх викладачів до себе та до своєї навчально-професійної діяльності притаманний КГ 48 %, ЕГ 47 % опитаних магістрів, що відповідає адекватно-високому рівню самоповаги, оцінці педагогічних явищ на науковій основі;

«середній» рівень має КГ 45 %, ЕГ 45 % опитаних магістрів, їм теж характерний адекватний рівень самоповаги, переважно адекватна оцінка педагогічних явищ, але не завжди на науковій основі; «низькому» рівню відповідає КГ 7 %, ЕГ 8 % опитаних магістрів, яким властивий неадекватно-низький або неадекватно високий рівень самоповаги, суб'єктивне емоційно-ціннісне судження типу «подобається, не подобається».

Моніторинг визначення *самооцінки та рівня кар'єрних домагань у майбутніх викладачів вищих шкіл, який здійснювався за допомогою адаптованого тесту Т. Дембо-С. Рубінштейн*, має наступні показники: «високий» рівень самооцінки мають КГ 45 %, ЕГ 44 %. Магістрам даного рівня властива адекватна самооцінка, яка підтверджує оптимальне уявлення про їх особисті можливості, що є важливим чинником особистого розвитку; «середній» рівень самооцінки визначено у КГ 33 %, ЕГ 34 % опитаних. Їх характеризує спроба до самостійних суджень та визнання особистих помилок; «низький» рівень у обох групах виявився однаковим КГ 22 %, ЕГ 22 % опитаних. Проте, з них неадекватно-завищену самооцінку мають КГ 16 %, ЕГ 18 % та занижену самооцінку – КГ 6 %, ЕГ 6 %. Магістри даного рівня відрізняються невпевненістю у собі, некритичним відношенням до своїх власних можливостей, невмінням правильно оцінити результати своєї діяльності, неухважність до своїх помилок, невдач, зауважень і оцінок оточуючих.

При визначенні рівня кар'єрних домагань ми отримали наступні результати. «Високий» рівень, який характеризує особистісну зрілість магістрів, їх адекватно-реалістичне уявлення про свої можливості, вміння правильно оцінити та планувати свою діяльність показали однаковий результат КГ 36 %, ЕГ 36 %. «Середній» рівень мають КГ 31 %, ЕГ 32 %, що підтверджує оптимальне уявлення магістрів про свої можливості, що є важливим чинником особистісного розвитку. «Низький» рівень домагань:

завищений КГ 25 %, ЕГ 25 % засвідчує про нереалістичне та некритичне відношення до своїх власних можливостей, занижений рівень кар'єрних домагань КГ 8 %, ЕГ 7 % взагалі свідчить про несприятливий розвиток особистості, невпевненість у собі, власне невміння, що дозволяє не докладати ніяких зусиль для подолання перешкод та труднощів.

Експертна оцінка *самоконтролю та саморегуляції* майбутніх викладачів вищих шкіл, яка проводилася викладачами вищих навчальних закладів виключно на основі спостереження показала наступні результати: «високий» рівень самоконтролю та саморегуляції з однаковим результатом продемонстрували обидві групи: КГ 34 %, ЕГ 34 %. Це свідчить про високу незалежність у судженнях та вчинках магістрів, їх постійний самоконтроль та здійснення саморегуляції своєї діяльності. На «середній» рівень вказує результат КГ 57 %, ЕГ 56 %. Магістрам з середнім рівнем самоконтролю та саморегуляції притаманне часткове пристосування до обставин та стосунків, вони не завжди мають незалежні судження, здійснення самоконтролю та саморегуляції не завжди відбувається усвідомлено; результат КГ 9 %, ЕГ 10 % свідчить про «низький» рівень самоконтролю, відверте пристосування до обставин.

Аналіз стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл здійснювався за змістово-діяльнісним, мотиваційно-ціннісним та оціночно-рефлексивним критеріями. Для цього нами був застосований науково-методичний інструментарій, який складався з адаптованих тестових та авторських методик. Узагальнені результати вхідного моніторингу розташовані у таблиці 2.12.

Результати вхідного моніторингу на виявлення стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл за критеріями, (%)

Групи	Змістово-діяльнісний критерій			Мотиваційно-ціннісний критерій			Оціночно-рефлексивний критерій		
	В.	С.	Н.	В.	С.	Н.	В.	С.	Н.
Контрольна група (КГ)	44 %	44 %	12 %	45 %	44 %	11 %	39 %	40 %	21 %
Експериментальна група (ЕГ)	45 %	44 %	11 %	45 %	43 %	12 %	38 %	41 %	21 %

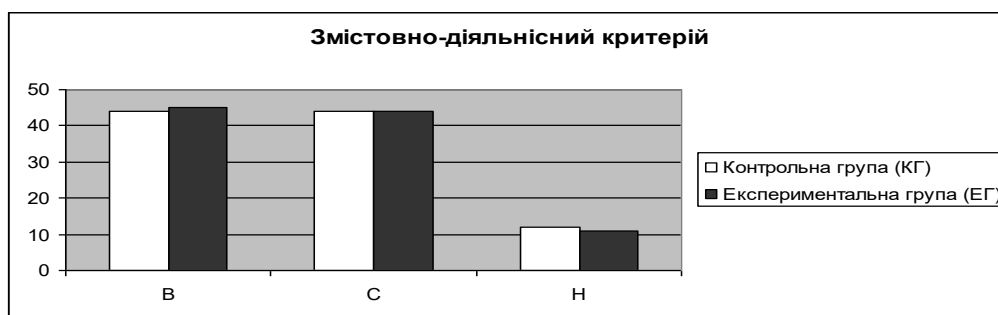

Рис. 2.1 Результати моніторингу за змістово-діяльнісним критерієм сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл (до експерименту)

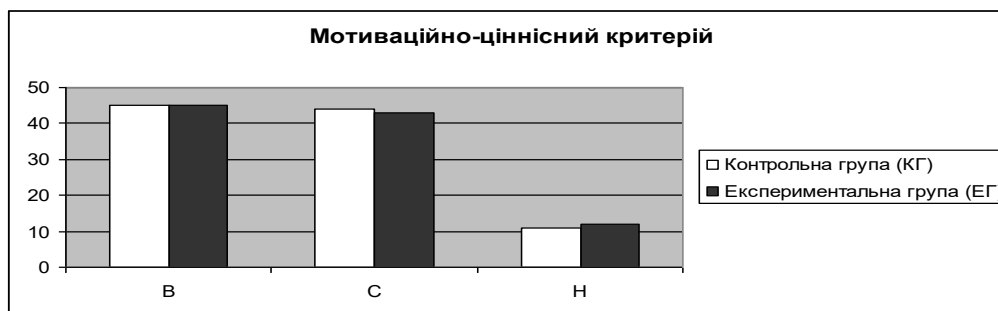

Рис. 2.2 Результати моніторингу за мотиваційно-ціннісним критерієм сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл (до експерименту)

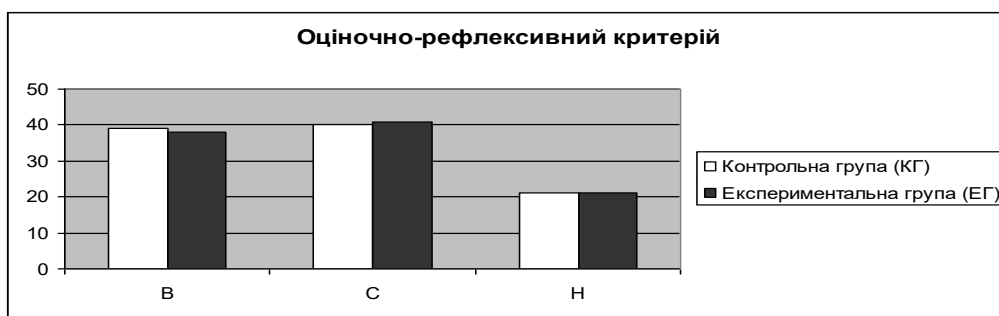

Рис. 2.3 Результати моніторингу за оціночно-рефлексивним критерієм сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл (до експерименту)

Таблиця 2.13

Результати вхідного моніторингу на виявлення стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл, (%)

Групи	Рівні сформованості педагогічної свідомості		
	Високий	Середній	Низький
Контрольна група (КГ)	43 %	43 %	14 %
Експериментальна група (ЕГ)	42 %	43 %	15 %

На підставі даних результатів нами була побудована гістограма, яка дозволяє нам наочно побачити стан сформованості педагогічної свідомості у магістрів, як майбутніх викладачів вищих шкіл контрольної та експериментальної груп.

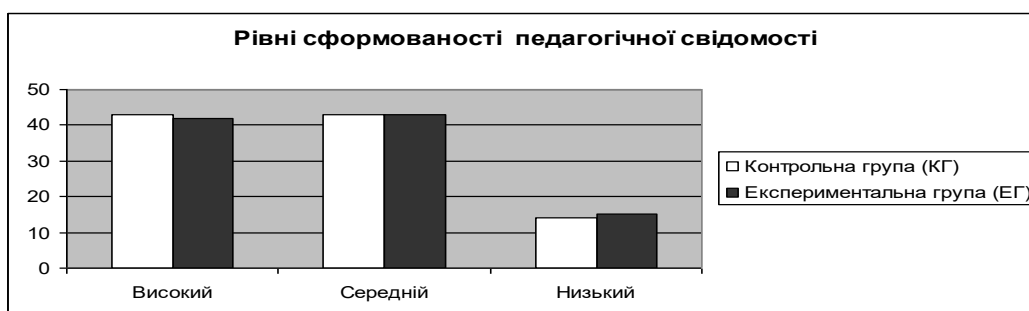

Рис. 2.4 Результати вхідного моніторингу на виявлення стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл

Як бачимо, результати контрольної та експериментальної груп вказують на незначну різницю, вони майже однакові і це дає нам підставу зробити

порівняльний аналіз між даними групами після проведення формувального експерименту (впровадження розробленої нами організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл в експериментальній групі).

Отже, можна зробити висновок, що тільки комплексне використання системи методик дозволяє не лише виявити сформованість педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл, але і проаналізувати відповідні критерії та показники з метою виявлення особистісних характеристик кожного майбутнього викладача для подальшого формування та розвитку його індивідуальної педагогічної свідомості.

2.2. Реалізація педагогічних технологій формування педагогічної свідомості.

Чітко сформовану педагогічну свідомість викладача вищої школи можна вважати головним психологічним утворенням його особистості. Сьогодні формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи є одним з найголовніших напрямків в психології та педагогіці вищої школи. М. Нечаєв наголошував, що проблема вищої школи полягає, перш за все, у формуванні такої свідомості у майбутніх викладачів вищої школи, яка б найбільш чітко та повно відображала специфіку та характер їх майбутньої роботи. [295, с. 8].

Проблема формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл досить актуальна у наш час з декількох причин: по-перше, викладач вищої школи має дуже важливу місію – становлення підростаючого покоління нації, по-друге, цього вимагають нові соціально-економічні умови розвитку нашої країни, і, нарешті, існує пряма залежність між психологічною

готовністю до педагогічної діяльності та рівнем розвитку педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл. Не викликає сумніву і той факт, що саме вища школа повинна створити такі умови навчання майбутніх викладачів, які б забезпечили можливість для формування та становлення їх педагогічної свідомості.

Д. Ронзін наголошував на побудові навчального процесу у вищій педагогічній школі таким чином, щоб головною і остаточною метою було формування та становлення професійної педагогічної свідомості у майбутніх викладачів [346].

Психолого-педагогічний аналіз багатьох досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених з питання формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл доводить, що до нашого часу єдності у підходах щодо визначення самого поняття «педагогічна свідомість викладача вищої школи» не існує. Але думка вчених збігається у тому, що цілеспрямоване формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості необхідно починати на вузівському етапі професіоналізації майбутніх викладачів, бо саме сенситивний період (від 17 до 25 років) є періодом перебудови свідомості, розумової сфери майбутніх викладачів, вивчення ними своєї індивідуальності, формування системи особистісних та професійних цінностей, а також образу «Я».

На сучасному етапі розвитку вітчизняна система вищої освіти зазнає значущих змін, які спостерігаються і в її змісті, і в її структурі. Нерозв'язаною є і проблема підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл. Саме той викладач, який конкретно розуміє свою місію, усвідомлює особисту відповідальність, наполегливо прагне до особистісного та професійного зростання, рішуче налаштований на досягнення нових педагогічних цілей, здатний позитивно впливати на якісну підготовку майбутніх викладачів для вищої школи та підвищення якості вищої освіти взагалі.

Забезпечення значних показників якості підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл здійснюється за допомогою цілої низки факторів, це і навчально-методичне забезпечення педагогічного процесу у вищій школі, і її матеріально-технічна база, і кадровий потенціал та ін. Але, на наше глибоке переконання, найважливішим все ж таки безпосередньо є рівень сформованості педагогічної свідомості професорсько-викладацького складу вищої школи, значний вплив яких і визначає рівень якісної підготовки майбутніх викладачів вищої школи. Ми вважаємо, що покращення якості освіти неможливе без висококваліфікованих викладачів-професіоналів: самостійних, мотивованих, кваліфікованих.

Під час проведення дослідження нами була створена технологічна модель організаційно-методичної системи формування та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл у процесі навчання у вищій школі. При створенні технологічної моделі організаційно-методичної системи за основу нами була обрана нормативна модель, яка орієнтувалася на ті труднощі, що виникають у майбутніх викладачів вищих шкіл у процесі їх навчально-орієнтованої діяльності. Дана модель містить у собі: мету, завдання, принципи, компоненти, функціонально-діяльнісні складові та їх елементи, які мають поступово реалізовуватися при формуванні педагогічної свідомості.

Для розробки даної моделі ми використовували систему педагогічних технологій, спрямованих на формування та розвиток педагогічної свідомості. Для досягнення поставленої мети та ефективного функціонування зазначеної системи з формування та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл нами була визначена мета та завдання.

Мета організаційно-методичної системи – поступове підвищення рівня педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл у процесі їх навчання у вищій школі.

Завдання організаційно-методичної системи:

- характеристика принципів розвитку педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл у сучасних умовах навчання у вищій школі;
- здійснення моніторингу з виявлення стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл;
- розробка та апробація педагогічних технологій з формування педагогічної свідомості;
- створення приблизного плану самостійної роботи з формування педагогічної свідомості магістрів, як майбутніх викладачів вищих шкіл;
- забезпечення реалізації організаційно-педагогічних умов формування та розвитку педагогічної свідомості;
- виявлення динаміки формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл та розкриття ефективності апробованої системи педагогічних технологій формування педагогічної свідомості.

Основними принципами організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл нами визначенні:

- принцип ціннісного переосмислення здобуття вищої освіти;
- принцип спрямованості на духовно-моральні та культурні цінності;
- принцип реалізації креативності;
- принцип діалогічності.

Метапринципами організаційно-методичної системи є підходи: антропологічний, аксіологічний, культурологічний, системний, особистісно-діяльнісний, процесуально-динамічний.

До нашої технологічної моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл

(див. додаток Б) увійшли наступні *компоненти формування педагогічної свідомості*, а саме: змістово-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний, оціночно-рефлексивний. В основу формування даних компонентів лягли наступні показники (система професійних знань, умінь, цінності та ціннісні орієнтації, професійно значущі якості, вмотивованість професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісне відношення до себе та до своєї професійної діяльності, здатність до професійної самооцінки, самоконтроль та саморегуляція поведінки, кар'єрні домагання).

Вважаємо, що вищевказані компоненти є *головними умовами формування, становлення та розвитку педагогічної свідомості*, бо саме від якісної дієвості даних компонентів організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл у значній мірі залежатиме і ефективність їх особистісного формування та розвитку педагогічної свідомості.

Запропонована технологічна модель організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл передбачає і *функціонально-діяльнісні складові*, які, на нашу думку, є найбільш значимими в нашій системі, бо дають змогу практично реалізувати професійне зростання майбутнього викладача вищої школи з формуванням у нього високого рівня педагогічної свідомості.

Функціонально-діяльнісні складові містять в собі: організацію моніторингових досліджень стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл та виявлення динаміки її розвитку (науково-методичний інструментарій), розробку та застосування педагогічних технологій з формування та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл (спецкурс «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл», тематика доповідей зі спецкурсу, модеративний семінар «Формування педагогічної свідомості у

майбутніх викладачів вищих шкіл», складання індивідуального плану саморозвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл), реалізація майбутніми викладачами вищих шкіл плану саморозвитку.

Треба зазначити, що функціонально-діяльнісні складові нашої організаційно-методичної системи при потребі можуть доповнюватися іншими додатковими елементами, що дасть можливість удосконаленню та розвитку даної системи з формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Одним з елементів функціонально-діяльнісної системи є *організація моніторингових досліджень стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл*. Реалізація моніторингу на виявлення рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл можлива лише за умови наявності технології моніторингового дослідження (розробка науково-методичного інструментарію, проведення дослідження через впровадження апробованих методик, збір, обробка та аналіз отриманих результатів, розробка методичних рекомендацій).

Наступною функціонально-діяльнісною складовою нашої моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл є *розробка та застосування педагогічних технологій формування та розвитку педагогічної свідомості та виявлення динаміки її розвитку*.

Враховуючи результати вхідних моніторингових досліджень рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл та принципи, вважаємо за доцільне залучення магістрів, як майбутніх викладачів вищих шкіл до запропонованої нами організаційно-методичної системи (спецкурс «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл», тематика доповідей зі спецкурсу, модеративний семінар «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих

шкіл», складання індивідуального плану саморозвитку педагогічної свідомості, самореалізації та самовдосконалення майбутніх викладачів вищих шкіл), що дасть можливість забезпечити підвищення рівня формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Вагомою функціонально-діяльнісною складовою нашої системи є *реалізація майбутніми викладачами вищої школи плану саморозвитку педагогічної свідомості, самореалізації, самовдосконалення та самопізнання, яке відбувається через механізми особистісної рефлексії та самоідентифікації.*

Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл, їх саморозвиток, самовдосконалення та самореалізація буде проявлятися у створенні плану саморозвитку педагогічної свідомості, реалізація якого можлива тільки на підґрунті проведеної самодіагностики стану особистісної сформованості педагогічної свідомості, аналізі рівня сформованості педагогічної свідомості, а також власному виборі форм та методів роботи, що буде вказувати на формування у майбутніх викладачів вищих шкіл уміння здійснювати рефлексію та самоідентифікацію.

Існує декілька найголовніших форм саморозвитку, які, на наш погляд, дуже тісно пов'язані між собою: «самоствердження (дає можливість заявити про себе повною мірою як про особистість), самовдосконалення (виражає прагнення наблизитися до деякого ідеалу), самоактуалізація (виявити в собі певний потенціал і використовувати його в житті)» [262, с. 81], «самопрезентація (демонстрація себе, своїх якостей з метою управління враженням), самовираження (поведінка, що здійснюється для отримання задоволення), самореалізація (максимальне розкриття свого особистісного потенціалу шляхом усвідомленої роботи з особистісного росту та розвитку за рахунок співвідношення інтересів, прагнень і переконань (усвідомлюваних

мотивів), що визначаються за допомогою вибору системи цінностей, норм моралі і способу життя для себе самого)» [77 , с. 516-517].

З приводу питання самоосвіти та саморозвитку майбутніх викладачів вищих шкіл важливою для нас є думка В. Маралова [262], який стверджував, що саморозвиток настає тільки тоді, коли людина усвідомлено ставить перед собою мету відносно самоосвіти та самореалізації, самовдосконалення та самоствердження, коли вона чітко розуміє, що їй необхідно досягти, що бажає змінити в собі. На наше переконання, коли майбутні викладачі вищої школи займаються самоосвітою та саморозвитком, вони здатні не лише змінюватись, але і аналізувати результати своїх власних успіхів, свого власного зростання, як майбутніх викладачів вищих шкіл.

Дієздатність технологічної моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл буде забезпечена при умові використання її цілісності та тісного взаємозв'язку усіх її компонентів.

Проведене експериментальне дослідження доводить змістовність та ефективність розробленої технологічної моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл. Експериментальне дослідження ефективності створеної організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл полягало у реалізації відповідних завдань: моніторингу стану рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл; апробація організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості; виявлення динаміки формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл та встановлення ефективності даної системи.

Реалізація моніторингу на виявлення рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл можлива лише за умови

наявності технологій моніторингового дослідження (розробка науково-методичного інструментарію, проведення дослідження через впровадження апробованих методик, збір, обробка та аналіз отриманих результатів). Враховуючи результати вхідних моніторингових досліджень стану рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл та враховуючи принципи (ціннісного переосмислення здобуття вищої освіти, спрямованості на духовно-моральні та культурні цінності, реалізації креативності, діалогічності), вважаємо за доцільне розробку та застосування педагогічних технологій формування та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл, а також виявлення динаміки її розвитку.

Зміст реалізації організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл становить такі організаційно-методичні заходи: спецкурс «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл»; тематика доповідей до спецкурсу; модеративний семінар «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл»; приблизний план саморозвитку педагогічної свідомості.

Треба зазначити, що організаційно-методичні заходи планувалися нами з орієнтацією на розроблену нами теоретичну модель структури педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл та увібрали всі компоненти її розвитку. Заходи, до яких залучалися магістри вищої школи, як майбутні викладачі, сприяли формуванню їх педагогічної свідомості.

Технологічну модель організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл було апробовано протягом 2015–2016 навчального року на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Донбаського державного педагогічного університету, Інституту хімічних технологій СХУ ім. В. Даля. У ході

апробації здійснювався зворотній зв'язок від викладачів вищих шкіл та магістрів, що сприяло доопрацюванню даної системи.

На результати проведеного нами дослідження суттєвий вплив мала наявність у майбутніх викладачів вищих шкіл *базової педагогічної освіти*, що становить 121 з 179 (68 %) магістрів, а (32 %) магістрів такої освіти не мають, бо їх професійна підготовка спрямована на інші галузі.

Для досягнення поставленої мети майбутнім викладачам вищих шкіл пропонувався *спецкурс*: «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл», який є складовою частиною цілісної системи підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл до професійно-педагогічної діяльності у вищій школі (див. додаток Г).

Метою спецкурсу є формування у майбутніх викладачів вищих шкіл педагогічної свідомості на теоретичному та практичному рівнях з формуванням її якісних характеристик (духовності, моральності, культури почуттів, інтелектуальності, креативності, діалогічності, рефлексивності) та особистісних якостей викладача вищої школи (сформованості інтелектуальних здібностей, конструктивного стилю педагогічного мислення, розвиненої педагогічної інтуїції, доброзичливості, оптимізму, творчої спрямованості педагогічної діяльності, позитивного відношення до педагогічної діяльності, самосвідомості, толерантності).

При впровадженні у навчально-виховний процес даного спецкурсу вирішуються *наступні задачі*:

- набуття студентами професійно-педагогічних знань та вмінь для успішного та творчого виконання своїх педагогічних обов'язків, як майбутніх викладачів вищих шкіл;
- формування у майбутніх викладачів вищих шкіл уявлення про сутність педагогічної свідомості, зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на її становлення та розвиток; вивчення ключових понять

спецкурсу: «свідомість», «самосвідомість», «професійна свідомість», «педагогічна свідомість»;

- вивчення умов, зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості, рефлексії, цілепокладання, адаптації та самооцінки;
- відбір методів формування у майбутніх викладачів вищих шкіл уявлення про зміст та структуру педагогічної свідомості;
- оволодіння методами діагностики для визначення стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл;
- формування у майбутніх викладачів вищих шкіл особистісно-значущих духовно-моральних та культурних цінностей.

Спецкурс «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл» розрахований на магістрів та слухачів курсів підвищення кваліфікації. Приблизний розподіл занять за даними спецкурсу передбачає проведення щотижневих наукових днів (щосереди) у кількості 20 годин (10 годин лекційних та 10 годин практичних занять).

Здійснення контролю відбувається через залік, який містить в собі знання теоретико-методичних питань з усіх тем, володіння основними поняттями дисципліни та вміння використовувати отримані знання під час педагогічної діяльності.

У змісті програми курсу міститься стислий опис лекційних занять. Зазначений у роботі матеріал заснований на нових сучасних концептуальних підходах під час формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл. У програмі подається система роботи з даної проблеми. Програма спецкурсу містить список рекомендованої навчальної та наукової літератури, яку необхідно використовувати під час лекційних та семінарських занять.

Під час експериментальної роботи на шляху формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл нами також був розроблений *модеративний семінар*, який складався із 6 модулів (16 модеративних семінарів): модуль 1 – формування та розвиток інтелектуальних здібностей; модуль 2 – формування цінностей та ціннісних орієнтацій; модуль 3 – формування професійно значущих якостей викладачів вищих шкіл; модуль 4 – формування емоційно-ціннісного відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності; модуль 5 – формування вмотивованості професійного самовдосконалення; модуль 6 – формування самооцінки, самоконтролю та саморегуляції. Дані модулі викладаються послідовно та доповнюють один одного. Треба зазначити, що модулі можуть викладатися і окремо, з урахуванням особливостей розвитку показників педагогічної свідомості у окремих групах.

Методика модерації належить до інтерактивної форми групової роботи. Кожне завдання модеративного семінару включало не тільки коло проблем, а мало ще і надзвичайно високу емоційну насиченість завдяки якій створювався доброзичливий, здоровий, позитивний психологічний клімат у групах та креативний настрій учасників.

При впровадженні інтерактивних форм, зокрема модерації, майбутні викладачі вищих шкіл залучаються до управління навчальними діями, ідентифікуючи себе з освітнім процесом, приймають самостійні, виважені рішення, вирішують поставлені проблеми, впливають на хід навчання, а також активізують свою інтелектуальну, розумову та мовленнєву діяльність.

Значний успіх при впровадженні модеративного семінару досягається при дотриманні основних принципів модерації, а саме: чіткої сформованості практичних завдань, послідовності їх виконання, різноманітності видів самостійної роботи, використання новітніх технічних засобів, продуманості використання естетичного оформлення наочності. Використання завдань

модеративного семінару значно підвищує рівень загальної культури спілкування, групових дискусій, прийняття різних точок зору, які іноді мають особливу цінність, розвиває навички відстоювання власної думки, зберігаючи при цьому поважне ставлення до інших ідей та думок, допомагає створенню атмосфери діалогічності, підвищує бажання учасників семінару до саморозвитку, самоосвіти та самовдосконалення [122; 178; 192–193; 431].

Стисло подамо описання декількох творчих розвиваючих вправ з окремих модулів модеративних семінарів, суттєву роль на яких відіграє модератор. Творча вправа-гра спрямована на формування значення та змісту педагогічної діяльності, вироблення конкретних вимог до професії викладача вищої школи.

За сигналом модератора студенти сідають так, щоб утворилося коло. Їм дається будь-який предмет круглої форми, який легко катати у долонях. Кожний із учасників, передаючи предмет один одному по колу, повинен стисло розповісти, чому він вирішив стати викладачем вищої школи, що в його житті вплинуло на прийняття такого важливого рішення, в чому він особисто вбачає зміст педагогічної діяльності, а також модератор пропонує розповісти цікавий факт про себе, обов'язково пов'язаний з педагогічною професією. Творча вправа-гра сприяла створенню у групі особливої атмосфери відкритості, доброзичливості, діалогічності, рефлексивності.

Після виконання даної вправи модератор підводить підсумок висловлювань. Вплив модеративного семінару на учасників виявився у певних результатах, про що свідчать висловлення самих магістрів. У деяких учасників відбулося значне розширення кола педагогічних уявлень про майбутню професію. Так, наприклад, Галина К.: «Під час виконання вправи-гри я дізналася про нові грані моєї майбутньої професії, викладача вищої школи, про які я навіть не здогадувалася», Богдан Т.: «Я більше дізнався про вимоги до викладача вищої школи та про ті особисті якості, якими повинен

бути наділений майбутній викладач», Аліна Р.: «Семінари надали мені впевненості у собі і я вкотре переконалася у правильності обраної мною професії», Мар'яна С.: «Робота викладача – це моя блакитна мрія. Мені подобається навчати, передавати свої знання наступним поколінням».

Проведена вправа-гра дала змогу модератору з'ясувати, яке об'єктивне значення педагогічної діяльності та який зміст кожний студент вкладає в неї, а також при колективному обговоренні були визначені сучасні вимоги до викладача вищої школи. Треба зазначити, що вплив модеративного семінару на його учасників виявився позитивним: серед них не залишилось жодного, хто не був би переконаний у значущості та цінності педагогічної роботи викладача вищої школи. Магістри переконались, що через різноманітні інтерактивні форми роботи, зокрема модеративний семінар, можна досягти самореалізації у педагогічній діяльності.

Одним із завдань модеративного семінару для майбутніх викладачів вищих шкіл було знайомство та колективне обговорення притчі «Бажане зовсім поруч» (див. додаток Г), зміст якої передбачав вирішення проблемних питань: «У чому полягає головна місія викладача?», «Що є найголовнішим у професії викладача?», «Визначення особистісних рис взірцевого викладача вищої школи». Обговорення вищезазначених питань у групі сприяло формуванню та розвитку здатності учасників до усвідомлення важливості професії викладача, його ролі та значущості для суспільства.

На дошці модератор зорозумів окреслив колективно визначені особистісні риси взірцевого викладача вищої школи. Зазначимо, що після виконання групової вправи результат для деяких учасників був справжнім відкриттям: відбулася переоцінка власного розуміння про сутність взірцевого викладача, його особистісно значущих та духовно-моральних пріоритетів в освіті. Відчувалося, що учасники семінару були задоволені результатами виконаної роботи.

Для більшого усвідомлення означеної в притчі проблеми учасникам семінару було запропоновано перегляд декількох фрагментів художнього фільму П. Уїра «Спілка мертвих поетів» з подальшим його обговоренням, обміном думками та аналізом.

Учасникам модеративного семінару було запропоновано ще одне досить складне, але важливе і цікаве, з нашої точки зору, завдання для групової роботи. Воно полягало у перегляді та обговоренні фрагментів кінострічок В. Меншова «Розіграш» та Е. Рязанова «Дорога Олено Сергіївно». Дане завдання спрямоване на формування та розвиток духовної, моральної та естетичної культури у майбутніх викладачів вищих шкіл. Модератор семінару організував зі студентами групову дискусію, обмін особистими думками під час яких було висловлено відношення кожного учасника до поставленої проблеми, дана особиста оцінка діям героїв кінострічок, а також висловлення особистих почуттів та хвилювань. Перегляд даних кінострічок змушує учасників семінару думати, аналізувати та співчувати героям, посередництвом чого для них стали більш зрозумілими проблеми добра і зла, справедливості та упередженості, проблеми духовності, моральності та культури.

Під час обговорення фрагментів кінострічок модератор дотримувався головного правила: не нав'язувати учасникам своєї точки зору, як єдино правильної. Обговорення було «діалогом рівних». Образи фрагментів кінострічок яскраво розкривають ідеальні особистісні риси викладачів, їх характери, внутрішню психологію, духовно-моральні цінності та культуру спілкування, але, на превеликий жаль, зображений у кінострічці занепад духовно-моральних цінностей окремих учнів призвів до жорстоких, аморальних вчинків, які завдали надзвичайного болю вчителям. Несправедливе та жорстоке ставлення до своїх викладачів викликало у студентів модеративного семінару співпереживання, відчуття занепокоєння,

прагнення до власного вибору моральної поведінки та прийняття відповідальних рішень.

Окремі практичні завдання модеративного семінару також включені до спецкурсу «Формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл».

У питаннях формування, становлення та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл особливе значення має самоосвіта, саморозвиток та самовдосконалення. Проблемам саморозвитку приділяється досить багато уваги, як у вітчизняній так і в зарубіжній науковій літературі [55-57; 262-264; 281; 283].

Для чіткої організації роботи з даного напрямку нами розроблений приблизний план самостійної роботи для майбутніх викладачів вищих шкіл. Розробка даного тематичного плану та його застосування дозволить майбутнім викладачам вищої школи ефективно здійснювати реалізацію ними різних форм саморозвитку. Майбутні викладачі вищих шкіл повинні чітко розуміти та усвідомлювати свою місію у вищій школі, а через це вони повинні якомога більше уваги приділяти самоосвіті, саморозвитку, самопізнанню, самовдосконаленню, самоствердженню та самореалізації.

Даний план самостійної роботи з формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл побудований за наступними напрямками:

- діагностика рівня сформованості педагогічної свідомості;
- планування самостійної роботи на навчальний рік;
- організація та виконання плану самостійної роботи з формування педагогічної свідомості;
- моніторинг результатів формування педагогічної свідомості.

Для здійснення якісної та ефективної самостійної роботи майбутні викладачі вищих шкіл повинні свідомо та уважно підходити до її планування, особливу увагу приділяючи формуванню своєї педагогічної свідомості. При

формуванні педагогічної свідомості слід розвивати такі професійно значущі особистісні якості викладача вищої школи як: духовність, моральність, культуру почуттів, інтелектуальність, рефлексивність, діалогічність, креативність. При використанні різноманітних методів з даного питання значного успіху можна досягти при опрацюванні науково-педагогічної та методичної літератури з наступних тем: «Значення професійної діяльності викладача вищої школи», «Роль викладача вищої школи у сучасному суспільстві», «Роль викладача вищої школи у формуванні професійних та духовно-моральних якостей студентів», «Формування педагогічної позиції майбутніх викладачів вищих шкіл», «Магістр – майбутній викладач вищої школи», при підготовці презентацій на теми: «Розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього викладача вищої школи», «Естетична культура в системі підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл», «Культура та освіта», «Духовно-моральна культура майбутніх викладачів вищих шкіл» та ін. Слід також звертати увагу на такі питання як: «Образ ідеального викладача», «Культура мови», «Сучасний молодіжний сленг», «Культура зовнішнього вигляду викладача та його естетична привабливість», «Особистісні якості майбутнього викладача вищої школи».

Для формування особистісних цінностей та ціннісних орієнтацій доречним буде участь у міні-конференціях, модеративних семінарах на теми: «Традиційні педагогічні цінності у сучасному суспільстві», «Роль духовних цінностей у формуванні педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл», «Духовні та моральні цінності як основа професійно-педагогічної діяльності».

Ми переконані, що для успішного та ефективного формування педагогічної свідомості магістри, як майбутні викладачі вищих шкіл, повинні віддавати перевагу тим формам самостійної роботи, де можна максимально проявити себе, окреслити свою особисту позицію, продемонструвати свій

інтелект, ерудицію, досвід та вміння, показати себе як творчу, зрілу особистість, посередництвом самостійно створених презентацій та проєктів, прийняття участі у дискусіях, доповідях, виступах на факультетських та вузівських семінарах, а також у культурно-освітніх заходах вищої школи та ін.

Для формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи доцільно також впроваджувати у позааудиторну роботу магістрів наступні види діяльності:

- науково-дослідну діяльність (участь у науково-практичних семінарах та конференціях молодих вчених, залучення до написання наукових статей та дисертацій);

- участь у науково-педагогічних конференціях, підготовка дипломних проєктів, асистентська практика (взаємовідвідування занять, самостійне проведення відкритих занять, відвідування освітньо-культурних заходів);

- участь у конкурсах педагогічної майстерності та творчих заходах, спрямованих на розвиток духовної культури;

- проведення зустрічей з відомими видатними діячами науки і культури;

- залучення магістрів до самоосвітньої діяльності (вдосконалення теоретичних знань, оволодіння новими формами та методами навчання і виховання, вивчення передового педагогічного досвіду, нових педагогічних технологій);

- розвиток творчої діяльності (художня та технічна творчість, література, музика, спорт та ін.);

- залучення майбутніх викладачів вищих шкіл до професійно-орієнтованих форм організації занять (лекція прес-конференція, проблемно-проєктний семінар, семінар-діалог, семінар «круглий стіл» та ін.);

➤ залучення студентів до квазіпрофесійної діяльності (на мові навчальної інформації моделюються умови, зміст та динаміка педагогічної реальності: ділова гра, моделювання, тренінгові форми роботи та ін.).

Вища школа повинна створювати сприятливі умови для студентської самодіяльності, виявляти та прикладати зусилля для розвитку здібних студентів, стимулювати їх творчу активність.

Для дієвості організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл у вищому навчальному закладі повинні бути створені *організаційно-педагогічні умови*, як зовнішні, (соціокультурне та професійне середовище, навчальна та педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, співпраця викладача зі студентом, що визначають інтеріоризацію суспільних норм, правил, цінностей та моралі), так і внутрішні (рівень сформованості професійних знань, умінь, ціннісних орієнтацій, професійно значущих якостей; вмотивованості професійного самовдосконалення; емоційно-ціннісного відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності; рівень сформованості професійної самооцінки та рівень кар'єрних домагань; самоконтроль та саморегуляція) які сприятимуть забезпеченню: по-перше, якості фахової підготовки майбутніх викладачів, а по-друге, формуванню, становленню та розвитку педагогічної свідомості на більш високому рівні.

Таким чином, організаційно-методична система формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи подається нами як цілісне утворення, яке містить в собі мету, завдання, принципи, функціонально-діяльнісні складові системи та цілісний взаємозв'язок означених нами компонентів: змістово-діяльнісного (систему професійних знань та умінь, поняття про педагогічну свідомість, характеристики педагогічної свідомості, методи створення здорового психологічного

клімату), мотиваційно-ціннісного (цінності та ціннісні орієнтації, професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи, вмотивованість професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності), оціночно-рефлексивного (самооцінка, рівень кар'єрних домагань, самоконтроль, саморегуляція), які визначають особистість кожного майбутнього викладача вищої школи та забезпечують ефективність та оптимальність формування, становлення та розвитку його педагогічної свідомості.

Ефективність апробованої організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи полягає у динаміці тих помітних позитивних змін, що спостерігаються у експериментальних групах. Треба зазначити, що завдяки впровадженню даної системи у магістрів, як майбутніх викладачів вищої школи, помітно відбулося підвищення сформованості духовних, моральних та культурних цінностей, сформоване уявлення про значущість освіти, професійно значущі якості майбутніх викладачів вищої школи, їх відповідальне, позитивне відношення до майбутньої педагогічної діяльності та ефективність виконання своїх обов'язків у якості майбутніх викладачів вищої школи.

2.3. Аналіз результатів дослідження

Наприкінці експериментального дослідження нами був проведений вихідний констатувальний зріз з метою виявлення динаміки формування та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи, а також перевірки та аналізу ефективності впровадженої нами організаційно-методичної системи з обґрунтуванням висновків. Під час проведення вихідного констатувального зрізу ми використовували науково-методичний інструментарій, який складався з адаптованих та авторських методик, які застосовували і під час вхідного зрізу. Це уможливило здійснити аналіз та простежити динаміку змін формування та розвитку педагогічної свідомості у

майбутніх викладачів вищих шкіл за результатами апробації розробленої нами організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості. Результати формувального експерименту за кожним критерієм представлені в таблиці 2.14 та на гістограмах (див. рис.2.5–2.7).

Таблиця 2.14

Результати вихідного моніторингу на виявлення стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл за критеріями, (%)

Групи	Змістово-діяльнісний критерій			Мотиваційно-ціннісний критерій			Оціночно-рефлексивний критерій		
	В.	С.	Н.	В.	С.	Н.	В.	С.	Н.
Контрольна група (КГ)	47 %	48 %	5 %	50 %	47 %	3 %	42 %	47 %	9 %
Експериментальна група (ЕГ)	53 %	45 %	2 %	54 %	44 %	2 %	47 %	51 %	2 %

Рис. 2.5 Результати моніторингу за змістово-діяльнісним критерієм сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл (після експерименту)

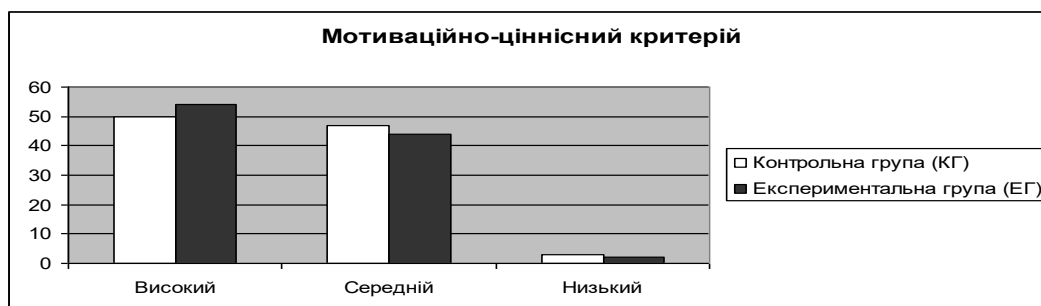

Рис. 2.6 Результати моніторингу за мотиваційно-ціннісним критерієм сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл (після експерименту)

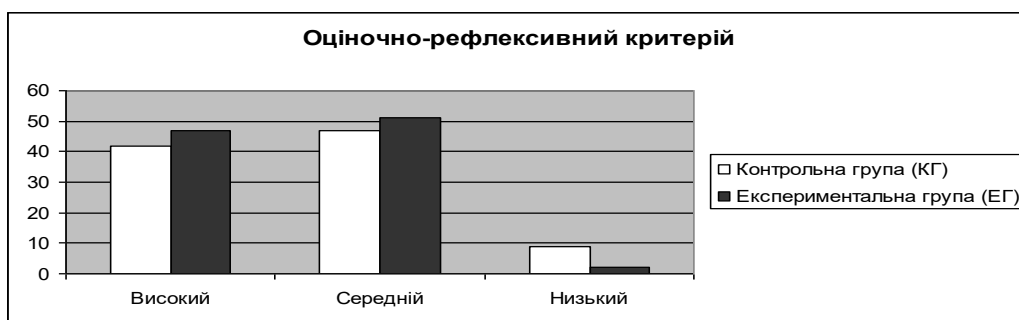

Рис. 2.7 Результати моніторингу за оціночно-рефлексивним критерієм сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл (після експерименту)

Результати вихідного констатувального зрізу представлені у таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Результати вихідного моніторингу на виявлення стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл, (%)

Групи	Рівні сформованості педагогічної свідомості		
	Високий	Середній	Низький
Контрольна група (КГ)	47 %	48 %	5 %
Експериментальна група (ЕГ)	51 %	47 %	2 %

За результатами констатувального зрізу була побудована гістограма (рис. 4.6.), яка дозволила простежити стан сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл контрольних і експериментальних груп та зробити висновок, що розроблена та застосована нами організаційно-методична система для формування педагогічної свідомості у магістрів є досить ефективною.

Рис. 2.8 Результати вихідного моніторингу на виявлення стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл

Проаналізувавши результати вихідного зрізу ми спостерігаємо, що на низькому рівні залишилася менша кількість магістрів і контрольних, і експериментальних груп. Порівнюючи результати з вхідним зрізом ми зазначаємо, що у КГ на даному рівні було 14 %, на кінець експерименту таких магістрів у КГ виявилось 5 %, що на 9 % менше, тоді як у ЕГ ця різниця становить 13 %. Як бачимо, що в ЕГ на 4 % більше магістрів завдяки апробованій організаційно-методичній системі перейшли з низького рівня на високий та середній ніж у КГ.

На середньому рівні у КГ кількість магістрів зросла з 43 % до 48 %. На відміну від КГ кількісний показник у магістрів ЕГ змінився на 4 % у бік збільшення магістрів даного рівня, на початку експерименту їх було 43 %, на кінець 47 %. Це свідчить також про ефективність застосування заходів нашої організаційно-методичної системи, які сприяли формуванню педагогічної свідомості у майбутніх викладачів та переходу їх у ЕГ з низького рівня на середній.

На високому рівні теж простежуються зміни у обох групах. Так, наприклад, на початку експерименту високий рівень магістрів КГ становив 43 %, а зріс до 47 %, що на 4 % більше. Що стосується ЕГ, то показник наступний: з 42 % зріс до 51 %, що на 9 % більше. Як бачимо, зростання помітне, але, на наш погляд, незначне. Це пояснюється тим, що один навчальний рік (2015-2016 н. р.), протягом якого впроваджувалася у вищих

навчальних закладах організаційно-методична система, є недостатнім для формування та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл саме на високому рівні.

Однак, високий рівень розглядається нами свідомо, бо вважаємо, що кожний магістр, як майбутній викладач вищої школи, повинен спрямовувати всі свої зусилля на досягнення високого рівня як своїх професійних якостей так і педагогічної свідомості зокрема.

Здійснений порівняльний аналіз за встановленими критеріями та рівнями дає можливість зробити висновок про те, що розроблена та апробована нами організаційно-методична система формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи засвідчує про її ефективність, оптимальність та доцільність використання у системі роботи з магістрами, як майбутніми викладачами вищих шкіл на етапі їх навчання у вищій школі.

Запропонована нами організаційно-методична система формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи може удосконалюватися, рекомендовані заходи за необхідності можуть змінюватися, доповнюватися та удосконалюватися.

Висновки до другого розділу

Проведення експериментального дослідження з формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи здійснювалося нами у чотири етапи: підготовчий, констатувальний, формувальний та контрольньо-аналітичний.

На підготовчому етапі відповідно до мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження були: обрані критерії та показники: змістово-діяльнісний (система професійних знань та умінь, поняття про педагогічну свідомість, характеристики педагогічної свідомості, методи створення здорового

психологічного клімату), мотиваційно-ціннісний (цінності та ціннісні орієнтації, професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи, вмотивованість професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності), оціночно-рефлексивний (самооцінка, рівень кар'єрних домагань, самоконтроль, саморегуляція); зміст рівнів сформованості педагогічної свідомості (високий, середній, низький) на основі змісту структури педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищої школи; дібрано науково-методичний інструментарій дослідження, який передбачав використання адаптованих до цілей дослідження варіантів діагностичних методик як відомих авторів так і авторських (анкети, тести, спостереження, експертна оцінка); розроблена діагностична методика для визначення рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи.

В експериментальній роботі були задіяні магістри факультетів педагогіки; філології; підготовки вчителів початкових класів; педагогіки, психології та соціальної роботи; геології, географії, рекреації і туризму; хімічних наук; хімічних та інформаційних систем. Контрольна група становила 89 магістрів, а експериментальна група – 90 магістрів.

На констатувальному етапі експериментальної роботи комплексне використання системи методик дозволило не лише виявити сформованість педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи, але і проаналізувати відповідні критерії та показники з метою виявлення особистісних характеристик кожного майбутнього викладача вищої школи для подальшого формування та розвитку його індивідуальної педагогічної свідомості.

Аналіз проведеного анкетування переконливо доводить, що науково-методичний інструментарій дозволяє досить повно та об'єктивно виявити справжній стан сформованості педагогічної свідомості у магістрів, як

майбутніх викладачів вищої школи.

Результати діагностичного дослідження експериментальної роботи довели, що більшість магістрів вищої школи контрольної та експериментальної груп мають середній та високий рівень сформованості педагогічної свідомості, але має місце і низький рівень, який становив КГ 14 %, а ЕГ 15 %. На підставі даних результатів була запланована та проведена робота з формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи.

Відповідно до завдань формувального етапу дослідження була створена технологічна модель організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи. Вона у цілісному педагогічному процесі вищої школи подається нами як цілісне утворення, яке містить в собі мету, завдання, принципи, функціонально-діяльнісні складові системи та цілісний взаємозв'язок компонентів: змістово-діяльнісного (систему професійних знань та умінь, поняття про педагогічну свідомість, характеристики педагогічної свідомості, методи створення здорового психологічного клімату), мотиваційно-ціннісного (цінності та ціннісні орієнтації, професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи, вмотивованість професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності), оціночно-рефлексивного (самооцінка, рівень кар'єрних домагань, самоконтроль, саморегуляція), які визначають особистість кожного майбутнього викладача вищої школи та забезпечують ефективність та оптимальність формування та розвитку його педагогічної свідомості.

До функціонально-діяльнісних складових означеної системи відносимо: організацію моніторингових досліджень стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи (науково-

методичний інструментарій), розробку та застосування педагогічних технологій з формування та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи (спецкурс «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи», орієнтовна тематика доповідей зі спецкурсу, модеративний семінар «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи», складання індивідуального плану саморозвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи), реалізація майбутніми викладачами вищої школи плану саморозвитку. Контрольний етап експериментальної роботи містить в собі проведення діагностичного дослідження контрольних та експериментальних груп магістрів з метою виявлення динаміки формування педагогічної свідомості.

Здійснений порівняльний аналіз, за встановленими критеріями та рівнями, дає можливість зробити висновок про те, що у магістрів експериментальної групи, порівняно з контрольною групою, відбулися відчутні позитивні зміни рівня сформованості їх педагогічної свідомості. Це дає можливість стверджувати, що розроблена та апробована нами організаційно-методична система формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи є досить ефективною та доцільною для використання у системі роботи з магістрами, як майбутніми викладачами вищих шкіл на етапі їх навчання у вищій школі.

Запропонована нами організаційно-методична система формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи може удосконалюватися, рекомендовані заходи за необхідності можуть змінюватися та доповнюватися.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідно-експериментальне дослідження з формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи дає можливість зробити наступні висновки:

1. Вища школа – це той фундамент, на якому будується майбутнє нації та майбутнє держави. Вища школа дає майбутнім викладачам не тільки знання, але й здійснює розвиток інтелектуальних та творчих здібностей, формує духовно-моральні та культурні цінності студентів, яким належить будувати європейське майбутнє нашої держави.

2. Проведений поглиблений аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури з питання формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи та запропоновано шляхи її активізації у вищій школі.

3. Розроблена теоретична модель структури педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи, що являє собою цілісне, динамічне особистісне утворення, яке включає професійні знання та вміння, особистісний досвід викладача та його професійно значущі якості, усвідомленість педагогічних цінностей, сформованість ціннісних орієнтацій та мотивів саморозвитку педагогічної свідомості, позитивне емоційно-ціннісне відношення до себе як фахівця та своєї професійної діяльності, вміння керувати особистими психічними та емоційними станами, професійну активність, здатність до цілепокладання і рефлексії, а також допомагає магістрам усвідомити сутність педагогічної свідомості та проявити себе безпосередньо у майбутній педагогічній діяльності вищої школи.

4. Здійснено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи під час вивчення спецкурсу «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи».

5. У процесі дослідження була обґрунтована, експериментально апробована та перевірена технологічна модель організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи. Дана система подається нами як цілісне утворення, що містить в собі мету, завдання, принципи, функціонально-діяльнісні складові системи та цілісний взаємозв'язок компонентів: змістово-діяльнісного (систему професійних знань та умінь, поняття про педагогічну свідомість, характеристики педагогічної свідомості, методи створення здорового психологічного клімату), мотиваційно-ціннісного (цінності та ціннісні орієнтації, професійно значущі якості майбутнього викладача вищої школи, вмотивованість професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності), оціночно-рефлексивного (самооцінка, рівень кар'єрних домагань, самоконтроль, саморегуляція), які визначають особистість кожного майбутнього викладача вищої школи та забезпечують ефективність та оптимальність формування та розвитку його педагогічної свідомості.

6. Значущими у запропонованій системі вважаємо функціонально-діяльнісні складові (організацію моніторингових досліджень стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи; розробку та застосування педагогічних технологій з формування та розвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи: спецкурс «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи», орієнтовна тематика доповідей зі спецкурсу, модеративний семінар «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи», складання індивідуального плану саморозвитку педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи; реалізація майбутніми викладачами вищої школи плану саморозвитку), бо саме вони дають нам змогу практично досягти необхідного рівня сформованості педагогічної свідомості.

7. Моніторинговий аналіз результатів отриманих на констатувальному та контрольному етапах експериментальної роботи доводить, що у магістрів експериментальної групи на відміну від контрольної групи виявлені більш високі показники рівня сформованості педагогічної свідомості після застосування розробленої та апробованої організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості. Це вказує на те, що дана організаційно-методична система є дійсно ефективним засобом формування педагогічної свідомості та становлення магістрів, як майбутніх викладачів-професіоналів, а також показала позитивну динаміку формування педагогічної свідомості в її структурних компонентах.

8. Виконана нами дослідно-експериментальна робота з апробації організаційно-методичної системи з формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи переконала у своїй ефективності і доцільності застосування її у навчально-виховному процесі сучасних вищих навчальних закладів.

Дана праця не є остаточним дослідженням проблеми формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи, але вона є поштовхом, для системного вивчення формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи, для розуміння проблем вищої освіти в Україні, з'ясування причин та знаходження оптимальних ефективних шляхів з рішення проблеми якісної підготовки майбутніх викладачів для вищої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего образования. / О. А. Абдуллина – М. : «Просвещение», 1990. – 141 с.
2. Абонисимова Е. В. Оптимизм как явление культуры : дис. ... канд. фил. наук : 24.00.01 / Абонисимова Екатерина Валерьевна. – Тамбов, 2004. – 171 с.
3. Абульханова К. А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности) : избранные психологические труды. / К. А. Абульханова – М. : Московский психологосоциальный институт; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 1999. – 224 с.
4. Адольф В. А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя / В. А. Адольф // Педагогика. – 1998. – № 1. – С. 72–75.
5. Азимова Р. Н. Социально-психологическая природа самооценки и ее нравственный аспект. / Р. Н. Азимова // Известия АПАз ССР. – 1969. – № 3. – С. 95–104.
6. Акопов Г. В. Динамика профессионального сознания студентов и начинающих учителей / Г. В. Акопов // Формирование и развитие профессионального сознания студентов. – Самара, 1991. – С. 5–14.
7. Акопов Г. В. Психологические аспекты формирования профессионально-педагогического сознания / Г. В. Акопов // Тезисы докладов к 7 съезду общества психологов СССР. – М., 1988. – 177 с. – С. 5.
8. Акопов Г. В. Психологические аспекты формирования профессионального сознания студентов / Г. В. Акопов // Роль высшей

- школы в проведении реформы общеобразовательной и высшей школы.
– Куйбышев, 1986. – С. 63–73.
9. Акопов Г. В. Психология сознания : вопросы методологии, теории и прикладных исследований / Г. В. Акопов – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 272 с.
10. Александрова В. Г. Антология гуманной педагогики как источник восходящей истины / В. Г. Александрова // Вестник Московского университета. Педагогическое образование. – 2008. – Сер. 20, – № 3. – С. 145–149.
11. Александрова В. Г. Влияние христианского учения на развитие гуманистической педагогической традиции XVII–XX веков : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Александрова Вера Геннадьевна. – Москва, 2004. – 385 с.
12. Александрова М. В. Становление карьеры педагога в территориальной образовательной системе : автореф. дис. на соиск. учен. степени доктора пед. наук : спец.13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М. В. Александрова. – В. Новгород, 2007. – 46 с.
13. Алексеев Н. А. Личностно-ориентированное обучение в школе / Н. А. Алексеев. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 332 с.
14. Алексеев В. Г. Ціннісні орієнтації особистості і проблема їх формування / В. Г. Алексеев – М., 1979. – 278 с.
15. Аллахвердов В. М. Сознание как парадокс / В. М. Аллахвердов – СПб., 2000. – 528 с. (Экспериментальная психология, т. 1)
16. Амонашвили Ш. А. Духовная основа образования / Ш. А. Амонашвили // На орбите познания сб. науч.-популярных ст. – Ростов н. / Д. : Феникс, 2006. – С. 36–42.

- 17.Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. / Б. Г. Ананьев – Л., 1968. – 320с.
- 18.Андреева Ю. В. Педагогический оптимизм как профессионально-личностное качество учителя / Ю. В. Андреева // Известия ВГПУ. – 2013. – №2 (77). – С. 21–24.
- 19.Андрутенко В. П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) / В. П. Андрутенко // Вища освіта України. – 2001. – № 1. – С. 11–18.
- 20.Анисимова В. А. Формирование исследовательских умений студентов вуза / В. А. Анисимова, А. А. Найн // Вестник ЮУрГУ. Серия : Образование. Педагогические науки. – 2012. – №14 (273). – С. 40–41.
- 21.Аносов І. П. Сучасний освітній процес : антропологічний аспект : Монографія. / І. П. Аносов – К. : Твім інтер, 2003. – 391 с.
- 22.Анохин П. К. Кибернетические аспекты в изучении работы мозга : Материалы симпозиума / П. К. Анохин – М. : Наука, 1970. – 283 с
- 23.Антилогова Л. Н. Психологические механизмы развития нравственного сознания личности : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Антилогова Лариса Николаевна. – Новосибирск, 1999. – 390с.
- 24.Антоненко Т. Л. Виховання у підлітків культури почуттів засобами мистецтва : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Т. Л. Антоненко. – Харків, 1994. – 20с.
- 25.Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева – М. : Наука, 1999. – 349 с.
- 26.Архипова Г. С. Принципы рефлексивной технологии в образовательном процессе вуза / Г. С. Архипова // Альманах современной науки и образования. – 2013. – №10 (77). – С. 19–20.

27. Аршинов В. И. От смыслопрочтения к смыслопорождению / В. И. Аршинов, Я. И. Свирский // Вопросы философии. – 1992. – № 2. – С. 34–37.
28. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности. / В. Г. Асеев – М. : «Мысль», 1976 – 158 с.
29. Асмолов А. Г. Деятельность и установка / А. Г. Асмолов – М., 1979. – 151 с.
30. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания : методологические проблемы неклассической психологии / А. Г. Асмолов – М. : Смысл, 2002. – 480 с.
31. Асмолов А. Г. Психология личности : Принципы общепсихологического анализа / А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2001. – 416 с.
32. Афонькина Ю. А. Становление профессиональной направленности в развитии человека / Ю. А. Афонькина. – Мурманск : МГПИ, 2001. – 180 с.
33. Бабанский Ю. К. Личностный фактор оптимизации обучения / Ю. К. Бабанский. // Вопросы психологии. – 1984. – № 1. – С. 51–58.
34. Бабушкин Г. Д. Психологические основы формирования профессионального интереса к педагогической деятельности / Г. Д. Бабушкин – Омск, 1990. – 186 с.
35. Базалук О. О. Філософія освіти : її роль та місце в системі філософського знання / О. О. Базалук // Філософській обрій. – 2010. – № 23. – С. 187–200.
36. Байденко В. И. Болонский процесс : структурная реформа высшего образования европы. Изд. 4-е, стереотипное. / В. И. Байденко – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, Российский Новый Университет, 2002–2003. – 128 с.

37. Барбитова А. Д. Интуитивный подход в педагогической деятельности / А. Д. Барбитова // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 7 (10). – 165 с.
38. Барсукова А. Д. Особенности формирования профессионального самосознания студенчества. : монография. / А. Д. Барсукова – М. : Издательство АСВ, 2009. – 168 с.
39. Барышева Т. Д. Мониторинг профессиональных установок и карьерных ориентаций студентов гуманитарных специальностей / Т. Д. Барышева // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия : Педагогика, психология. – 2012. – №1. – С. 51–54.
40. Бастун М. Культурологічний підхід в освіті як засіб соціалізації особистості майбутнього педагога / М. Бастун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. – 2012. – Вип. 6. – С. 61–64.
41. Бастун М. В. Культурологічний підхід в освіті та його психолого-педагогічне забезпечення / М. В. Бастун // Горизонти освіти. – 2012. – № 3. – Т. 2 (36). – С. 170–175.
42. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. Ежегодник. 1984–1985. – М. : Наука, 1986. – С. 80–180.
43. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин – М., 1979. – 424 с.
44. Бахтина О. В. Педагогические условия развития интеллекта студентов в образовательном процессе педагогического вуза : дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Бахтина Ольга Витальевна. – Воронеж, 2007. – 203 с.
45. Бахтін М. М. Эстетика словесного творчества. / М. М. Бахтін – М. : Искусство, 1979. – 424с.

46. Башкір О. І. Інтуїція як складова педагогічної імпровізації / О. І. Башкір // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 30. – С. 99–102.
47. Бездухов В. П. Теоретические проблемы становления гуманитарного стиля деятельности будущего учителя : Уч. пособие по спецкурсу. / Бездухов В. П. // Самара : Сам. ГНИ, 1992. – С. 104.
48. Безрукова В. С. Основы духовной культуры. Энциклопедический словарь педагога. / В. С. Безрукова – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 937 с.
49. Белецкая И. Проблемы самоактуализации и самореализации через призму соционики и акмеологии / И. Белецкая. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института, 2007. – 183 с.
50. Белобородова М. Е. Рефлексивная образовательная среда и ее компоненты / М. Е. Белобородова // Вектор науки ТГУ. – 2013. – №2 (24). – С. 396–398.
51. Белобрыкина О. А. Психологические условия и факторы развития самооценки личности на ранних этапах онтогенеза : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Белобрыкина Ольга Альфонсовна. – Новосибирск, 1998. – 368 с.
52. Беляева Л. А. О педагогическом сознании / Л. А. Беляева // Социологические проблемы формирования личности. – Свердловск : Изд-во Свердл. Гос. Пед. Инст-та, 1975. – Вып. 2. – С. 39–47.
53. Берегова Г. Д. Пошуки нових філософсько-освітніх парадигм у контексті освітньої кризи / Г. Д. Берегова // Культура і Сучасність : альманах. – К. : Міленіум, 2013. – № 2. – 264 с. – С. 3–9.
54. Бессонова Е. А. Рефлексия и ее развитие в процессе учебно-профессионального становления будущего учителя : дис. ... канд.

- психол. наук : 19.00.07 / Бессонова Елена Анатольевна. – Хабаровск, 2000. – 160 с.
55. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124—129.
56. Бех І. Д. Духовні цінності як надбання особистості / І. Д. Бех // Рідна школа. – 1997. – № 1—2. – С. 9—12.
57. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : Наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех; Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1998. – 204 с.
58. Бехтерев В. М. Сознание и его границы / В. М. Бехтерев. // Психология сознания / сост. и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб. : Питер, 2001. – 480 с. : ил. – С. 19–31.
59. Библер В. С. Мышление как творчество. (Введение в логику мысленного диалога). / Библер В. С. – М., Политиздат, 1975. – 399 с.
60. Библер В. С. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в XXI век / Библер В. С. – М. : Изд-во политической литературы, 1991. – 413 с.
61. Бизяева А. А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / А. А. Бизяева. – СПб., 1993. – 20с.
62. Бим-Бад Б. М. Педагогическая антропология : Курс лекций. / Б. М. Бим-Бад – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 208 с.
63. Бодалев А. А. Проецирование и взаимодействие в общении / А. А. Бодалев // Педагогика. – 1991. – № 1. – С. 11–14.
64. Бойко Е. И. Механизмы умственной деятельности. Избранные психологические труды / Под ред. А. В. Брушлинского и Т. Н. Ушаковой. – М. : Московский психолого-социальный институт, Воронеж : НПО «МОДЭК», 2002. – 688 с.

- 65.Бойченко В. Формування педагогічного мислення майбутніх учителів як психолого-педагогічна проблема / Валентина Бойченко // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 8 (Ч. 2). – С. 32–37.
- 66.Бойченко Г. Н. Профессиональный менталитет учителя в иерархии целей педагогического образования / Г. Н. Бойченко, Гуревич Л. И. // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. – 2010. – №1 (3), – С.46–51.
- 67.Бойчук Ю. Д. Культурологічний і аксіологічний підходи до формування еколого-валеологічної культури студентів вищих навчальних закладів / Ю. Д. Бойчук // Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – 2009. – № 3. – С. 121–127
- 68.Бондаревская С. В. Парадигмальный подход к разработке содержания ключевых педагогических компетенций / С. В. Бондаревская, С. В. Кульневич // Педагогика. – 2004. – № 10. – С. 23–31.
- 69.Борисова Е. М. Профессиональное самоопределение : Личностный аспект : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Е. М. Борисова. – М.,1995. – 47 с.
- 70.Бородаева Л. Г. Проблема духовно-нравственного воспитания студентов в социокультурных условиях современной России / Л. Г. Бородаева // Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания». – 2012. – № 3(17). – С. 24–28.
- 71.Браже Т. Г. Рефлексивная культура педагога : способы ее выявления и развития / Т. Г. Браже // ЧИО . – 2012. – №1. – С.80–81.
- 72.Братусь Б. С. Нравственное сознание личности (Психологическое исследование) / Братусь Б. С. – М. : Знание, 1985. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Этика» : № 3).

- 73.Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации / Джорж Брунер, под ред. А. Р. Лурия. – М. : Прогресс, 1977. – 411 с.
- 74.Буравлева Н. А. Ценностные ориентации студентов / Н. А. Буравлева // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2011. – № 6. – С. 124–129.
- 75.Буралова М. А. Оценка эффективности инновационных проектов в сфере высшего профессионального образования/ М. А. Буралова, Н. Ч. Гусейнова // ТДР. – 2012. – №1. – С. 12–18.
- 76.Бурдина С. В. Толерантность в преподавании как один из составляющих факторов гуманизации образования / С. В. Бурдина // Збірник наукових праць СНУ. – Луганськ, 2001. – с. 8.
- 77.Бурченкова Л. Ш. Опыт теоретического анализа проблемы самореализации с целью создания авторской модели / Л. Ш. Бурченкова // Молодой ученый. – 2015. – №20. – С. 515-519.
- 78.Бутенко Н. Компетенції сучасного викладача вищої школи в контексті реалізації його місії / Н. Бутенко // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 1. – С. 31–39.
- 79.Быстрой Е. Б. Рефлексивно-оценочный компонент как составляющая часть системы формирования коммуникативно-рефлексивной компетенции будущих менеджеров / Е. Б. Быстрой, О. В. Мухаметшина // Вестник ЧелГУ. – 2013. – №26 (317) – С. 124–125.
- 80.Вагапова Н. А. Структурные особенности психологического механизма самоуправления деятельностью (На примере учебной и профессиональной деятельности) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Вагапова Наталья Александровна. – Казань, 1998. – 213 с.
- 81.Варфоломеева Т. П. Динамика учебно-профессиональных установок студентов-психологов в процессе профессиональной подготовки в

- вузе : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Т. П. Варфоломеева. – Самара, 2004. – 21с.
82. Васильева Н. В. Формирование стиля педагогического общения будущего учителя в информационно-коммуникативной деятельности / Н. В. Васильева, М. И. Шилова // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2011. – №3 (17). – С.68–73.
83. Ващенко Г. Виховання волі і характеру: підручник для педагогів / Г. Ващенко. – Боффало-Мюнхен : Вид-во Спілки української молоді, 1957. – 270 с.
84. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 слів / Укл. гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
85. Веліхов Є. П. Свідомість : досвід міждисциплінарного підходу / Є. П. Веліхов, В. П. Зінченко, В. А. Лекторський // Вопросы философии. – 1988. – № 11. – С. 3–31.
86. Вербицкий А. А. Проблема трансформации мотивов в контекстном обучении / А. А. Вербицкий, Н. А. Бакшаева // Вопросы психологии. – 1997. – № 3. – С. 12–22.
87. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 204 с.
88. Верланов Ю. Ю. Три актуальні проблеми вищої освіти / Ю. Ю. Верланов // Сучасні проблеми вищої освіти. – Миколаїв, 1998. – 32с.
89. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / Вернадский В. И. – М. : Наука, 1991. – 325 с.
90. Вершинина Л. В. Формирование ценностного сознания будущего учителя в аксиологическом педагогическом пространстве : дис. ...

- доктора пед. наук : 13.00.01 / Вершинина Лидия Васильевна. – Самара, 2009. – 480 с.
91. Виготський Л. С. Педагогічна психологія / Л. С. Виготський. – М. : АСТ : Астрель : ЛЮКС, 2005. – С. 236–238.
92. Витрук Е. Е. Педагогическое сознание как условие эффективности профессиональной деятельности Учителя / Е. Е. Витрук, А. К. Коллегов // Вестник ТГПУ. – 2009. – №11. – С.28–31.
93. Вітвицька С. С. Термінологічна система педагогіки вищої школи – основа формування, поглиблення, збагачення педагогічних знань студентів магістратури / С. С. Вітвицька // Професійна педагогічна освіта : становлення і розвиток педагогічного знання : монографія / за ред. проф. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 107–139.
94. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : Методичний посібник для студентів магістратури. / С. С. Вітвицька – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
95. Вітвицька С. С. Формування готовності магістрів освіти до науково-дослідницької діяльності у процесі вивчення педагогіки вищої школи / С. С. Вітвицька // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 46. – С. 262–268.
96. Вітебська П. В. Педагогічний оптимізм як важливий елемент формування образу особистості сучасного вчителя / П. В. Вітебська. // Науковий вісник Донбасу. – 2011. – № 2. – Режим доступу до журн. : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN14/11vpvosv.pdf>
97. Владимир Вернадский : Жизнеописание. Избранные труды. Воспоминания современников. Суждения потомков / Владимир Вернадский ; [Сост. Г. П Аксенов]. – М., 1993. – 688 с.

98. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. / Н. П. Волкова – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с.
99. Воронкова Е. С. Проблема формирования ценностных направлений в процессе профессионального образования / Е. С. Воронкова // Профессиональное образование в современном мире. – 2011. – № 2. – С. 87–91.
100. Вострокнутов С. И. Формирование рефлексивных умений у студентов университета в процессе подготовки к воспитательной деятельности : дис. ... канд. психол. наук : 13.00.08 / Вострокнутов Сергей Иванович. – Казань, 1999. – 162 с.
101. Вульфсон Б. А. Прогностические модели систем образования для объединенной Европы / Б. А. Вульфсон // Прогностические модели системы образования в зарубежных странах. – М., 1994. – 104 с.
102. Выготский Л. С. Антология гуманной педагогики. / Л. С. Выготский – М. : Изд. Дом Ш. Амонашвили, 1996. – 224 с.
103. Выготский Л. С. Мышление и речь. Собр. соч. : В 6-ти т. Проблемы общей психологии / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – . – Т.2. – 1982. – 504 с.
104. Выготский Л. С. Собр. соч. : В 6-ти т. Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – . – Т.1. – 1982. – 488 с.
105. Выготский Л. С. Сознание как проблема психологии поведения. Собр. соч.: В 6-ти т. Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – . – Т.1. – 1982. – С. 78– 98. – 488 с.

106. Вязникова Л. Ф. Рефлексия и переживания как единый психологический механизм изменения профессионального сознания руководителей системы образования в процессе их профессиональной переподготовки / Л. Ф. Вязникова. // Мир психологии. – 2002. – № 4. – С. 209–215.
107. Гавришина Г. В. Теория и практика психолого-педагогической подготовки преподавателя высшей школы / Г. В. Гавришина. // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2009. – № 3. – С. 51–55.
108. Гаднишева Н. М. Основы самосовершенствования – тренинг самосознания / Гаднишева Н. М., Никитина Н. Н., Кислинская А. В. – Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – 140 с.
109. Газман О. С. Самоопределение. Новые ценности образования : Тезаурус для учителей и школьных психологов. / О. С. Газман – М., 1995. – С. 82.
110. Галузяк В. М. Педагогіка : [навч. посіб. для вищ. пед. навч. закл.] / Галузяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2007. – 399 с. – Бібліогр. наприкінці тем.
111. Гальперін П. Я. Психологія мислення та вчення про поетапне формування розумових дій / П. Я. Гальперин, отв. ред. Е. В. Шорохова // Дослідження мислення в радянській психології. – М. : Наука, 1976. – 150 с.
112. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.
113. Гессен С. И. Основы педагогики / С. И. Гессен – М. : Школа-Пресс, 1995. – 447 с.

114. Глобализация и конвергенция образования : технологический аспект / Под общ. ред. Ю. Б. Рубина. – М. : Маркет ДС Корпорейшн, 2004. – 540 с.
115. Глузман А. В. Системный подход к профессионально-педагогической подготовке студентов университета / А. В. Глузман // Вестник Омского регионального Института. – 2015. – С. 4–18.
116. Голенков С. И. Сознание как феномен культуры : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филос. наук : спец. 24.00.01 «Теория культуры» / С. И. Голенков. – Самара, 1996. – 32с.
117. Головин С. Словарь практического психолога / С. Головин Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
118. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко – К., 1997. – 373 с.
119. Горбунова Л. С. Принципи реформування вищої освіти в контексті інтеграційних процесів / Л. С. Горбунова // Філософські науки. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 28–34.
120. Горностай П. П. Креативність і гармонійність особистості (психотерапевтичний аспект) / П. П. Горностай // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – № 9 (33). – С. 3–7. – (Серія № 12 «Психол. науки»).
121. Грабовська Т. Формування позитивної мотивації діяльності особистості / Т. Грабовська, О. Киричук // Рідна школа. – 2002. – № 4. – С. 12–14.
122. Грачёва Е. Ю. Особенности системы повышения квалификации учителей в Германии / Е. Ю. Грачёва // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2010. – №10. – С. 255–263.

123. Грачева Т. К. Структура и содержание модели нравственного воспитания студентов вуза, обучающихся по специальности «Дизайн» / Т. К. Грачева // Мир науки, культуры и образования. – 2009. – №7–1. – С. 157–159.
124. Григорьев Д. А. Динамика целеполагания в процессе профессионализации (на материале становящейся деятельности) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Д. А. Григорьев. – М., 1998. – 22 с.
125. Григорьева Н. Г. Проблема формирования ценностей в системе профессионального образования / Н. Г. Григорьева, Н. М. Опарина // Высшее образование сегодня. – 2012. – № 4. – С. 37–40.
126. Гришкова Р. О. Культурологічний підхід до навчання як передумова розширення іншомовної соціокультурної компетенції студентів / Р. О. Гришкова // Мова і культура (науковий журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. XI (99). – С. 9–13.
127. Губенко О. В. Феномен інтуїції та інтелектуальна творчість / О. В. Губенко // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 7. – №8. – С. 9–12.
128. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти : монографія / Н. В. Гузій. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 243 с.
129. Гулеева О. В. Становление рефлексивной компетентности студентов / О. В. Гулеева // Среднее профессиональное образование. – 2010. – №2. – С. 8–11.
130. Гумирова Н. М. Формирование рефлексивной компетентности у будущих педагогов / Н. М. Гумирова // Среднее профессиональное образование. – 2011. – №9. – С.48–50.

131. Гусарова Е. Н. Педагогические технологии как условие формирования творческой личности педагога в профессиональном обучении / Е. Н. Гусарова // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология . – 2009. – №4. – С. 11–18.
132. Гусаченко О. Н. Менталитет современного педагога и условия его формирования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец 13.00.08. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О. Н. Гусаченко. – М., 2004. – 129 с.
133. Гусякова Н. И. Психологические механизмы становления и развития профессионального сознания студентов педвуза : монография / Н. И. Гусякова. – Челябинск : Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2006. – 511 с.
134. Давидов П. Освіта як особистісна (індивідуальна) цінність / Павло Давидов // Філософія освіти : Науковий часопис. – К. – 2010. – № 1–2 (9). – С. 279–286.
135. Давкуш Н. Поняття «педагогічна інтуїція» у психолого-педагогічній літературі / Н. Давкуш // Витоки педагогічної майстерності. – 2012. – Вип. 10. – С. 70–76.
136. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. / В. В. Давыдов – М. :Педагогика, 1986. – 240 с.
137. Давыдова Г. И. Роль рефлексивного диалога в образовательном процессе / И. Г. Давыдова // Среднее профессиональное образование. – 2008. –№10. – С. 81–83.
138. Двойнин А. М. Эмоциональный интеллект и рефлексивность студентов-психологов / А.М. Двойнин, Г. И. Данилова // Вестник

- ПСТГУ. Серия 4 : Педагогика. Психология. – 2012. – №1(24). – С. 121–134.
139. Демин М. В. Анализ структуры сознания / М. В. Демин – М. : Политиздат, 1980. – 267 с.
140. Демичев В. А. Общественное бытие и общественное сознание: механизм их взаимосвязи / В. А. Демичев – Кишинев, 1969. – 216 с.
141. Демченко З. А. Формирование ценностного отношения к педагогической деятельности у будущего учителя : дис. ... канд. пед. наук : 12.00.08 / Демченко Зинаида Алексеевна. – Архангельск, 2006. – 169 с.
142. Дзюба Е. В. Интеллект как психолого-педагогическая и языковая категория / Е. В. Дзюба // Педагогическое образование в России. – 2015. – №1. – С. 167–173.
143. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / Адольф Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – 374 с.
144. Дистерверг Ф. А. Руководство к образованию немецких учителей / Ф. А. Дистерверг // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : учеб. пособие / сост. А. И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1981. – С. 353–414.
145. Дмитриева Е. Ю. Определение сущности понятия «Профессионально значимые качества будущего педагога»/ Е. Ю. Дмитриева // Человек. Спорт. Медицина. 2006. №16 (71). – С. 7–13.
146. Дмитриева Л. М. Толерантность как развивающаяся система отношений / Л. М. Дмитриева, К. В. Василюк // ОНВ. – 2011. – №6–102. – С. 71–74.

147. Днепров С. А. Генезис научного педагогического сознания : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Днепров Сергей Антонович. – Екатеринбург, 2000. – 460 с.
148. Долгова В. И. Рефлексивно-феноменологическая практика преподавания в высшей школе / В. И. Долгова, Н. Н. Ниязбаева // Ученые записки университета Лесгафта. – 2013. – №12 (106). – С. 59–63.
149. Долгодворова Т. И. Проектно-исследовательская деятельность учителя как средство самореализации в педагогической карьере : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Долгодворова Татьяна Ивановна. – Омск, 2000. – 169с.
150. Долгушина Н. А. Теоретическое исследование профессионально-ценностных ориентаций / Н. А. Долгушина // Альманах современной науки и образования. – 2009. – № 11-2. – С. 86–87.
151. Донцов А. И. О ценностных отношениях личности / А. И. Донцов // Советская педагогика. – 1974. – № 5. – С. 15–32.
152. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин – СПб. : Издательство «Питер», 1999. – 368 с. – (Серия «Мастера психологии»)
153. Етерская Н. А. Педагогический такт – неотъемлемая часть мастерства современного учителя / Н. А. Етерская // Теория и практика образования в современном мире : IV междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, январь 2014 г.). – СПб. : Заневская площадь, 2014. – С. 139–141.
154. Єсарєва З. Ф. Особливості діяльності викладача вищої школи / З. Ф. Єсарєва. – Л. : Ленінградський університет, 1993. – 111 с.

155. Жмырова Е. Ю. Киноискусство как средство воспитания толерантности / Е. Ю. Жмырова // Вестник ТГУ. – 2008. – №3. – С. 303–306.
156. Жуйкова Т. П. Педагогическая направленность и профессионально значимые качества педагога / Т. П. Жуйкова // Молодой ученый. – 2014. – №6. – С. 705–708.
157. Жуков Н. И. Проблемы сознания / Н. И. Жуков – Минск : Университетское, 1987. – 207 с.
158. Журавлёв В. И. Основы педагогической конфликтологии. / В. В. Журавлев – М. : Российское педагогическое агентство, 1995. – 184 с.
159. Журавлев В. В. Общественное и индивидуальное сознание / В. В. Журавлев. – М. : Знание, 1963. – 48 с.
160. Заев В. Современное православие и образование / В. Заев // Православні духовні цінності і сучасність : матер. міжнар. наук.-практ. конф. 21 берез. 2003р. – К. : МАУП, 2003. – С. 90–93.
161. Закон України «Про вищу освіту» // Верховна Рада України; Закон від 01.07.2014 № 1556-VII. Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>
162. Зарецкая М. Н. Духовно-нравственное воспитание студентов на уроках английского языка / М. Н. Зарецкая // Молодой ученый. – 2015. – №6. – С. 601–605.
163. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования : компетентностный подход : Учеб. пособие. / Зеер Э. Ф., Павлова А. М., Сыманюк Э. Э. – М. : МПСИ, – 2005. – 216 с
164. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003, – 329с.

165. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования : учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. / Э. Ф. Зеер – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 480 с.
166. Зейгарник Б. В. Саморегуляция поведения в норме и патологии / Б. В. Зейгарник, А. Б. Холмогорова, Е. С. Мазур // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – № 2. – С. 122 – 132.
167. Зелигман Мартин Э. П. Как научиться оптимизму : советы на каждый день : Пер.с англ. / Мартин Э. П. Зелигман. – М. : Вече : Персей : АСТ, 1997. – 432 с.
168. Зимняя И. А. Личностно-деятельностный подход в обучении русскому языку как иностранному / И. Ю. Зимняя // Русский язык зарубежом. – 1985. – №5. – С.17–21.
169. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
170. Зинченко В. П. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. /В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунов. – М. : Тривола, 1994. – 304 с.
171. Зинченко В. П. Миры сознания и структура сознания / В. П. Зинченко // Вопросы психологии. – 1991. –№2. –С. 15–36.
172. Злотников В. А. Духовные потребности советского рабочего / В. А. Злотников – Саратов, 1975. – 78 с.
173. Зязюн І. А. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : Монографія / За ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вид-во Віпол, 2000. – С. 11–57.

174. Зязюн І.А. Мотивації і мотиви людської поведінки / І.А. Зязюн // Початкова школа – 1994. – № 6. – С. 8–12.
175. Зязюн І. А. Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : Монографія /За ред. І. А. Зязюна. – Київ : Видавництво «Віпол», 2000. – 636 с.
176. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции / В. А. Иванников – М. : Изд-во УРАО, 1998. – 144 с.
177. Ивасюк О. А. Профессионально-значимые качества личности студентов психолого-педагогического образования в соответствии с новыми ФГОС / О. А. Ивасюк // МНКО. – 2014. – №2 (45). – С. 8–12.
178. Ивлева Т. Н. Интерактивные методы обучения в организации самостоятельной работы студентов / Т. Н. Ивлева // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – 2012. – № 21. – С. 145–150.
179. Изард К. Эмоции человека : пер. с англ. / К. Изард. – М. : МГУ, 1980. – 440 с.
180. Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков – М. : Политиздат, 1991. – 464 с.
181. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2000. – 288 с.
182. Исаев Е. И. Становление и развитие профессионального сознания будущего педагога / Исаев Е. И., Косарецкий С. Г. , Слободчиков В. И. // Вопросы психологии. – 2000. – № 3. – С. 57–67.
183. Исаева Т. Е. Педагогическая культура преподавателя как условие и показатель качества образовательного процесса в высшей школе. / Т. Е. Исаева – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 186.

184. Исаева Т. Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя / Т. Е. Исаева // Педагогика. – 2006. – № 9. – С. 55–60.
185. Исаева Н. И. Психологические особенности профессионального самовоспитания студентов педвуза : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая, детская и возрастная психология» / Н. И. Исаева. – М., 1984. – 16 с.
186. Калашникова О. В. Психологические особенности развития педагогической рефлексии : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Калашникова Ольга Владиславовна. – СПб., 1999. – 205 с.
187. Камалов Д. А. Педагогический потенциал духовно-нравственного воспитания студентов на основе гуманистических традиций (на примере православия) как фактор преемственности в русской национальной педагогике / Д. А. Камалов // Теория и практика образования в современном мире : II междунар. науч. конф., ноябрь 2012 г. – СПб. : Реноме, 2012. – С. 167–169.
188. Караблин В. В. Формирование профессионально-педагогической направленности студентов технического вуза : дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Караблин Владимир Викторович. – Челябинск, 2008. – 191 с.
189. Каргамян Э. В. Самоуправление и управление карьерным ростом : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.07 / Каргамян Эрик Васильевич. – Пятигорск, 2009. – 180 с.
190. Кизима В. Образование как сизигический процесс / В. Кизима // Наукові та освітянські методології. – К., 2004. – Вип. 2. – С. 117–163.
191. Киреева Н. В. Способы формирования профессионально значимых качеств / Н. В. Киреева, Н. В. Приходько // Альманах современной науки и образования. – 2012. – №8. – С. 66–67.

192. Кирий Н. В. Центр модерации как инфраструктурная поддержка дополнительного профессионального образования в вузе / Н. В. Кирий, Л. В. Верзунова // Современные проблемы науки и образования. – 2010. – №4. – С. 43–49.
193. Кирий Н. В. Через модерацию к новому качеству обучения в вузе / Н. В. Кирий, А. П. Пересыпкин // Интеграция образования. – 2009. – № 4. – С. 37–40.
194. Киричук Л. М. Когнітивна структура дискурсу позитивного мислення / Л. М. Киричук // Філологічні студії. – 2004. – № 4. – С. 149–155.
195. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике : обучение на основе исследований, игр, дискуссий / Кларин М. В. – Рига : Пед. центр «Эксперимент», 1995. – 221 с.
196. Кларин М. В. Метафоры и ценностные ориентации педагогического сознания / М. В. Кларин // Педагогика. – 1998. – № 1. – С. 34–39.
197. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. А. Климов – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
198. Клочко И. А. Культура общения преподавателя и студентов как актуальный вопрос образования / И. А. Клочко // Наукові праці Дон НТУ. Серія : «Педагогіка, психологія і соціологія». – 2013. – № 1 (13) – С. 239–244.
199. Ключева Н. В. Социально-психологическое обеспечение деятельности педагога (ценностно-рефлексивный подход) : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.05 / Ключева Надежда Владимировна – Ярославль, 2000. – 322 с.

200. Ковалёв Г. А. Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации / Г. А. Ковалёв – М. : Наука, 1987. – 87 с.
201. Ковкина И. В. Формирование профессионально-педагогической направленности студентов в вузе : дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Ковкина Инна Вульфовна. – Нижний Новгород, 2007. – 201 с.
202. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Академия, 2000. – 176 с.
203. Козиев В. Н. Психологический анализ профессионального самосознания учителя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Козиев Валерий Николаевич. – Л., 1980. – 205 с.
204. Козлова Н. И Системообразующая роль педагогических знаний в профессиональной подготовке преподавателя высшей школы / Н. И. Козлова // Учёные записки ЗабГУ. Серия: Педагогика и психология. – 2010. – №5. – С. 37–44.
205. Коллегов А. К. Диверсификация как основная тенденция развития высшего педагогического образования в России / А К Коллегов / Вестник ТИПУ. – 2010. – Вып. 4 (94). – С. 12–16.
206. Колмогорова И. В. Культурологический подход к формированию педагогической культуры учителя / И. В. Колмогорова // Известия Уральского государственного университета. Сер. 1, Проблемы образования, науки и культуры. – 2008. – № 60, вып. 24. – С. 163–167.
207. Кон И. С. В поисках себя : Личность и ее самосознание / И. С. Кон – М., 1984. – 335 с.
208. Кон И. С. Открытие Я / И. С. Кон – М., 1978. – 367 с.

209. Кон И. С. Проблема «Я» в психологии / И. С. Кон // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – С. 97–122.
210. Кон И. С. Психология ранней юности : Кн. для учителя / И. С. Кон – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
211. Кон И. С. Психология старшеклассника / И. С. Кон – М., 1982. – С. 193–202.
212. Кондрашова Л. В. Проблемы вищої школи у світлі національної доктрини розвитку освіти України /Л. В. Кондрашова// Вища освіта України. – 2003. – №1. – С.39-43.
213. Корнилова Л. А. Педагогическая интуиция в структуре педагогических способностей преподавателя высшей школы / Л. А. Корнилова, С. В. Кабанова // Теория и практика общественного развития. – 2015. – №8. – С. 167–173.
214. Корнилова Т. В. Методологические проблемы психологии принятия решений / Т. В. Корнилова. // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – № 1. – С. 7–17.
215. Коротаяева Е. В. Педагогика взаимодействия в современном образовательном процессе : дис. ... доктора пед. наук / Коротаяева Евгения Владиславовна. – Екатеринбург, 2000. – 337 с.
216. Коротаяева Е. В. Теория и практика педагогических взаимодействий в современной системе образования: коллективная монография / Коротаяева Е. В., Аракелова Т. Л., Безродных Т. В. и др.; под ред. Е. В. Коротаяевой. – Новосибирск : ЦРНС, 2010. – 172 с.
217. Корсак К. Про тенденції змін у змісті вищої освіти / К. Корсак. // Науковий світ. – 2003. – № 1. – С. 27–28.
218. Косарецкий С. Г. Психологические условия развития профессионального сознания будущих педагогов : автореф. дис. на

- соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Косарецкий С. Г. – М., 1999. – 22с.
219. Косарецкий С. Г. Психологические условия развития профессионального сознания будущих педагогов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Косарецкий Сергей Геннадьевич. – М., 1999. – 182 с.
220. Кравченко А. И. Введение в соціологію : Учебное пособие. / Кравченко А. И. – М. : Новая школа, 1995. – 144 с
221. Краевский В. В. Методология педагогического исследования. Пособие для педагога-исследователя. / В. В. Краевский – Самара : Изд-во Самарский ГПИ, 1994. – 163 с.
222. Краевский В. В. Педагогическая теория: что это такое? Зачем она нужна? Как она делается? / В. В. Краевский – Волгоград : Перемена, 1996. – 84 с.
223. Крицкая Н. Л. Социально-философские проблемы формирования нового типа педагогического мышления будущих учителей : дис. ... канд. философ. наук : 09.00.13 / Крицкая Наталья Леонидовна. – М., 1986. – 215 с.
224. Кротюк В. А. Духовна безпека суспільства та освіта / Кротюк В. А., С. Г. Малярчук // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – № 4 (14). – 272 с., С. 57–66.
225. Крутецкий В. А. Основы педагогической психологии / В. А. Крутецкий – М. : АПН РСФСР, 1972. – 256 с.
226. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников : кн. для учителей и клас. рук. / В. А. Крутецкий. – Москва : Просвещение, 1976. – 303 с.

227. Кудрина Е. Л. Диверсификация высшего профессионального образования в сфере культуры и искусства : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.05 / Кудрина Екатерина Леонидовна. – Москва, 1999. – 376 с.
228. Кудрина Е. Л. О диверсификации высшего профессионального образования региональный аспект. / Е. Л. Кудрина // Ориентиры культурной политики. – 1998. – №4. – С.64–75.
229. Кузнецова С. Ю. Становление профессионального педагогического сознания обучающихся в условиях бинарной образовательной системы «лицей-колледж» : дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Кузнецова Светлана Юрьевна. – Екатеринбург, 2007. – 237 с.
230. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования. / Н. В. Кузьмина М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144 с.
231. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. / Н. В. Кузьмина – М. : Высшая школа, 1990. – 119 с.
232. Кузьмина Н. В. Профессионализм педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина, А. А. Реан. – СПб. : изд-во С.-Петербур. ун-та, 1993. – 238 с.
233. Кузьмінський А. І. Розвиток педагогічної майстерності викладачів вищих шкіл в умовах неперервної полікультурної освіти / А. І. Кузьмінський. – Черкаси : ЧДПУ, 2007. – 71 с.
234. Кукуев А. И. О современной роли педагога высшего звена в системе непрерывного образования. /А. И. Кукуев // Многоуровневое образование как пространство профессионально-личностного становления выпускников вуза : междунар. науч.-практич. интернет-

- конфер. : в 2 ч. – Ростов-на-Дону : ИПО ПИ ЮФУ, 2007. – Ч. 2. – С. 33–41.
235. Кулюткин Ю. Н. Личность : внутренний мир и самореализация / Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская – М. : Просвещение, 1996. – С. 49–61.
236. Кулюткин Ю. Н. Рефлексивная регуляция мыслительной деятельности / Ю. Н. Кулюткин // Психологическое исследование интеллектуальной деятельности. – М., 1979. – С. 22–29.
237. Кумбс Ф. Т. Кризис образования в современном мире. Системный анализ. / Ф. Т. Кумбс. – М. : Прогресс, 1970. – 260 с.
238. Куминова Л. А. Формирование духовных ценностей молодежи средствами информационно-просветительной деятельности / Л. А. Куминова, Л. Б. Пегарева // МНКО. – 2009. – №1. – С. 122–125.
239. Кутняк С. В. Исследование возможностей карьерного роста современного учителя / С. В. Кутняк // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2009. – №1. – С. 92–99.
240. Ларионова М. А. Формирование профессиональной самооценки будущего учителя в процессе внеучебной творческой деятельности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец 13.00.01 «Общая педагогика» / М. А. Ларионова. – М., 1999. – 16 с.
241. Левківський Б. Підвищення педагогічної майстерності викладачів вищих навчальних закладів / Б. Левківський // Вища школа. – 2015. – №3. – С. 55–58.
242. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М., 1977. – 304 с.
243. Леонтьев Д. А. Динамика смысловых процессов / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 6. – С. 13–27.

244. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности / Д. А. Леонтьев – М. : Смысл, 1997. – 38 с.
245. Леонтьев Д. А. Психология смысла : Природа, структура и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев —М. : Смысл, 1999. – 486 с.
246. Леонтьев Д. А. Человек и мир : логика жизненных отношений / Д. А. Леонтьев // Логика, психология и семиотика : аспекты взаимодействия. – Киев : Наукова думка, 1990. – С. 47–58.
247. Лернер И. Я. Педагогическое сознание – явление действительности и категория науки / И. Я. Лернер // Советская педагогика. – 1985. – № 3. – С. 52–57.
248. Ломов Б. Ф. Системность в психологии : Избранные психологические труды / под ред. В. А. Барабанщикова, Д. Н. Завалишиной, В. А. Пономаренко. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 424 с.
249. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия – М. : МГУ, 1979. – 319 с.
250. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навчальний посібник / В. С. Лутай. – К. : Центр "Магістр-S" Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.
251. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации : описание и руководство к использованию. / Отв.ред. А.Ф.Кудряшев. – Изд-во «Петроком», Петрозаводск. 1992. – 318 с.
252. Лямина Е. А. Психологическое содержание личностного и профессионального самоопределения студентов педагогического вуза : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец.

- 19.00.07 «Педагогическая психология» / Е. А. Лямина. – М. : 2002. – 17 с.
253. Лясникова Ю. В. Формирование духовной культуры современной студенческой молодежи : дис. ... канд. пед. наук : 22.00.06 / Лясникова Юлия Владимировна. – Москва, 2003. – 159 с.
254. Макаренко А. С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / А. С. Макаренко // Твори : У 7 т. – К. : Радянська школа, 1953. – Т. 5. – 1953. – С. 209–231.
255. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : В 8-ми томах / А. С. Макаренко; под ред. М. И. Кондакова, В. М. Коротова, С. В. Михалкова, В. С. Хелемендика; Академия педагогических наук СССР. – Москва : Педагогика, 1983–1986.
256. Макшаков С. И. Психология тренинга. Теория. Методология. Практика. / С. И. Макшаков – СПб. : Образование, 1997. – 238с.
257. Маланов С. В. Психологические механизмы теоретического мышления : теория в науке и учебной деятельности : монография / С. В. Маланов / – Йошкар-Ола : Мар. гос. ун-т., 2001. – 260 с.
258. Маликова Л. А. Развитие саморегуляции в процессе обучения / Л. А. Маликова // Вестник Казанского технологического университета. – 2006. – №5. – С. 154–158.
259. Мамардашвили М. К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 224 с.
260. Мамардашвили М. К. Сознание – это парадоксальность, к которой невозможно привыкнуть / М. К. Мамардашвили // Как я понимаю философию. – М. : Прогресс, 1990. – С. 72–85.

261. Манойлова М. А. Эмоциональный интеллект будущего педагога : акмеологическая диагностика и методы развития. (Учебно-методическое пособие). / М. А Манойлова – Москва : «POLEOGRAFF PRESS», 2008. – 128 с.
262. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития : Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / В. Г. Маралов – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 256 с.
263. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Высшая школа, 1996. – 308 с.
264. Маркова А. К. Психология труда учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.
265. Мартынова А. В. Формирование профессионального самосознания будущего учителя начальной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Мартынова Алла Васильевна. – Новокузнецк, 2006. – 250 с.
266. Матвиевская Е. Г. Профессиональное самосознание педагога как основа формирования культуры оценочной деятельности в системе повышения квалификации / Е. Г. Матвиевская // Теория и практика образования в современном мире : междунар. науч. конф., февр. 2012 г. : тезисы докл. – СПб. : Реноме, 2012. – С. 392–396.
267. Матушанский Г. У. Проектирование моделей деятельности, личности и непрерывной профессиональной подготовки преподавателя высшей школы / Г. У. Матушанский, А. Г. Фролов. – Казань : Казан. гос. энерг. Ун-т, 2004. – 112 с.
268. Матюшкин А. М. Психология мышления. Мышление как разрешение проблемных ситуаций : учебное пособие / А. М. Матюшкин; под ред. канд. психол. наук А. А. Матюшкиной. – М. : КДУ, 2009. – 190 с.

269. Мельник Л. П. Виховання культури почуттів [Електронний ресурс] / Л. П. Мельник, Т. О. Шевчук. Режим доступу : <http://intkonf.org/melnik-lp-kandidat-pedagogichnih-nauk-shevchuk-to-vihovannya-kulturi-pochuttiv/>
270. Меньшикова Л. В. Психологические закономерности развития индивидуальности студентов в вузе : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Меньшикова Лариса Владимировна. – Новосибирск, 1998. – 370 с.
271. Мережко М. Е. Анализ проблем духовно-нравственного воспитания студентов вузов / М. Е. Мережко // Общество : философия, история, культура. – 2011. – № 3–4. – С. 118–120.
272. Мерлин В. С. Психология индивидуальности. Психологи России / В. С. Мерлин – МОДЭК, МПСИ., 2009. – 544с.
273. Мескон М. Х. Основы менеджмента : Пер. с англ. / Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. 3-у изд. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – 672 с.
274. Метаева В. А. Проектирование рефлексивных методик в последипломном образовании / В. А. Метаева // Образование и наука. – 2006. – №2(38). – С. 56–62.
275. Метаева В. А. Рефлексивный метод в дидактике: постановка проблемы /В. А. Метаева // Образование и наука. – 2005. – №2(32). – С. 9–18.
276. Мир на пороге XXI столетия / Под ред. И. Купцова. – Чебоксары : Клио, 1993. – 280 с.
277. Миронов К. Г. Проблема категорий «духовность» и «нравственность» в «Концепции духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России» / К. Г. Миронов // Studia Humanitatis. – 2014. – № 1–2. – С. 1–7.

278. Мирошникова Т. Г. Нравственное воспитание студентов в современном техническом вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мирошникова Татьяна Григорьевна. – Губкин, 2006. – 210 с.
279. Миславский Ю. А. Саморегуляция и активность личности в юношеском возрасте / Ю. А. Миславский // Науч.-исслед. Ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР М. : Педагогика, 1991. – 152 с.
280. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина – М. : Флинта, 1998. – 200 с.
281. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. М. Митина. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 320 с.
282. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал / Л. М. Митина. – М. : Дело, 1994. – 215 с.
283. Митина Л. М. Формирование профессионального самосознания учителя / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 58–64.
284. Могилевкин Е. А. Карьерный рост : диагностика, технологии, тренинг. / Е. А. Могилевкин – Санкт-Петербург : Речь, 2007. – 336 с.
285. Мороз О. Г. Викладач вищої школи : Психолого-педагогічні основи підготовки / Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І.; за заг. ред. Академіка О. Г. Мороза – К. : НПУ, 2006. – 208с.
286. Мороз О. Г. Особистість майбутнього педагога / О. Г. Мороз // Вища освіта України. – 2002. – №3. – с.54.
287. Морозова М. А. Методы обучения в техническом вузе как средство актуализации ценностного отношения студентов к учебной деятельности / М. А. Морозова // Известия Самарского научного центра РАН. – 2011. – №2-1. – С. 33-40.

288. Морозова Т. А. Формирование педагогической рефлексии как основы профессионального становления будущего учителя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Морозова Татьяна Анатольевна. – Тула, 2003. – 177 с.
289. Москаленко О. В. Развитие профессионального самосознания государственных служащих / О. В. Москаленко – М. : РАГС, 2004. – 37 с.
290. Москальова Я. Ю. Інтуїтивне світосприйняття як чинник професійного становлення педагога / Я. Ю. Москальова // Теорія та методика навчання та виховання. – 2013. – Вип. 34. – С. 115–122.
291. Мышление учителя : Личностные механизмы и понятийный аппарат / под. ред. : Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобского. – Москва : Педагогика, 1990. – 104 с. – (Образование. Педагогические науки).
292. На пути к толерантному сознанию / Отв. ред. А.Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2000. – 255 с. – (Биб-ка психологии и педагогики толерантности).
293. Національна рамка кваліфікацій / Постанова Кабінету Міністрів України № 1341 від 23 листопада 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
294. Немов Р. С. Психологія : Словник-довідник: У 2 ч. / Р. С. Немов. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – Ч. 2. – 352 с.
295. Нечаев Н.Н. Профессиональное сознание как центральная проблема психологии и педагогики высшей школы / Н. Н. Нечаев. – М.: Знание, 1988. – С. 3–37.
296. Нечаев Н. Н. Профессиональное сознание как предмет психолого-педагогического исследования в высшей школе / Н. Н. Нечаев, Г. И. Резницкая // Психологические проблемы формирования специалистов в вузе. – Саранск : МГУ, 1989. – С. 14–15.

297. Нечаев Н. Н. Психологический аспект подготовки специалистов в вузе / Н. Н. Нечаев. – М. : МГУ, 1985. – 113 с.
298. Никиреев Е. М. Направленность личности и методы ее исследования / Е. М. Никиреев. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 192с.
299. Новиков А. М. Постиндустриальное образование. / А. М. Новиков. – М. : Издательство «Эгвес», 2008. – 136 с.
300. Новиков А. М. Педагогика : словарь системы основных понятий. / А. М. Новиков. – М. : Издательский центр ИЭТ, 2013. – 268 с.
301. Образование: сокрытое сокровище (Learning: The Treasure Within) [Электронный ресурс] // Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века. – Издательство ЮНЕСКО, 1996. – 31 с. – Электронная версия основных положений Доклада подготовлена МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех» в 2007 году Режим доступа : <http://www.ifap.ru/library/book201.pdf>.
302. Огурцов А. П. Педагогическая антропология : поиски и перспективы / А. П. Огурцов // Человек. – 2002. – № 2. – С. 100–117.
303. Огурцов А. П. Этика жизни или биоэтика / А. П. Огурцов // Вопросы философии. – 1994. – № 3. – С. 49 – 61.
304. Онищук Л. А. Гуманізація управління загальноосвітньою школою першого ступеня : теорія і практика : [наук.-метод. посіб.] / Л. А. Онищук – К. : Ін-т педагогіки і психології проф. освіти, 2001. – 326 с. – укр.
305. Осипова С. И. Карьерная компетентность как предмет педагогического исследования / С. И. Осипова, И. В. Янченко // Вестник КемГУ. – 2012. – №3. – С. 135–140.

306. Павлова С. А. Развитие рефлексивных способностей будущих педагогов / С. В. Павлова // Среднее профессиональное образование. – 2012. – №9. – С. 53–55.
307. Пазухина С. В. Закономерности формирования ценностного отношения будущих педагогов к личности ребенка с ослабленным здоровьем в условиях антропологического похода : монография / Пазухина С. В., Панферова Е. В., Черкасова С. А. ; Под общ. ред. С. В. Пазухиной. – Тула : Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2014. – 200 с.
308. Пазухина С. В. Педагогическая успешность : диагностика и развитие профессионального сознания учителя : Учебное пособие. / С. В. Пазухина. – СПб. : Речь, 2007. – 224 с.
309. Пантилеев С. Р. Самоотношение / С. Р. Пантилеев // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара : БАХРАХ-М, 2000. – С. 208–242.
310. Пахомов Н. Н. Кризис образования в контексте глобальных проблем : Философия образования для XXI века / Н. Н. Пахомов. – М. : Логос, 1992. – С.18–31.
311. Пелех Л. Р. Формування інструментальних компетенцій у майбутніх фахівців з англійської мови в умовах застосування аксіологічного підходу / Л. Р. Пелех // Духовність особистості : методологія, теорія і практика. – 2015. – № 4(67)– С. 101–113.
312. Петровский А. В. Основы теоретической психологии / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : ИНФРА, 1998. – 528 с.
313. Петровский В. А. Личность в психологии : парадигма субъектности / В. А. Петровский. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 512 с.

314. Петрулите А. Р. Когнитивный и эмоциональный компоненты в структуре образа Я у студентов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Петрулите Алла Ричардовна. – Л., 1984 . – 192 с.
315. Петухова Е. А. Формирование ценностного отношения студентов вуза к учебной деятельности через реализацию преподавателем компетентностного подхода / Е. А. Петухова // Известия АлтГУ. – 2010. – № 1–2. – С. 40–42.
316. Пірен М. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства / Марія Пірен, Валерій Ребкало // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України : Науковий журнал. – 2011. – № 2. – С. 228–236.
317. Платонов К. К. Личностный подход как принцип психологии / К. К. Платонов // Методологические и теоретические проблемы психологии / Под ред. Е. В. Шороховой. – М., 1969. – С.190–217.
318. Платонов К. К. Платонов Константин Константинович [Электронный ресурс] // Психологический толковый словарь. – Режим доступа:
<http://magazine.mospsy.ru/dictionary/dictionary.php?term=2185000>.
319. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. М. : Наука, 1986. – 254 с.
320. Плескач Л. Е. Целостное педагогическое сознание как категория педагогики : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Плескач Лев Ефремович. – Майкоп, 2000. – 350 с.
321. Плохова И. А. Доступность высшего образования и ее социальные последствия / И. А. Плохова // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Общественные науки. – 2009. – №3. – С. 32–40.
322. Побережна Л. Л. Культурне середовище вищого навчального закладу як простір формування стилю і способу життя студентів /

- Л. Л. Побережна// Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2007. – № 3 (21), Ч. 1. – С. 99–101.
323. Подгорных Е. М. К определению понятия «Интуиция» в профессиональной творческой деятельности педагога / Е. М. Подгорных // Вестник ОГУ. – 2007. – №10. – С. 22–27.
324. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : Учебник для студ. пед. вузов : В 2 кн. / И. П. Подласый – М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1. – 576 с. – Общие основы педагогики. Процесс обучения. – Мастерство педагогического общения. – С. 269–272.
325. Подласый И. П. Курс лекций по коррекционной педагогике. Для средних специальных учебных заведений. / И. П. Подласый – М. : Владос, 2002. – 352 с. – (Коррекционная педагогика).
326. Позднякова О. К. Формирование нравственного сознания будущего учителя в процессе обучения в педагогическом университете: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Позднякова Оксана Константиновна. – Самара, 2006. – 492 с.
327. Полетаева Н. М. Мотивация личностно-профессионального развития педагога / Н. М. Полетаева // Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина. – 2014. – №4. – С. 30–39.
328. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : Монографія. / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с. – Бібліогр. : с. 252–278.
329. Попов С. А. Психологические особенности становления профессионального самосознания субъекта труда на этапе вузовского обучения : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол.

- наук : спец. 13.00.03 «Психология труда, инженерная психология, эргономика» / С. А. Попов – Калуга, 2000. – 24 с.
330. Предборська І. Постнекласичні інтервенції в освітньому дискурсі / Ірина Предборська // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 37–40.
331. Просекова В. М. Динамика профессионального самосознания психологов-практиков (психосемантический аспект) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / В. М. Просекова – Казань : КГУ, 2001. – 24 с.
332. Протасеня П. Ф. Происхождение сознания и его особенности / П. Ф. Протасеня. – Минск : БГУ, – 1959 . – 310 с.
333. Професійна освіта : Словник : навч. посібник / Уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. – К : Вища школа, 2000. – 380 с.
334. Прохоров А. О. Саморегуляция психических состояний : феноменология, механизмы, закономерности / А. О. Прохоров. – М. : ПЕР СЭ, 2005. – 352 с.
335. Психологические основы формирования личности в педагогическом процессе / Под ред. А. Косаковски и др.; пер. с нем. – М. : Педагогика ,1981. – 224 с., ил.
336. Пузеп Л. Г. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога / Л. Г. Пузеп // ОНВ. – 2007. – №4(58). – С. 115–117.
337. Равкин З. И. Педагогика Царскосельского Лицея Пушкинской поры (1811–1817 г.г.) : Историко-педагогический очерк. / З. И. Равкин – М. : ИГПИМИО, 1993. – 130с.
338. Рекомендация ЮНЕСКО / МОТ о положении учителей 1966 г. и Рекомендация ЮНЕСКО о статусе преподавательских кадров в высших учебных заведений 1997 г. Руководство для пользователей. –

- Международная организация труда и Организация Объединенных Наций по вопросам образования науки и культуры, 2008. – 73 с.
339. Ретюнский В. Н. Некоторые аспекты формирования профессионально-педагогического сознания / В. Н. Ретюнский // Психологические аспекты формирования профессионально-педагогического сознания в процессе подготовки специалиста в вузе : обл. межвуз. конф., 25–26 апреля 1989 г. : тезисы докл. – Куйбышев : КГПИ им. В.В. Куйбышева. – 123 с. – С. 8–9.
340. Рогов Е. И. Роль социальной активности в формировании личности учителя на этапе вузовской подготовки / Е. И. Рогов // Формирование личности учителя в педагогическом вузе. – Казань, 1990. – С. 46–54.
341. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс, пер. с англ.; под общ. ред. Е. И. Исениной. – М. : Прогресс : Универс, 1994. – 179 с.
342. Роджерс К. Эмпатия // Психология эмоций. Тексты / К. Роджерс, под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М., 1984. – С. 235–237.
343. Роднов Л. Н. Сознание. Познание. Личность / Роднов Л. Н. – Кострома : КТИ, 1995. – 175 с.
344. Романенко М. І. Сучасна філософсько-освітня парадигма як відображення глобальних соціокультурних трансформацій / М. І Романенко // Практична філософія. – 2004. – №2. – С.72-77.
345. Ронзин Д. В. Проблема использования в педагогической деятельности научных достижений и феномен «профессиональное сознание педагога-практика» / Д. В. Ронзин // Психологические проблемы развития профессионального сознания педагога-практика / Под ред. Д. В. Ронзина. – М. : АПН, 1992. – 87 с. – С. 3–10.

346. Ронзин Д. В. Профессиональное сознание учителя как научно-практическая проблема / Д. В. Ронзин // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – № 5. – С. 65–72.
347. Ронзин Д. В. Содержание, структура и функции профессионального сознания учителя / Д. В. Ронзин // Психологические аспекты формирования профессионально-педагогического сознания в процессе подготовки специалистов в вузе : межвуз. науч.-метод. конф., 25–26 апр. 1989 г. : тезисы докл. – Куйбышев, 1989. – С. 9
348. Ронзин Д. В. Психологическое содержание понятия «профессиональное сознание учителя» / Д. В. Ронзин // Психологические проблемы развития профессионального сознания учителя. – Л. : РГПУ, 1991. – С. 3–22.
349. Рубинштейн М. М. Проблема учителя / М. М. Рубинштейн. – М. : Моск. акционер. изд-во, 1927. – 173 с.
350. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
351. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С. Л. Рубинштейн – М. : АН СССР, 1957. – 328 с.
352. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С. Л. Рубинштейн – М., 1956. – 354 с.
353. Рубинштейн С. Л. Проблема общей психологии / С. Л. Рубинштейн; под ред. Е.В. Шорохова. – 2-е изд. – М. : Педагогика, 1976. – 260 с.
354. Рубинштейн С. Я. Экспериментальные методики патопсихологии и опыт их применения (практическое руководство) / С. Я. Рубинштейн – Тернополь, 2004. – 168 с.

355. Руднева Е. Л. Теоретические основы формирования жизненных и профессиональных ценностных ориентаций студентов : монография / Е. Л. Руднева; под общ. ред. Б. П. Невзорова. – Кемерово : Изд-во КРИП- КиПРО, 2002. – 302 с.
356. Руднева Е. Л. Формирование жизненных и профессиональных ценностных ориентаций студенческой молодежи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Руднева Елена Леонидовна. – Кемерово, 2002. – 443 с.
357. Рулева Я. С. Международная модель преподавателя высшей школы / Я. С. Рулева // Вестн. КАСУ. – 2008. – № 1. – С. 23–29.
358. Савенков А. И. Основные подходы к разработке концепции одарённости / А. И. Савенков // Педагогика. – М., 1998. – № 3. – С. 24–29.
359. Савченко Т. В. К вопросу о развитии интеллектуального потенциала студентов высшей школы / Т. В. Савченко // ОНВ . – 2011. – №5 (101). – С. 170–173.
360. Самарская Т. А. Интеллект как объект социального нормирования : дис. ... кандидата социологических наук : 22.00.06. / Самарская Татьяна Александровна. – Саратов, 2001. – 253 с.
361. Самиева О. Б. Духовно-нравственное воспитание студентов вуза на примере курса «Самопознание» / О. Б. Самиева, А. Н. Сбитнева // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия : Педагогика, психология. – 2013. – №4 (15). – С. 168–171.
362. Самоукина Н. В. Психология успеха / Н. В. Самоукина. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2001. – 240 с.
363. Санникова О. П. Индивидуальные особенности эмпатии у лиц с разным уровнем социальной адаптивности / Санникова О. П., Орищенко О. А., Кузнецова О. В. // Психологія у ХХІ столітті :

- перспективи розвитку : матер. VI Костюковських читань. – Т.2. – К. : Міленіум. – 2003. – С. 164 – 169.
364. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности / В. Ф. Сафин. – Свердловск. – 1986. – 142 с.
365. Сафонова Т. О. Уровневые характеристики саморегуляции личности / Т. О. Сафонова, И. С. Морозова // Вестник КемГУ. – 2010. – №3. – С. 100–106.
366. Сейтешев, А.П. Профессиональная направленность личности : (Теория и практика воспитания) / А. П. Сейтешев. – Алма-Ата : Наука, 1990. – 257 с.
367. Сенашенко В. О подготовке педагогических кадров в магистратуре / Сенашенко В., Казарин Л., Кузнецова В., Сенаторова В. // Высшее образование в России. – 1996. – № 3. – С. 25–33.
368. Сериков В. В. Личностный подход в образовании / В. В. Сериков / Личностно-ориентированное образование – поиск новой парадигмы : Монография. – М., 1998. – 180 с.
369. Сериков В. В. Без привычных канонов / В. В. Сериков // Народное образование. – 1997. – № 9. – С. 60 – 61.
370. Сеченов И. М. Элементы мысли. / И. М. Сеченов – СПб. : Питер, 2001. – 416 с: ил. – (Серия « Психология-классика»).
371. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник / С. О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.
372. Сікорський П. Теоретико-методологічні засади підготовки викладача вищої школи в контексті європейської інтеграції / Петро Сікорський // Вісник Львів. ун-ту. Серія педагогічна. – 2009. – Вип. 25. Ч. 1 – С. 3–8.
373. Скоромна М. В. Роль культури почуттів у професійній діяльності вчителя / М. В. Скоромна // Наука і освіта. – 2013. – №1–2. – С.210–212.

374. Слостёнин В. А. Педагогическая аксиология : монография / В. А. Слостенин; отв. ред. В. А. Слостёнин, Г. И. Чижакова. – Красноярск : СибГТУ. – 2008. – 293 с.
375. Слостёнин В. А. Психология и педагогика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Слостёнин, В. П. Каширин. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 480 с.
376. Слостенин В. А. Высшее педагогическое образование России : традиции, проблемы, перспективы / В. А. Слостенин // Наука и школа. – 1998. – С. 8–16
377. Слостенин В. А. Комплексная программа «Учитель советской школы» / В. А. Слостенин // Советская педагогика. – 1986. – №10. – С.62–68.
378. Слостенин В. А. Педагогика : инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 224 с.
379. Слостенин В. А. Профессионализм учителя как явление педагогической культуры / В. А. Слостенин // Сибирский педагогический журнал. – 2005. – №3. – С. 167–173.
380. Слостёнин В. А. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя / В. А. Слостёнин, А. И. Мищенко // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 12–19.
381. Слостенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Слостенин – М. : Просвещение, 1976. – 159 с.
382. Слостенин В.А. Методологическая культура учителя / В. А. Слостенин – М. : Издательский Дом Магистр-Пресс, 2000. – С. 220–235.

383. Смоляр А. И. Формирование профессионального самосознания учителя : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Смоляр Антонина Ивановна. – М., 2005. – 499 с.
384. Сосновский Б. А. Мотив и смысл : (психолого-педагогическое исследование) / Б. А. Сосновский – М., 1993. – 202 с.
385. Сосновский Б. А. Мотивационно-смысловые образования в психологической структуре личности : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Сосновский Борис Алексеевич – М., 1991. – 289 с.
386. Сосновский Б. А. Социальные представления современного студенчества / Б. А. Сосновский, О. В. Калинова // Научные труды Моск. пед. гос. ун-та. Сер. : Психолого-педагогические науки. Отв. ред. В. А. Слостенин. – М. : Прометей, 1996. – С. 102–106.
387. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
388. Степанов В. И. Проблемы обеспечения качества высшего образования в рамках Болонского процесса / В. И. Степанов // Вестник ТГПУ. – 2013. – №6 (134). – С. 27–32.
389. Стеценко И. А. Развитие педагогической рефлексии в профессиональной подготовке учителя в условиях усвоения опыта педагогической деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / Стеценко Ирина Александровна. – Таганрог, 1998. – 228 с.
390. Стеценко И. А. Рефлексивно-ориентированная модель педагогического образования / И. А. Стеценко // Инновационные проекты и программы в образовании. – 2012. – №6. – С. 3–6.
391. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Л. Д. Столяренко – Ростов на Дону : Феникс, 1996. – 736 с.

392. Тамарин В. Э. Воспитание у студентов педагогической направленности мышления / В. Э. Тамарин, Д. С. Яковлева // Советская педагогика. – 1971. – № 12. – С. 58–68.
393. Тихомирова Е. И. Целеполагание как показатель сформированности педагогического сознания / Е. И. Тихомирова // Психологические аспекты профессионально-педагогического сознания в процессе подготовки специалистов в ВУЗе : обл. межвуз. науч.-метод. конф., 25-26 апр. 1989. : тезисы докл. – Куйбышев : КГПИ им. В. В. Куйбышева, 1989. – 123 с. – С. 10–11.
394. Товарищева Ф. Д. Нравственное воспитание будущих учителей как социально-педагогический процесс / Ф. Д. Товарищева // Современные наукоемкие технологии . – 2010. – №7. – С. 285–289
395. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності : Методичні рекомендації / Ю. В. Тодорцева. – Одеса : СВД Черкасов М. П., 2004. – 90с.
396. Тугаринов В. П. Философия сознания (современные вопросы) / В. П. Тугаринов – М. : Мысль, 1971. – 189 с.
397. Тюріна Т. Г. Духовна педагогіка : витоки, сутність і перспективи розвитку : Монографія / Т. Г. Тюріна; Наук. ред. М. Б. Євтух. – Львів : Сполом, 2005. – 276 с.
398. Узнадзе Д. Н. Установка у человека / Д. Н. Узнадзе // Хрестоматия по психологии личности; под ред. Д. Я Райгородского. – Самара, 1999. – Т. 2. –.–
Т. 2. – 1999. – С. 245–298.
399. Уледов А. К. Структура общественного сознания / А. К. Уледов – М. : Мысль, 1968. – 128 с.

400. Умарова З. Я. Толерантность как стремление к взаимному пониманию и согласованию / З. Я Умарова // Теория и практика общественного развития. – 2012. – №11. – С. 22–25.
401. Ушаков Д. В. Психология интеллекта и одаренности / Д. В. Ушаков – М : ИП РАН, 2011. – 464 с.
402. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / К. Д. Ушинський. – К., 1983. – . – Т. 1. – 1983. – С. 43–103.
403. Фадеев С. Б. Структура толерантности как личностного образования в педагогическом аспекте / С. Б. Фадеев // Известия ПГУ им. В. Г. Белинского. – 2012. – №28. – С.1087–1090.
404. Филиппова М. П. К вопросу о формировании самоконтроля личности в философской и психолого-педагогической литературе. / М. П. Филиппова // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2008. – №74–2. – С. 178–282.
405. Философская энциклопедия / Под ред. Ф. В. Константинова. – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1970. –. – Т. 5. – 1970. – с. 740.
406. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
407. Фирсова А. Е. Применение антропологического подхода в современной отечественной педагогической теории и инновационной образовательной практике: диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Фирсова Алла Евгеньевна. – Волгоград, 2015. – 186 с.
408. Флоренский П. А. Имена / П. А. Флоренский – М. : ООО «Издательство АСТ»; Харьков : «Фолио», 2003. – 330 с.

409. Фоменко К. І. Розробка та апробація опитувальника «Духовний інтелект особистості» / К. І. Фоменко, О. Ю. Головіна. // Ресурсне забезпечення якості освіти : всеукр. наук.-практ. конф., [За заг. ред. проф. Р. І. Чорновол-Ткаченко, О. І. Мармази]. – Харків : ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – 482 с.
410. Фомин А. П. Педагогическое сознание в условиях виртуализации социальной реальности : дис. ... доктора философских наук : 09.00.11 / Фомин Андрей Петрович. – Санкт-Петербург, 2009. – 290 с.
411. Фролов А. Г. Адаптация преподавателя к профессионально-педагогической деятельности в высшей школе / Фролов А. Г., Хомочкина С. А., Матушанский Г. У. // Education Technology & Society. – 2006. – № 9 (2). – С. 265–276.
412. Харченко Л. Н. Преподаватель современного вуза : компетентностная модель : Монография. / Л. Н. Харченко – М. : Директ-Медиа, 2014. – 217 с.
413. Хлусова А. А. Рефлексивная среда как компонент технологии формирования рефлексивной компетентности студентов / А. А. Хлусова // ИСОМ. – 2011. – №3. – С. 51–53.
414. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. / М. А. Холодная – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
415. Хорунжа О. Педагогічні технології процесу виховання моральних якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності / О. Хорунжа // Духовність особистості. – 2012. – Вип. 1. – С. 174–182.
416. Царева Е. В. Толерантность как профессионально значимое качество личности учителя / Е. В. Царева / Интеграция образования. – 2011. – №4. – С. 86–89.

417. Цокур О. С. Категория педагогического сознания в теории и практике профессиональной подготовки учителя : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01; 13.00.04 / Цокур Ольга Степановна. – О., 1998. – 269 с.
418. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. / И. И. Чеснокова – М. : «Наука», 1977. – 144 с.
419. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі : підруч. для студ. магістратури / Ю. О. Шабанова; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2014. – 120 с.
420. Шалин В. В. Роль образования и научно-исследовательской деятельности в формировании культуры толерантности студентов / В. В. Шалин // Общество и право. – 2012. – №4 (41). – С. 335–337.
421. Швед М. С. Тенденції підготовки соціальних педагогів в антропологічному вимірі. / М. С. Швед // Наукові записки НДУ ім. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2012. – №3. – С.53–55.
422. Шевченко Г. П. Проблеми духовності людини ХХІ століття / Г. П. Шевченко // Духовність особистості. – 2012. – Вип. 5. – С. 241–250.
423. Шевченко Г. П. Проблемы образования и воспитания студенческой молодежи в эпоху постмодернизма / Г. П. Шевченко // Духовність особистості. – 2011. – Вип. 3. – С. 200–209.
424. Шевчук Т. О. Культура почуттів викладача як важливий фактор виховання студентів / Т. О. Шевчук // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – 2005. – Вип. 8, Ч. 2. – С. 39–45.
425. Шейразина Р. Возможности карьерного роста учителя / Р. Шейразина, М. Александрова М. // Народное образование. – 2006. – № 8 (1361). – С. 90–97.
426. Шибутани Т. Я-концепция и чувство собственного достоинства / Т. Шибутани // Самосознание и защитные механизмы личности :

- Хрестоматия. / Ред. Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2000. – С. 220-231.
427. Шилова О. В. Интеллектуальный потенциал человека современного российского общества : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. фил. наук : спец. 09.00.13 «Философия и история религии, философская антропология, философия культуры» / О. В. Шилова. – Ставрополь, 2012. – 27 с.
428. Шмелёв А. Г. Психодиагностика личностных черт / А. Г. Шмелёв. – СПб. : Речь, 2002. – 480 с.
429. Штейнмец А. Э. Психологическая подготовка к педагогической деятельности. / А. Э. Штейнмец – Калуга : КГПУ, 1998. – 308 с.
430. Штейнмец А. Э. Психологическая подготовка к педагогической деятельности : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Штейнмец Артур Эмануилович. – СПб., 1998. – 344 с.
431. Шукшина Т. И. Модерация как гуманитарная технология повышения квалификации педагогических кадров вуза / Т. И. Шукшина, Н. И. Еналеева // Сибирский педагогический журнал. 2011. – №8. – С. 71-81.
432. Шукшунов В. Е. Взгляд в XXI век / Шукшунов В. Е., Взятыхшев В. Ф., Ромашова Л. И. // Высшее образование в России. – 1993. – № 4. – С. 55-68.
433. Шукшунов В. Е. Через развитие образования к новой России / Шукшунов В. Е., Взятыхшев В. Ф., Ромашова Л. И. – М. : НИИВО, 1993. – 125 с.
434. Шумовская (Нафиева) А. Г. Командная работа как условие формирования креативной компетентности будущего педагога / А. Г. Шумовская (Нафиева) // – Magister Dixit. – 2011. – №1. – С. 137–141.

435. Шурухина Т. Н. Содержание и средства формирования целостности педагогического сознания у будущих учителей в процессе вузовской профессиональной подготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шурухина Татьяна Николаевна. – СПб., 2000 – 235 с.
436. Эннс Е. А. Понятие профессионального самосознания в психологической науке / Е. А. Эннс // Психологические науки : теория и практика : междунар. науч. конф., февр. 2012 г. : тезисы докл. – М. : Буки-Веди, 2012. – С. 127–129.
437. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис : Пер. с англ. / Э. Эриксон , под общ. ред. А. В Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
438. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин – М. : Наука, 1978. – 392 с.
439. Юдина Е. Г. Педагогическая этика и профессиональное сознание педагогов / Е. Г. Юдина – М., 2008. – 215 с.
440. Якиманская И. С. Развивающее обучение / И. С. Якиманская – М., 1979. – 144 с.
441. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / И. С. Якиманская. – М. : Сентябрь, 2000. – 176 с
442. Якунин В. А. Педагогическая психология : Учеб. пособие (Европ. ин-т экспер-тов) / В. А. Якунин – СПб. : Изд-во Михайлова В. А. : Изд-во «Полиус», 1998, – 639 с.
443. Янченко И. В. Вовлечение студентов в процесс планирования, прогнозирования, выстраивания будущей карьеры / И. В. Янченко // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2013. – №8. – С. 11–14.

444. Яровых Ю. В. Карьерный рост педагога : типологизация, проблемы, перспективы / Ю. В. Яровых // Вестник ТГПУ. – 2014. – №5 (146). – С. 13–17.
445. Яруллина А. Ш. Формирование профессионально значимых качеств при становлении студента как субъекта профессиональной деятельности / А. Ш. Яруллина, С. Р. Никишина // Вестник ЧГПУ. – 2012. – №11. – С. 226–237.
446. Ясюкова Л. А. Закономерности развития понятийного мышления и его роль в обучении / Л. Я. Ясюкова – СПб. : ГП ИМАТОН, 2005. – 256 с.
447. Barnes S. Academics in Action! A Model for Community-Engaged Research, Teaching, and Service / Sandra L. Barnes, Lauren Brinkley-Rubinstein, Bernadette Doykos, Nina C. Martin, Allison McGuire // Fordham University Press. – 2016. – 175 p.
448. Anderson L. A Guide to Professional Doctorates in Business and Management / Lisa Anderson, Jeff Gold, Jim Stewart, Richard Thorpe – SAGE, 2015 – 272 p.
449. Bain K. What the Best College Teachers Do / Ken Bain – Harvard University Press, 2011. – 207 p.
450. Boice R. The new Faculty Member. Supporting and Fostering professional Development. / R. Boice – San Francisco, 1992, – 378 p.
451. Collins M. L. The Role of Enthusiasm in Quality Teaching // Improving College & University Teaching. Third International Conference Session : Newcastle on Tyne, England, 1977.
452. Dublin Descriptors [Electronic resource]. Mode of access : http://www.tcd.ie/teaching-learning/academic-development/assets/pdf/dublin_descriptors.pdf

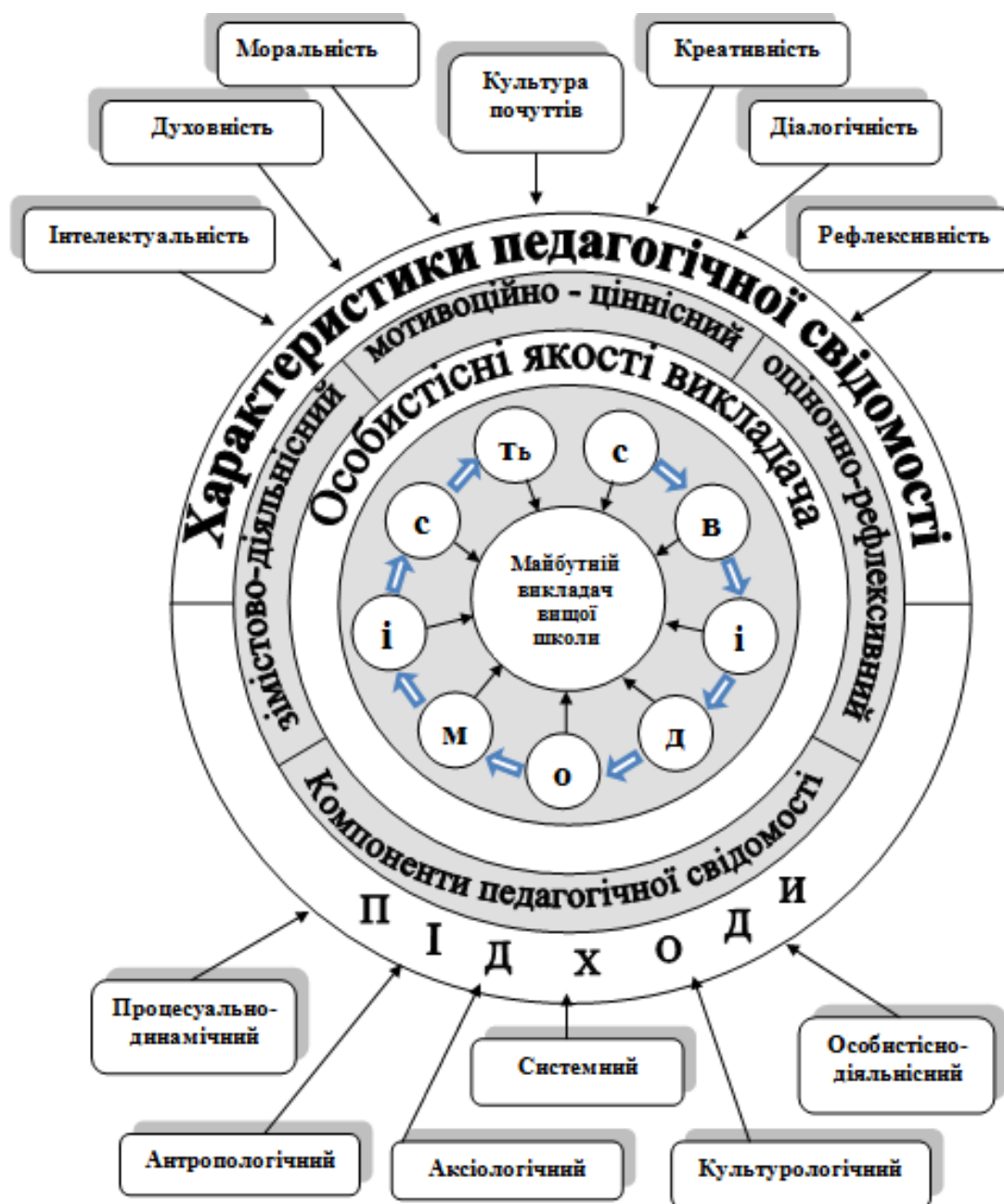
453. Dweck C. *Mindset : The New Psychology of Success* / Carol Dweck – Ballantine Books, 2007. – 288 p.
454. Edwards A. *Rethinking Teacher Education : Collaborative Responses to Uncertainty* / Anne Edwards, Peter Gilroy, David Hartley // RoutledgeFalmer. – 2002. – 176 p.
455. Ellis D. *Practical Suggestions for Programs and Activities* / D. Ellis, L. Ortquist-Ahrens // San Francisco : *A Guide to Faculty Development*. – 2010. – P. 117–132.
456. Grant L. *West Meets East : Best Practices from Expert Teachers in the U.S. and China* / Leslie Grant, James Stronge, Xianxuan Xu, Patricia Popp, Yaling Sun, Catherine Little // ASCD. – 2014. – 120 p.
457. Grof S. *The holotropic mind : the three levels of human consciousness and how they shape our lives* / Stanislav Grof, Hal Zina Bennett. – San Francisco, CA : Harper San Francisco, 1992. – 240 p. : ill. ; 24 c.
458. Hassenpflug A. *How to Improve Instructional Leadership : High School Principal Selection Process versus Evaluation Process* / Ann Hassenpflug // *Clearing House : A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*. – 2013, – Vol.86(3), – P. 90–92.
459. Kegel C. *The Distinguished Teacher* / C. Kegel // *Improving College & University Teaching*. – 1964. – № 12.(2). – C. 102–104.
460. Marzano R. J. *Effective Supervision : Supporting the Art and Science of Teaching* // Robert J. Marzano, Tony Frontier, David Livingston // ASCD. – 2011.
461. Mayer R. E. *Handbook of Research on Learning and Instruction* / Richard E. Mayer, Patricia A. Alexander – Routledge. 2011, – 596 p.
462. Morgan H. *Online Instruction and Virtual Schools for Middle and High School Students: Twenty-First-Century Fads or Progressive Teaching Methods for Today's Pupils?* / Hani Morgan // *Clearing House : A Journal*

- of Educational Strategies, Issues and Ideas. – 2015. – Vol. 88, – № 2. – P. 72–76.
463. Pike E. Influence of Gender and Ethical Training on University Teachers Sensitivity Towards the Integration of Ethics in Business Studies / Espinosa-Pike, Marcela, Aldazabal, Edurne, Martín-Arroyuelos, Ana // Journal of Academic Ethics. – 2012, – Vol.10(1), P. 9–25.
464. Ramsden P. Learning to Teach in Higher Education / Paul Ramsden – Psychology Press, 2003 – 272 p.
465. Robinson B. Teacher Education through Open and Distance Learning // Bernadette Robinson, Colin Latchem // Routledge. – 2003.
466. Schleicher A. Preparing Teachers and Developing School Leaders for the 21st Century : Lessons from around the World / Andreas Schleicher – OECD Publishing. 2012, – 108 p.
467. Scott A. G. Tomorrow's Teachers : International and Critical Perspectives on Teacher Education / Alan G. Scott, John G. Freeman-Moir // Canterbury University Press. – 2000.
468. Soares L. Co-work Between University Teachers : Is it Possible to Build a Common Language? / Luísa Soares, Dulce Pacheco // International Journal of Advanced Corporate Learning (IJAC). – 2014, – Vol.7(3), –P. 5–7.
469. Storr R. F. The Beginning of the Future / R. F. Storr – USA : Carnegie Foundation. 1973, – 192 p.
470. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning [Electronic resource] // – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2008. – 10 pp. – Mode of access : <https://ec.europa.eu/ploteus/search/site>

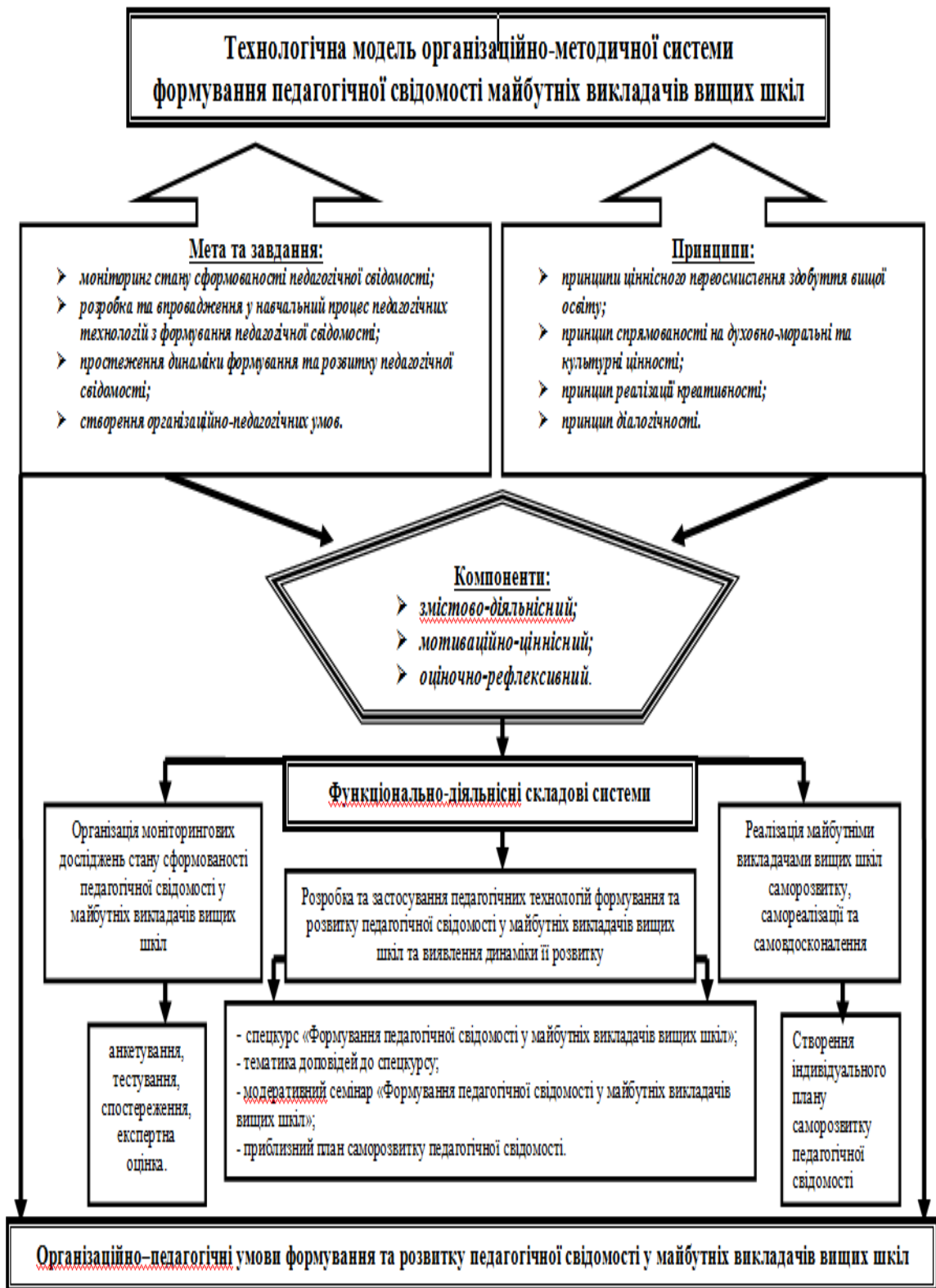
ДОДАТКИ

Додаток А

Теоретична модель структури педагогічної свідомості майбутнього вчителя вищої школи

Примітка: с – спрямованість; в – відношення; і – інтелект; д – доброзичливість;
о – оптимізм; м – мислення; і – інтуїція; с - самосвідомість; ть – толерантність.

Діагностична методика для визначення рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи

Тест-судження 1.1.2.

Рівень практичної педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл визначається за максимальною кількістю набраних у тесті-судженні варіантів відповідей: «дуже добре володію у будь-якій ситуації» (професійні вміння – високорозвинені) – «високий рівень»; «володію, але тільки у межах конкретної ситуації» (професійні вміння – достатні відповідно програмі) – «середній рівень»; «усвідомлюю, але не вмю» (професійні вміння – фрагментарні) – «низький рівень».

Анкета 1.2.1.

Рівень сформованості уявлень студентів про поняття «педагогічна свідомість» визначається як «високий» при виборі 4 варіанту відповіді; «середній» – при виборі 1 або 3 варіанту; «низький» – при виборі 2 варіанту відповіді.

Анкета 1.3.1.

Рівень сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл визначається як середнє арифметичне від загальної суми балів кожної шкали. «Високий рівень» дорівнює кількості балів від 10-12 (педагогічна свідомість глибоко сформована); «середній рівень» - кількість балів від 7-9 (достатня відповідно програми); «низький рівень» - кількість балів від 0-6 (фрагментарна).

Анкета 1.4.1.

Рівень сформованості знань про методи створення здорового психологічного клімату визначається як «високий рівень» (глибоко сформовані); «середній рівень» (достатні відповідно програми); «низький рівень» (фрагментарні).

Анкета 2.1.1.

«Високому» рівню сформованості гуманістичної спрямованості педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл відповідає домінування відповіді «так» (ціннісні орієнтації усвідомлюються, приймаються та реалізується у діяльності); «середньому» – при домінуванні відповіді «не завжди» (ціннісні орієнтації усвідомлюються, приймаються та не завжди реалізуються у діяльності); «низькому» – при домінуванні відповіді «ні» (присутні уявлення про ціннісні орієнтації, які не реалізуються у діяльності).

Тест 2.1.2

За результатами тестування складається уявлення про закономірність індивідуальної системи ціннісних орієнтацій студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл. При визначенні питань (1, 6, 7, 8, 11, 13) - розвинуті цінності спілкування та прийняття інших людей; при виборі питань (3, 4, 9, 14, 17) – сформовані індивідуалістичні цінності, функціонально-професійні цінності та цінності самоствердження; при виборі питань (2, 5, 10, 12, 15, 16) - сформовані етичні та гуманістичні цінності.

Анкета 2.1.3.

«Високому» рівню сформованості духовних потреб майбутніх викладачів вищих шкіл відповідає домінування відповіді «так»; «середньому» – при переважанні відповіді «не завжди»; «низькому» – при переважанні відповіді «ні».

Педагогічне спостереження 2.2.1.

«Високий» рівень сформованості професійно значущих якостей визначається при домінуванні високого рівня за всіма показниками; «середній», при домінуванні відміток про середній рівень; «низький», при домінуванні відміток про низький рівень сформованості. Рівень

сформованості професійно значущих якостей за мотиваційно-ціннісним критерієм визначається домінуванням відповідного рівня сформованості.

Анкета 2.2.2.

Необхідно підрахувати загальну кількість визначених позитивних якостей майбутнього викладача оцінених в 1 бал. Для визначення коефіцієнту самооцінки (Кс) майбутніх викладачів вищої школи необхідно загальну суму позитивно-оцінних якостей (Р) поділити на загальну кількість якостей (50).

$$Kc = \frac{P}{50}$$

Результати: високий рівень – коефіцієнт від 0,4 до 0,5 свідчить про адекватну самооцінку себе, як майбутнього викладача; середній рівень – від 0,5 до 0,6 здатність до аналізу особистої діяльності, спроба до самостійних суджень, визнання помилок; низький рівень – від 0 до 0,4 про недооцінку себе, як майбутнього викладача, а від 0,6 і вище, говорить про переоцінку своєї особистості та відсутність самокритичності.

Анкета 2.3.1.

«Високому» рівню сформованості мотивів навчально-педагогічної діяльності у майбутніх викладачів вищих шкіл відповідає домінування відповіді «а»; «середньому» – при переважанні відповіді «б»; «низькому» – при переважанні відповіді «в».

Анкета 2.3.2.

«Високому» рівню сформованості мотивів підвищення власного рівня педагогічної свідомості відповідає домінування відповіді «так» (вмотивованість професійного самовдосконалення глибоко усвідомлена та реалізується в діяльності); «середньому» – при домінуванні відповіді «не завжди» (вмотивованість професійного самовдосконалення частково усвідомлена та ситуативно реалізується в діяльності); «низькому» – при

вибірі однієї відповіді «ні» (вмотивованість професійного самовдосконалення неусвідомлена та не реалізується в діяльності).

Анкета 2.4.1.

«Високому» рівню сформованості емоційно-ціннісного відношення майбутніх викладачів вищих шкіл до себе та до своєї навчальної професійно-орієнтованої діяльності відповідає домінування відповіді «так» (адекватно високий рівень самоповаги, оцінка педагогічних явищ на науковій основі); «середньому» – при домінуванні відповіді «не завжди» (переважно адекватний високий рівень самоповаги, переважно адекватна оцінка педагогічних явищ, але не завжди на науковій основі); «низькому» – при домінуванні відповіді «ні» (неадекватно низький або високий рівень самоповаги, суб'єктивне емоційно-ціннісне судження типу «подобається, не подобається»).

Тест 3.1.1.

Рівень самооцінки. «Високий» рівень від 61 до 75 (характеризує реалістичну (адекватну) самооцінку); «середній» рівень від 45 до 60 (характеризує здатність до аналізу особистої діяльності, спроба до самостійних суджень, визнання помилок). «Низький» рівень від 76 до 100 (свідчить про завищену (неадекватну) самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості, підтверджує особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень і оцінок оточуючих). Кількість балів нижче 45 вказує на «низький» рівень та занижену (неадекватну) самооцінку (невпевненість у собі, власне невміння, що дозволяє не докладати ніяких зусиль).

Рівень домагань. Високий рівень кар'єрних домагань, характеризує результат від 75 до 89 балів. Середній рівень – від 60 до 74 балів, що підтверджує оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим

чинником особистісного розвитку. Низький рівень домагань (завищений) від 90 до 100 балів засвідчує нереалістичне та некритичне відношення до власних можливостей, а результат менше 60 балів характеризує занижений рівень домагань, це – індикатор несприятливого розвитку особистості.

Спостереження 3.2.1.

«Високому» рівню сформованості самоконтролю та саморегуляції поведінки майбутніх викладачів вищих шкіл відповідає висока незалежність у судженнях та вчинках; «середньому» – часткове пристосування до обставин та стосунків; «низькому» – пристосування до обставин та стосунків.

Програма спецкурсу: «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи»

Орієнтовний навчально-тематичний план

№ з/п	Найменування теми	Кількість годин на лекції	Кількість годин на практичні заняття
1	Сучасний розвиток системи вищої освіти в Україні.	1	1
2	Теоретичні аспекти проблеми формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.	1	1
3	Складові педагогічної свідомості.	1	1
4	Викладач вищої школи у контексті сучасних вимог до вищої школи.	1	1
5	Формування та розвиток позитивного мотиваційно-ціннісного відношення студентів до педагогічної діяльності.	1	1
6	Формування духовно-моральної освіченості у майбутніх викладачів вищих шкіл.	1	1
7	Діалогічність як засіб досягнення взаєморозуміння у формуванні педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл.	1	1
8	Роль рефлексивності у формуванні та розвитку педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл.	1	1
9	Емоційно-почуттєва сфера - важлива складова педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл.	1	1
10	Педагогічна діагностика рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.	-	2
	Всього	9	11

Зміст спецкурсу

«Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи»

Тема 1. Сучасний розвиток системи вищої освіти в Україні.

1. Значущість вищої освіти 21 століття. Сучасні освітні проблеми та шляхи їх подолання. Нормативно-правові документи про вищу освіту.
2. Обговорення та аналіз висловлювань великих мислителів та прислів'їв відносно важливості освіти, навчання, знань. Висловлення студентами власної позиції.
3. Колективна дискусія обговорення притч «Два вчителю» та «Два мудреця», спрямованих на усвідомлення сили та користі знань, розкриття сутності понять «мудрість» та «мудра людина».
4. Знайомство з експертними оцінками провідних експертів у галузі вищої освіти, щодо перспектив розвитку вищої освіти у майбутньому. Висловлення власних думок з приводу експертних матеріалів та їх аргументація.

Тема 2. «Теоретичні аспекти проблеми формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл».

1. Ключові поняття: «свідомість», «самосвідомість», «професійна свідомість», «педагогічна свідомість».
2. Праці видатних дослідників з філософії, психології та педагогіки щодо питання педагогічної свідомості та визначення ними ключових понять.
3. Перегляд науково-популярного фільму: «Свідомість та підсвідомість» В. Зазнобін.

4. Виконання розвиваючої творчої вправи «Методика незакінченого речення», спрямованої на виявлення індивідуального розуміння поняття «педагогічна свідомість» та її ролі у педагогічній діяльності.

Тема 3. Складові педагогічної свідомості.

1. Різноманітні підходи (антропологічний, аксіологічний, культурологічний, особистісно-діяльнісний, процесуально-динамічний, системний та ін.) дослідників до питання змісту та структури педагогічної свідомості.
2. Визначення характеристик педагогічної свідомості (духовність, моральність, культура почуттів, інтелектуальність, креативність, рефлексивність, діалогічність та ін.).
3. Творча вправа на створення теоретичної моделі структури педагогічної свідомості викладача вищої школи.

Тема 4. Викладач вищої школи у контексті сучасних вимог до вищої школи.

1. Імідж особистості викладача вищої школи. Професійно-значущі особистісні якості викладача вищої школи: сформованість інтелектуальних здібностей, конструктивний стиль педагогічного мислення, розвинена педагогічна інтуїція, доброзичливість, оптимізм, творча спрямованість педагогічної діяльності, позитивне відношення до педагогічної діяльності, самосвідомість, толерантність.
2. Творчі вправи на формування та розвиток професійно-значущих особистісних якостей викладача вищої школи.
3. Колективний аналіз притчі «Бажане зовсім поруч». Створення портрету ідеального викладача вищої школи.

4. Перегляд студентами фрагменту фільму П. Уїра «Спілка мертвих поетів» з подальшим обговоренням, обміном думками, аналізом.

Тема 5. Формування та розвиток позитивного мотиваційно-ціннісного відношення студентів до педагогічної діяльності.

1. Прагнення та потреба у систематичному пошуку інтелектуальних знань, умінь, навичок. Розуміння та усвідомлення необхідності отримання вищої освіти, розвитку конструктивного стилю педагогічного мислення, особистих творчих здібностей у постійному процесі самовдосконалення.
2. Наявність потреб духовно-моральних та культурних цінностей студентів та їх розвиток у процесі навчання у вищій школі. Власні роздуми над переглядом фрагменту кінострічки спрямованої на формування духовної, моральної та естетичної культури майбутніх викладачів вищих шкіл: Е. Рязанова «Дорога Олено Сергіївно».
3. Виконання творчих вправ спрямованих на формування та розвиток вмотивованості професійного самовдосконалення, значення та змісту педагогічної діяльності, професійної педагогічної позиції, уміння входження в професійну роль викладача посередництвом регулювання внутрішнього стану.
4. Проведення групового конкурсу «Фахова майстерність», спрямованого на розвиток позитивного мотиваційно-ціннісного відношення до педагогічної професії, значущих професійно-педагогічних якостей майбутнього викладача вищої школи: знання, вміння, творчості і майстерності.

Тема 6. Формування духовно-моральної освіченості у майбутніх викладачів вищих шкіл.

1. Змістова характеристика ключових понять «духовність», «моральність», «духовно-моральна освіта», «духовні цінності

освіти». Значущі якості духовно-моральної особистості викладача вищої школи. Колективний перегляд відео-інтерв'ю професора О. Осипова «Відмінності духовності і моральності» з подальшим його обговоренням.

2. Проблема розвитку духовно-моральних цінностей студентської молоді у процесі навчання у вищій школі. Усвідомлення студентами значущості цінності освіти, духовності, моральності, як запоруки їх гармонійного розвитку.
3. Виконання розвиваючих творчих вправ спрямованих на формування та розвиток духовної, моральної, естетичної культури у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Тема 7. Діалогічність як засіб досягнення взаєморозуміння у формуванні педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл.

1. Сутність та психологічні особливості діалогу.
2. Проблеми пов'язані з порушенням принципу діалогічності у педагогічному та студентському колективах.
3. Вплив педагогічного партнерства на формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.
4. Виконання розвиваючих творчих вправ спрямованих на формування діалогічності педагогічної свідомості, двосторонніх відносин між викладачем та студентом, здатності ставити себе на місце іншого, вміння слухати один одного, що сприяє зменшенню конфліктних ситуацій.

Тема 8. Роль рефлексивності у формуванні та розвитку педагогічної свідомості у викладачів вищих шкіл.

1. Роль рефлексії у педагогічній діяльності викладача вищої школи.

2. Функції педагогічної рефлексії та умови її розвитку.
3. Виконання розвиваючих творчих вправ спрямованих на розвиток здатності до самооцінки, самоаналізу своїх сильних особистісних якостей, які дозволяють успішно здійснювати педагогічну діяльність у вищій школі, формування вміння вирішувати конфліктні педагогічні ситуації та ін.
4. Колективне обговорення притч «Єдина краса», «Труднощі загартовують», спрямованих на усвідомлення і розуміння, самооцінку, самоаналіз вирішення складних життєвих ситуацій.

Тема 9. Емоційно-почуттєва сфера - важлива складова педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл.

1. Розвиток емоційно-почуттєвої сфери студентів. Функції емоцій та засоби впливу на емоційні стани.
2. Особливості прояву емоцій та почуттів у викладачів вищої школи під час педагогічної діяльності. Керування емоційним станом – важливий елемент успішного здійснення педагогічної діяльності.
3. Емоційна стійкість та культура почуттів, як загальна культура вихованості особистості.
4. Перегляд фрагменту відеофільму «Собачий день».
5. Виконання розвиваючих творчих вправ спрямованих на формування позитивного емоційного стану за допомогою «входження в образ».
6. Перегляд відеофільму робіт художника Кента Уолліса «Рай на землі».

Тема 10. Педагогічна діагностика рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.

1. Принципи та методи виявлення рівня стану сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл:

(анкетування, тестування, бесіда, судження, дискусія, спостереження).

2. Моніторинг діагностики рівня сформованості педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл на різних етапах навчання у вищій школі.

Література до спецкурсу

«Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи»

1. Акопов Г. В. Динамика профессионального сознания студентов и начинающих учителей / Г. В. Акопов // Формирование и развитие профессионального сознания студентов : Межвузовский сборник научных трудов. – Самара, 1991. – С. 5–14.
2. Акопов Г.В. Психологические аспекты формирования профессионально-педагогического сознания/ Г. В. Акопов // Тезисы докладов к 7 съезду общества психологов СССР. – М., 1988. – 177 с.
3. Александрова В. Г. Антология гуманной педагогики как источник восходящей истины / В. Г. Александрова // Вестник Московского университета. Сер. 20, Педагогическое образование. – 2008. – № 3. – С. 145–149.
4. Амонашвили Ш. А. Духовная основа образования / Ш. А. Амонашвили // На орбите познания сб. науч.- популярных ст. – Ростов н. / Д. : Феникс, 2006. – С. 36–42.
5. Андрутенко В. П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) / В. П. Андрутенко // Вища освіта України. – 2001. – № 1. – С. 11–18.

6. Бабушкин Г. Д. Психологические основы формирования профессионального интереса к педагогической деятельности / Г. Д. Бабушкин – Омск, 1990. – 186 с.
7. Бастун М. В. Культурологічний підхід в освіті та його психолого-педагогічне забезпечення / М. В. Бастун // Горизонти освіти. – 2012. – № 3. – т. 2 (36). – С. 170–175.
8. Беляева Л. А. О педагогическом сознании / Л. А. Беляева // Социологические проблемы формирования личности. Вып. 2. Свердловск : Изд-во Свердл. Гос. Пед. Инст-та, 1975. – С. 39–47.
9. Бессонова Е. А. Рефлексия и ее развитие в процессе учебно-профессионального становления будущего учителя : дис. ... канд. психол. наук. : 19.00.07 / Бессонова Елена Анатольевна. – Хабаровск, 2000. – 160 с.
10. Бизяева А. А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Бизяева Анна Александровна. – СПб., 1993. – 238 с.
11. Бурдина С. В. Толерантность в преподавании как один из составляющих факторов гуманизации образования / С. В. Бурдина // Збірник наукових праць СНУ. – Луганськ, 2001. – с. 8.
12. Васильева Н. В. Формирование стиля педагогического общения будущего учителя в информационно-коммуникативной деятельности / Н. В. Васильева, М. И. Шилова // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2011. – №3 (17). – С.68–73.
13. Виноградова Г. А. Профессиональная мотивация и направленность личности педагога / Г. А. Виноградова // Вестник СамГУ . – 2015. – №4 (126). – С. 197–200.
14. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури / С. С. Вітвицька . – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

15. Вітвицька С. С. Термінологічна система педагогіки вищої школи – основа формування, поглиблення, збагачення педагогічних знань студентів магістратури / С. С. Вітвицька // Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання : монографія / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 107–139.
16. Выготский Л. С. Сознание как проблема психологии поведения. Собр. соч.: В 6-ти т. Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – С. 78– 98.
Т.1. – 1982. – С. 78– 98. – 488 с.
17. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.
18. Глузман А. В. Системный подход к профессионально-педагогической подготовке студентов университета / А. В. Глузман // Вестник Омского регионального Института. – 2015. – С. 4–18.
19. Горбунова Л. С. Принципи реформування вищої освіти в контексті інтеграційних процесів / Л. С. Горбунова // Філософські науки. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 28–34.
20. Гусякова Н.И. Психологические механизмы становления и развития профессионального сознания студентов педвуза : монография / Н. И. Гусякова. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос.пед. ун-та, 2006. – 511 с.
21. Демичев В. А. Общественное бытие и общественное сознание: механизм их взаимосвязи / В. А. Демичев – Кишинев, 1969. – 216 с.
22. Днепров С. А. Генезис научного педагогического сознания : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Днепров Сергей Антонович. – Екатеринбург, 2000. – 460 с.
23. Зинченко В. П. Миры сознания и структура сознания / В. П. Зинченко // Вопр. психологии. – 1991. – №2. – С. 15 -36.

24. Исаев Е. И. Становление и развитие профессионального сознания будущего педагога / Исаев Е. И., Косарецкий С. Г., Слободчиков В. И. // *Вопр. психологии.* – 2000. – № 3. – С. 57–67.
25. Колмогорова И. В. Культурологический подход к формированию педагогической культуры учителя / И. В. Колмогорова // *Известия Уральского государственного университета. Сер. 1, Проблемы образования, науки и культуры.* – 2008. – № 60, вып. 24. – С. 163–167.
26. Косарецкий С. Г. Психологические условия развития профессионального сознания будущих педагогов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Косарецкий Сергей Геннадьевич. – М., 1999. – 182 с.
27. Кузнецова С. Ю. Становление профессионального педагогического сознания обучающихся в условиях бинарной образовательной системы "лицей-колледж" : дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Кузнецова Светлана Юрьевна. – Екатеринбург, 2007. – 237 с.
28. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
29. Лернер И. Я. Педагогическое сознание – явление действительности и категория науки / И. Я. Лернер // *Советская педагогика.* – 1985. – № 3. – С. 52–57.
30. Липатова Н. О. Средства формирования педагогической толерантности будущих учителей / Н. О. Липатова // *Вестник СамГУ.* – 2006. – №10–3. – С. 50–54.
31. Матвиевская Е. Г. Профессиональное самосознание педагога как основа формирования культуры оценочной деятельности в системе повышения квалификации / Е. Г. Матвиевская // *Теория и практика образования в современном мире : материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.).* – СПб. : Реноме, 2012. – С. 392–396.

32. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал / Л. М. Митина. – М. : Дело, 1994. – 215 с.
33. Митина Л. М. Формирование профессионального самосознания учителя / Л. М. Митина // Вопр. психологии. – 1990. – № 3. – С. 58–64.
34. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина – М. : Флинта, 1998. – 200 с
35. Мороз О. Г. Викладач вищої школи : Психолого-педагогічні основи підготовки / Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І.; за заг. ред. Академіка О. Г. Мороза – К. : НПУ, 2006. – 208с.
36. Нечаев Н. Н. Профессиональное сознание как предмет психолого-педагогического исследования в высшей школе / Н. Н. Нечаев, Г. И. Резницкая // Психологические проблемы формирования специалистов в вузе Саранск : МГУ, 1989. – С. 14–15.
37. Огурцов А. П. Педагогическая антропология: поиски и перспективы / А. П. Огурцов // Человек. – 2002. – № 2. – С.100 – 117.
38. Пазухина С. В. Педагогическая успешность : диагностика и развитие профессионального сознания учителя : Учебное пособие / С. В. Пазухина. – СПб. : Речь, 2007. – 224 с.
39. Парфентьева Л. В. Формирование устойчивости профессиональной направленности студентов педагогических специальностей в условиях высшего образования / Л. В. Парфентьева // Известия Самарского научного центра РАН. – 2011. – №2–4. – С. 881–888.
40. Плескач Л. Е. Целостное педагогическое сознание как категория педагогики : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Плескач Лев Ефремович. – Майкоп, 2000. – 350 с.
41. Попов С. А. Психологические особенности становления профессионального самосознания субъекта труда на этапе вузовского обучения : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук :

спец. 13.00.03 «Психология труда, инженерная психология, эргономика» / С. А. Попов – Калуга, 2000. – 24 с.

42. Ретюнский В. Н. Некоторые аспекты формирования профессионального педагогического сознания / В. Н. Ретюнский // Психологические аспекты формирования профессионально-педагогического сознания в процессе подготовки специалиста в вузе : тезисы докладов межвузовской научно-методической конференции 25–26 апреля 1989. – Куйбышев : КГПИ им. В.В. Куйбышева. 1989. – 123 с. – С. 8–9.

43. Ронзин Д. В. Содержание, структура и функции профессионального сознания учителя / Д. В. Ронзин // Психологические аспекты формирования профессионально-педагогического сознания в процессе подготовки специалистов в вузе : тезисы докладов межвузовской научно-методической конференции 25–26 апреля 1989. – Куйбышев : КГПИ им. В.В. Куйбышева. 1989. – 123 с. – С. 9.

44. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С. Л. Рубинштейн – М. : АН СССР, 1957. – 328 с.

45. Слостёнин В. А. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя / В. А. Слостёнин, А. И. Мищенко // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 12–19.

46. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.

47. Цокур О. С. Категория педагогического сознания в теории и практике профессиональной подготовки учителя : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01; 13.00.04 / Ольга Степановна Цокур. – О., 1998. – 269с.

48. Шевченко Г. П. Проблемы образования и воспитания студенческой молодежи в эпоху постмодернизма / Г. П. Шевченко // Проблемы образования и воспитания студенческой молодежи в эпоху

постмодернізму / Г. П. Шевченко // *Духовність особистості*. – 2011. – Вип. 3. – С. 200–209.

49. Шевченко Г. П. / Г. П. Шевченко // *Проблеми духовності людини XXI століття* / Г. П. Шевченко // *Духовність особистості*. – 2012. – Вип. 5. – С. 241–250.

50. Шурухіна Т. Н. Содержание и средства формирования целостности педагогического сознания у будущих учителей в процессе вузовской профессиональной подготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шурухіна Татьяна Николаевна. – СПб., 2000 – 235 с..

Тематика доповідей зі спецкурсу «Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищої школи»

1. Формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл у сучасному освітньому контексті.
2. Вплив освітнього середовища на формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.
3. Сформованість педагогічної свідомості, як запорука успішної педагогічної діяльності.
4. Формування педагогічної свідомості засобами мистецтва.
5. Роль педагогічних цінностей у формуванні педагогічної свідомості.
6. Педагогічні технології – якісно новий рівень формування та розвитку педагогічної свідомості.
7. Сучасні теоретичні та методологічні підходи до вивчення проблеми педагогічної свідомості.
8. Система педагогічних умов формування та розвитку педагогічної свідомості.
9. Педагогічна свідомість, як особлива форма суспільної свідомості.

10. Педагогічна свідомість, як необхідна умова духовно-морального відродження нації.
11. Педагогічна свідомість, як творче відображення педагогічного процесу.
12. Викладач вищої школи – носій педагогічної свідомості інноваційного типу.
13. Розвинута педагогічна свідомість викладача вищої школи – гарантія високого рівня загальної культури, інтелігентності, духовності та моральності.
14. Креативність особистості викладача вищої школи – невід'ємна частина високого рівня педагогічної свідомості.
15. Характеристики педагогічної свідомості викладача вищої школи.
16. Змістовно-функціональні компоненти структури педагогічної свідомості.
17. Педагогічні аспекти саморегуляції психологічного та фізичного стану.
18. Динаміка розвитку професійної свідомості викладача в умовах вищого педагогічного навчального закладу.
19. Взаємозв'язок між свідомістю особистості викладача та його педагогічною свідомістю.
20. Професійно-педагогічний розвиток студентів з позиції особистісно-діяльнісного підходу.

**Приблизний план
самостійної роботи з формування педагогічної свідомості
магістрів, як майбутніх викладачів вищих шкіл**

№ з/п	Найменування роботи	Методи роботи
1	Діагностика на виявлення рівня сформованості педагогічної свідомості.	Анкетування, тестування.
2	Моніторинг результатів діагностування.	Підсумки діагностування.
3	Складання тематичних планів самостійної роботи з формування педагогічної свідомості.	План самостійної роботи з формування педагогічної свідомості.
4	Участь у культурно-освітньому житті вищої школи.	Відвідування відкритих та показових занять в університеті, лекцій, майстер-класів та духовно-культурних заходів; знайомство з історико-культурним життям вищого навчального закладу, професорсько-викладацьким складом; створення творчих проєктів, написання творчих робіт, участь у вузівських конференціях, семінарах, фестивалях, конкурсах.

5	Формування професійно-педагогічної спрямованості та мотивації до професійно-особистісного самовдосконалення.	Взаємодія з викладачами, щодо надання фахової допомоги, виконання індивідуально-творчих завдань, спрямованих на розвиток мотивації: аналіз висловлювань великих мислителів про важливість навчання і знання, ознайомлення з експертними оцінками провідних експертів у галузі вищої освіти щодо перспектив розвитку вищої освіти до 2020 року (Сьюзан Кроуфорд, Марк Франклін, Сем Паннет, Пітер Макканн, Пітер Макканн, Чарлі Файерстоун, Метью Аллен) та висловлення особистої думки з приводу експертного матеріалу; опрацювання та аналіз наукових статей Парфентьевої Л. «Формування стійкості професійної спрямованості студентів педагогічних спеціальностей в умовах вищої освіти», Виноградової Г. «Професійна мотивація і спрямованість особистості педагога».
6	Формування та розвиток інтелектуальних здібностей.	Участь у наукових конференціях, написання статей, підготовка доповідей, опрацювання філософської, психологічної та педагогічної літератури.
7	Формування умінь та навиків самоосвіти та самовиховання, формування культури розумової праці.	Написання доповідей, виступів, створення презентацій та творчих проєктів, участь у загально-університетських конкурсах та олімпіадах. Опрацювання наукової статті Азизової С. «Технології розумової праці як засіб самореалізації студентів вузу»б).

8	Формування особистісних якостей майбутніх викладачів вищих шкіл (толерантності, відношення, доброзичливості).	Виконання творчих розвивальних вправ на формування толерантності, відношення, доброзичливості; участь у благодійних акціях, у пошуковій, шефській та волонтерській роботі; опрацювання наукових статей: Ліпатової Н. «Засоби формування педагогічної толерантності майбутніх учителів», Васильєвої Н. «Формування стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя в інформаційно-комунікативній діяльності».
9	Формування особистісних якостей майбутніх викладачів вищих шкіл (оптимізму, мислення, інтуїції, самосвідомості).	Творчі розвивальні вправи, конкурси, вікторини на формування оптимізму, мислення, інтуїції, самосвідомості. Опрацювання наукових статей та дисертаційних досліджень: Вітебська П. «Педагогічний оптимізм як важливий елемент формування образу особистості сучасного вчителя», Андрєєва Ю. «Педагогічний оптимізм як професійно-особистісна якість вчителя», Бойченко В. «Формування педагогічного мислення майбутніх учителів як психолого-педагогічна проблема», Давкуш Н. «Поняття педагогічна інтуїція у психолого-педагогічній літературі», Барсукова О. «Особливості формування професійної самосвідомості студентства».

10	Формування цінностей та ціннісних орієнтацій студентів (духовність, моральність, культура почуттів).	Прослуховування класичної музики: Л. Бетховен «Місячна соната», В. Моцарт «Маленька нічна серенада», П. Чайковський «Вальс квітів», І. Штраус «На чудовому блакитному Дунаї», Ф. Шуберт «Аве Марія»; відвідування храмів, музеїв, картинних галерей, творчих виставок.
11	Вивчення питань взаємозв'язку між духовністю, моральністю, культурою та освітою, як невід'ємної умови формування освіченої, творчої, духовно-моральної та культурної особистості з високорозвиненою педагогічною свідомістю.	Перегляд відео-лекцій Ш. Амонашвілі: «Освіта: погляд у майбутнє», «Про сенс життя»; О. Осіпова «Відмінності духовності і моральності». Опрацювання та аналіз наукових праць Шевченко Г. «Проблеми духовності людини ХХІ століття», «Проблеми образования и воспитания студенческой молодежи в эпоху постмодернизма», Шкіренко О. «Розвиток професійно-педагогічної майстерності викладача у процесі формування духовних цінностей студентів»; перегляд та роздуми над кінострічками спрямованих на формування духовної, моральної та естетичної культури майбутніх викладачів вищих шкіл: С. Ростоцького «Доживем до понеділка», О. Коренева «Велика перерва», В. Меньшова «Розіграш», Е. Рязанова «Дорога Олено Сергіївно», П. Уїра «Спілка мертвих поетів».

12	Розвиток педагогічної креативності та творчих здібностей.	Відвідування місць, що надихають (театри, виставки картин, музеї); прослуховування класичної музики; участь у творчих заходах, у конкурсах фахової майстерності, виконання творчих робіт на формування та розвиток креативності: написання статей та рецензій до них, написання відгуку та рецензії на прочитану книгу з педагогічної тематики, підготовка усної реклами на книгу або статтю з проблеми виховання сучасної молоді.
13	Формування емоційно-ціннісного відношення до себе та до своєї професійної діяльності.	Опрацювання та аналіз наукових праць Бодаревської Є. «Педагогічна позиція та професійно-важливі якості педагога», Федірчик Т. «Професійно-значущі якості викладача вищої школи як особистісна складова його педагогічного професіоналізму»; виконання творчих розвивальних вправ спрямованих на формування позитивного емоційного стану за допомогою «входження в образ», опрацювання притч «Справжній вчитель», «Чашки кави», «Два вчителя»; знайомство та аналіз висловлювань великих мислителів (В. Вільсон, У. Йітс, Протагор, Анварі та ін.) про важливість навчання і знання.

14	Формування діалогічності педагогічної свідомості.	Виконання розвиваючих творчих вправ, спрямованих на набуття таких необхідних якостей викладача вищої школи як: здатність до партнерських відносин, вміння спілкуватися та домовлятися, будувати гармонійні відносини на основі цінностей діалогічного спілкування, встановлення глибоких та тісних контактів з оточуючими (Див. творчі вправи до модеративного семінару); індивідуальні консультації з досвідченими викладачами; вивчення передового педагогічного досвіду з даної проблеми; розв'язання складних педагогічних ситуацій.
15	Формування рефлексивності (самооцінки, самоконтролю, саморегуляції), як вольового прояву через відповідальність, самостійність, активність, ініціативність.	Практичні завдання спрямовані на розвиток здатності до самостійності, самосвідомості, самооцінки та самоаналізу, самостійне вивчення науково-популярної літератури з досліджуваної проблеми, підготовка та захист рефератів, участь у колективних творчих справах, участь в управлінні навчального закладу, студентському самоврядуванні.
16	Участь у науково-дослідній діяльності з питань формування педагогічної свідомості.	Виступ з доповіддю на науковій конференції.
17	Моніторинг рівня сформованості педагогічної свідомості.	Підсумкова діагностика.
18	Звіт з динаміки формування педагогічної свідомості за період навчання у магістратурі вищого навчального закладу.	Заповнення звіту.

Звіт

динаміки розвитку педагогічної свідомості магістра за період навчання на 5 курсі вищої школи

П.І.Б. _____

1. Попередні відомості

Навчальний заклад _____

Факультет, група _____

Знання іноземної мови _____

Володіння персональним комп'ютером _____

Плани (діяльність: участь у конференціях, семінарах, університетських та факультетських заходах, написання статей, доповідей)

2. Професійна самооцінка

Мої досягнення в навчально-педагогічній діяльності _____

Недоліки у навчально-професійній діяльності _____

Мої очікування від навчальної діяльності у вищому навчальному закладі

Результати

Підсумкова оцінка динаміки розвитку педагогічної свідомості за період навчання на 5 курсі _____

ЗАВДАННЯ ДО МОДЕРАТИВНИХ СЕМІНАРІВ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ШКІЛ

МОДУЛЬ 1. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 1.

Творче завдання «Методика незакінченого речення», спрямоване на виявлення індивідуального розуміння поняття «педагогічна свідомість» та її роль у педагогічній діяльності.

Завдання. Продовжить незакінчені речення.

1. Педагогічна свідомість викладача вищої школи – це...
2. Педагогічна свідомість містить в собі...
3. В педагогічній діяльності викладача вищої школи педагогічна свідомість займає особливе місце, так як...
4. Педагогічна свідомість майбутнього викладача вищої школи формується під впливом...
5. Проблеми формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл...
6. Підвищувати рівень педагогічної свідомості майбутнім викладачам вищої школи можливо завдяки...

Творче завдання «Методика незакінченого речення», спрямоване на виявлення індивідуально розуміння «Ідеалу викладача вищої школи».

Завдання. Продовжить незакінчені речення.

1. Найважливіше для викладача вищої школи...
2. Особистісні якості викладача вищої школи...
3. Успіх у педагогічній діяльності викладача вищої школи залежить...
4. Головною метою педагогічної діяльності викладача вищої школи має бути...
5. Свої зусилля викладач повинен спрямовувати на...

6. Авторитет викладача вищої школи залежить від...
7. Відношення викладача до студентів повинно бути...
8. Викладач вищої школи повинен бути...

Після визначення студентами даних питань необхідно провести загальне обговорення та знайти спільну відповідь на питання: яким повинен бути ідеальний викладач вищої школи.

Вправи спрямовані на формування та розвиток педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Завдання. Наведіть приклади відомих діячів педагогічної науки та освіти, які досягли значного успіху та самовизначилися завдяки вищій освіті.

Завдання. Прочитайте уважно висловлювання Миколи Олександровича Рубакіна, щодо освіченості людини. Висловіть особисту думку з приводу даного питання та обґрунтуйте свою відповідь.

«Дійсно освічена людина – не та, яка вважає себе «освіченою», не та, яка закінчила якийсь, хоча б навіть вищий навчальний заклад, - хіба мало неуків, вузьких фахівців або спритних кар'єристів з них виходить! Не та, яка перечитала на своєму віку багато, навіть дуже багато, хоча б самих гарних книг. Не та, яка накопичила у собі тими чи іншими засобами деякий запас, хоча б і дуже великих, різних знань. Зовсім не в цьому сама суть освіти.

Сама його суть у тому впливові, який вона може і повинна здійснювати на навколишнє життя, у тій силі, яку дає освіта людині для переробки навколишнього життя, унесенні до нього чогось нового, свого в ту чи іншу його область, в той чи іншій його куточок. Будь це освіта загальна або спеціальна, все одно, її критерій – переробка життя, зміни, в ньому вироблені при її допомозі»[, с. 38].

Завдання. В наведених прикладах прислів'їв ідеться про цінність освіти. Продовжить незакінчені прислів'я власною думкою та пояснить їх.

Наука в ліс не веде, а ... (з лісу виводить).

Знання красить, а ... (незнання смішить).

З усіх скарбів знання найцінніше тому, що воно не може бути... (ні викраденим, не загубленим).

Корінь навчання гіркий, ... (а плід його солодкий).

Грамоті учиться ... (завжди пригодиться).

Людина без книги, ... (як риба без води).

Виховання, як золото, ... (дорого цінується).

Знання людині, ... (що крила пташині).

Учись змолоду... (пригодиться на старість).

Пташка красна своїм пір'ям, а ... (людина знанням).

МОДУЛЬ 2. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЦІННОСТЕЙ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 1.

Дискусія спрямована на виявлення та розвиток педагогічних цінностей.

Завдання. Кожному з учасників необхідно відповісти на питання:

1. Які цінності Ви вважаєте найголовнішими?
2. Вплив цінностей на педагогічне спілкування?
3. Яке значення мають педагогічні цінності у навчально-виховному процесі?

Після групової дискусії робиться висновок про те, що всі групи цінностей є надзвичайно важливими у педагогічній діяльності, але найголовнішою є та, яка дає можливість особистісному розвитку студентів, сприяє позитивній атмосфері у студентському колективі, відкритості, доброзичливості стосунків між викладачами та студентами.

Дискусія передбачає створення відповідних умов та взаємодії, які будуть спрямовані на висловлення власної думки чи відстоювання власної позиції з будь-якого питання, на вироблення загальних понять та правил, які допоможуть майбутньому викладачеві досягнути ціннісно-змістовні аспекти

педагогічної діяльності, сформуванню своєї професійної позиції, зіставити погляди опонентів на проблему та знайти правильний розв'язок дискусійного питання.

Завдання. Висловіть свою власну думку та відношення з наступних питань.

- Згадайте, будь ласка, своїх шкільних викладачів. Яким їх професійним та загальнолюдським якостям Ви надавали особливого значення та цінували їх?
- Чому не кожному, навіть найдосвідченішому, викладачу вдається оволодіти мистецтвом діалогу?
- Чи поділяєте ви думку, що вже на першому занятті студенти повинні переконатися у значимості викладача, як джерела важливої та корисної інформації? Обґрунтуйте свою думку.
- У чому, на вашу думку, полягає особлива місія викладача вищої школи у сучасних складних умовах?
- Як ви вважаєте, чи володіє сьогодні більшість викладачів вищої школи достатньо високим рівнем розвитку гуманістичних установок та орієнтацій? Доведіть свою думку.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 2.

Вправа спрямована на формування та розвиток духовної, моральної та естетичної культури майбутніх викладачів вищих шкіл. До перегляду необхідно включити кінострічки, які змушуватимуть студентів думати, аналізувати та співчувати героям посередництвом чого для них стануть близькими проблеми добра, доброзичливості, толерантності, милосердя, що становлять собою елементи духовності.

Завдання. Під час обговорення кінострічок: С. Ростоцького «Доживем до понеділка», О. Коренева «Велика перерва», В. Меньшова «Розіграш», Е. Рязанова «Дорога Олено Сергіївно», П. Уїра «Спілка мертвих поетів»

викладач повинен організувати зі студентами дискусію, обмін думками під час яких буде висловлено відношення до поставленої проблеми, особиста оцінка діям героїв кінострічок, а також висловлення особистих почуттів та хвилювань. Обговорення кінострічок повинно бути «діалогом рівних», а не нав'язування викладачем своєї точки зору як єдиноправильної.

МОДУЛЬ 3. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ (ДІАЛОГІЧНОСТІ, КРЕАТИВНІСТІ, КУЛЬТУРА ПОЧУТТІВ).

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 1.

Розвиваюча вправа «Який (а) Я?», дозволяє схематично описати Я-концепцію, побудувати гіпотетичну модель «Я у майбутньому»

Завдання. У кожній з колонок таблиці напишіть 5-10 слів, які найбільш точно та чітко характеризують Вас.

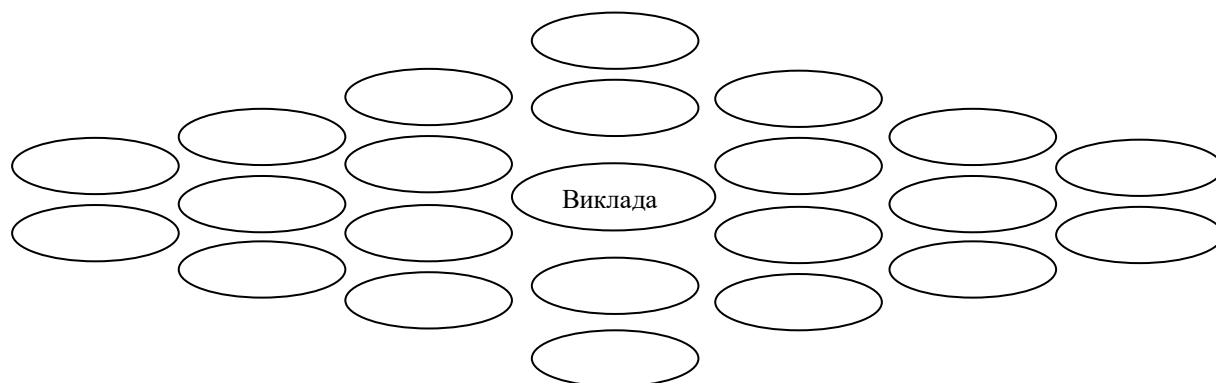
Який (а) я?	Мої переваги	Мої недоліки	Ідеальний викладач	Яким викладачем вищої школи я бажаю стати?

Розвиваюча вправа, спрямована на формування та вивчення уявлень студентів про викладача вищої школи, його особистості, діяльності, свідомості

Завдання. Зафіксуйте у клітинках різноманітні асоціації, пов'язані з Вашими уявленнями про викладача вищої школи. Нехай Ваші ідеї галузяться у різних напрямках. Пишіть якомога швидше, поки не вичерпаються думки.

Уважно подивіться і поміркуйте, чи є серед написаних Вами слів поняття, які відображають будь-які аспекти професійної свідомості

викладача вищої школи. Підкресліть їх. З'єднайте лініями логічно пов'язані одна з одною асоціації.

По закінченні виконання даної вправи корисно провести обговорення отриманих результатів. Дуже важливо, щоб студенти не просто виокремили у цілісному образі викладача вищої школи характеристики, які відображають різні боки професійної педагогічної свідомості, але і усвідомили значущість цього психологічного утворення у цілісному образі викладача, необхідність його розвитку поряд з компонентами професійної діяльності та особистісними якостями, які вкрай необхідні викладачеві вищої школи.

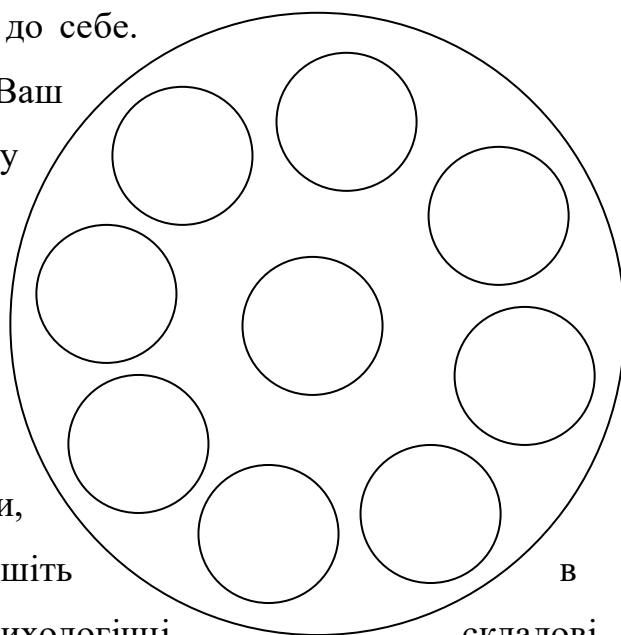
Сформулюйте висновки за результатами виконання даної вправи. Сплануйте шляхи свого саморозвитку.

Розвиваюча вправа «Частина мого «Я», спрямована на формування та усвідомлення емоційного сприйняття студентами різних боків особистого «Я»

Завдання. Наше «Я» - це наше тіло, наші думки, почуття, відчуття, відносини, наша духовність. Кожна частинка нашого «Я» відіграє свою роль, але разом вони взаємодіють один з одним, створюючи магічний візерунок цього «Я».

Загляньте у себе. Прислухайтеся до себе.

Поміркуйте, які складові визначають Ваш неповторний образ, Вашу індивідуальність, у тому числі, як педагога. Які частини Вашого «Я» здійснюють найбільший вплив на Ваше життя?

Подумавши над цими питаннями, намалюйте візерунок Вашого «Я». Впишіть пусті кружальця найважливіші психологічні складові, які визначають Вашу індивідуальність. Прислухайтеся до кожної частинки Вашого «Я», з'ясуйте роль та місце її в цьому умовному візерунку. Розфарбуйте у бажаний колір кожен складову (маленькі кола) та візерунок у цілому (велике коло). Замисліться над Вашим «Я», почуттями, які воно у Вас викликає. Щоб Ви хотіли змінити у собі?

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 2.

Вправа «Ідентифікація», спрямована на формування у майбутніх викладачів ідентифікації – здатності ставити себе на місце іншого (студента).

Завдання. З'ясуйте, які почуття у студента викличуть наступні висловлювання викладача:

1. «Дома ти працював, старався, але не все у тебе виходить правильно».
2. «Мені здається, що ти не зовсім відповідально ставишся до навчання. Ти можеш навчатися краще».
3. «Ти не завжди використовуєш свої можливості у навчанні».
4. «Ти повинен розуміти, що твоє майбутнє залежить тільки від тебе самого».
5. «Я гадаю, що тобі не зовсім подобається майбутня професія».

6. «Тобі обов'язково потрібно займатися більше самоосвітою».
7. «Поважати можна тільки такого студента, який того заслуговує».
8. «Тебе повинен хвилювати твій інтелектуальний розвиток».
9. «Досягти успіху у педагогічній діяльності ти зможеш завдяки наполегливій праці».
10. «Не дивлячись на твої обмежені можливості, ми хочемо прикласти всі зусилля, щоб допомогти тобі подолати цей бар'єр».

Розвиваюча вправа «Резервуар», спрямована на формування у студентів, як майбутніх викладачів вищої школи діалогічності педагогічної свідомості

Завдання. Студенти розбиваються на пари. В бесіді з однокурсниками, викладачами кожний по черзі повинен спробувати виступити у якості «пустої форми», резервуара, у який співрозмовник «вкладає» свої слова, стан, думки, почуття. Той, хто виконує роль резервуара, повинен досягнути внутрішнього стану «резервуара», уявити, що він – форма, він не реагує на зовнішній вплив, а тільки приймає його у свій внутрішній простір.

Необхідно відкинути свої особисті оцінки. Уявити, що Вас нібито немає в реальності, є тільки пуста форма! Якщо буде складно стати з першого разу «резервуаром», необхідно потренуватися декілька разів, і тоді все буде легко виходити. І тільки тоді, коли Ви будете впевнені, що сформували внутрішній стан «резервуара», можна вступати у діалог та намагатися безпристрасно відноситись до свого співрозмовника. Це допоможе Вам навчитися краще розуміти один одного та приймати правильні рішення.

Розвиваюча вправа «Переключись на співрозмовника» [, с. 39], спрямована на формування у студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл діалогічності педагогічної свідомості

Завдання. Дотримання запропонованих Вам рекомендацій щодо поетапної технології переключення на співрозмовника, заснованої на методі логічного аналізу допоможе Вам набути таких необхідних якостей викладача вищої школи як: здатність до партнерських відносин, вміння спілкуватися та домовлятися, будувати гармонійні відносини на основі цінностей діалогічного спілкування, встановлення глибоких та тісних контактів з оточуючими та ін.

1-й крок. Зміцніть в собі позитивне ставлення до людини, яку Ви хочете зрозуміти. Це необхідно для того, щоб роздратування, неприязнь та неприйняття, які Ви можете відчувати до неї не спотворили Вашого розуміння.

2-й крок. Неодмінно уявіть собі ту складну ситуацію, в якій опинилася людина, потребує Ваша допомога.

3-й крок. Дайте відповідь на питання: що вона робить? Чому вона вчиняє саме так? Навіщо або з якою метою вона це робить? Що спонукає її до вчинення саме таких дій?

4-й крок. Знайдіть відповідь на питання: які бажання та потреби людина намагається задовольнити посередництвом своїх дій?

5-й крок. Подумайте над питаннями: яким чином треба будувати спілкування або взаємодію з людиною, щоб врахувати її та свої інтереси та уникнути конфліктної ситуації? Від чого можливо їй треба відмовитись? Від чого могли б відмовитись Ви?

Подібне опрацювання проблемної чи складної конфліктної ситуації обов'язково допоможе Вам краще зрозуміти свого співрозмовника, однокурсника, колегу по роботі, батьків та прийняти правильне рішення.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 3.

Розвивальна вправа «Метод ранжування» спрямована на виявлення уявлень майбутніх викладачів про рівень значущості професійно педагогічних якостей викладача вищої школи.

Завдання. Поставте педагогічні якості по мірі значущості для Вас.

№ з/п	Педагогічні якості	№ з/п	Педагогічні якості	№ з/п	Педагогічні якості
	духовність		спрямованість		емоційність
	моральність		відношення		рішучість
	культура почуттів		доброзичливість		чесність
	діалогічність		толерантність		справедливість
	рефлексивність		мислення		компетентність
	врівноваженість		оптимізм		відповідальність
	порядність		цілеспрямованість		почуття гумору

Творчі вправа на формування та розвиток адаптації та креативності.

Завдання 1. Після закінчення аспірантури Ви претендуєте на посаду викладача кафедри. Оголошений конкурс. Претендентів три викладача. Оголошено останнє випробування перед зарахуванням на посаду. Необхідно зробити виступ перед колегами на тему: «Викладач вищої школи у контексті сучасних вимог до вищої школи». На чому буде акцентована Вашу увагу, щоб виграти цей конкурс? Уявіть себе на місці даного викладача підготуйте виступ.

Завдання 2. Молодий викладач, не зовсім адаптований до педагогічної діяльності, часто перебуває у нервовому стані. Це помічають студенти, у яких знизилась успішність через дану проблему. Дайте пораду молодому викладачеві.

Завдання 3. Після закінчення лекції студент звернувся до викладача за роз'ясненням незрозумілого питання. Викладач порадив йому уважно прочитати свій конспект лекцій. Чи правильно поставився викладач по відношенню до студента? Обґрунтуйте свою думку. Наведіть приклади правильного вирішення даної проблеми.

Завдання 4. До аудиторії зайшов стильно одягнений молодий викладач. Всі студенти звернули на це увагу, деякі студенти засудили зовнішній вигляд, а решті студентам сподобалось. Висловіть власну думку з приводу зовнішнього вигляду викладача вищої школи.

Завдання 5. Напишіть з якими словами у вас асоціюється поняття «педагогічна свідомість».

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 4.

Творча вправа на формування та розвиток педагогічної майстерності.

Завдання. Студентам, як майбутнім викладачам, пропонується охарактеризувати видатних педагогів А. Макаренка (за його твором «Педагогічна поема») та В. Сухомлинського (за його твором «Серце віддаю дітям»).

1. Визначте в яких ситуаціях дані педагоги виявили найвищий рівень своєї педагогічної майстерності?
2. Які, на ваш погляд, особливі якості слід сформувати майбутнім викладачам вищої школи для досягнення високого рівня педагогічної майстерності?

Вправа спрямована на формування креативності майбутніх викладачів вищих шкіл. Формує вміння виявляти креативні риси та давати оцінку проявам креативності; впливає на творчий розвиток

особистих рис майбутніх викладачів, таких як культура почуттів, рефлексивність, самооцінка та ін.

Завдання. Групам по 5-6 студентів необхідно написати перелік рекомендацій з розвитку творчості та прокоментувати свої рекомендації.

Приблизний перелік рекомендацій.

- Більше читайте художньої літератури, пишіть вірші, короткі оповідання, бо все це розвиває уяву.
- Слухайте класичну музику, займайтеся живописом, відвідуйте місця, що надихають (ліс, озера, гори, море та ін.).
- Завжди вважайте себе творчою особистістю.
- Візьміть за зразок для наслідування тих відомих творчих діячів культури та мистецтва, якими ви захоплюєтесь.
- Частіше дозволяйте собі мріяти.
- Знаходьте нових креативно-розвинених друзів.
- Відвідуйте театри, музеї, виставки картин та ін.
- Беріть участь у різноманітних традиційних святах та творчих заходах.

Вправа «Дерево креативності» спрямована на розвиток творчих уявлень та появи творчих асоціацій пов'язаних зі словом креативність.

Завдання. Викладач пропонує студентам намалювати дерево креативності, при цьому зазначивши, що креативність безпосередньо пов'язана з пам'яттю, а отже зміцнення пам'яті допомагає розвитку якості креативних процесів. Необхідно на гілках креативного дерева (креативність) написати всі асоціації, які пов'язані з креативністю. В кінці вправи учасники приходять до висновку, що процес малювання допомагає появі нових асоціацій, які краще запам'ятовуються та надовго залишаються у пам'яті.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 5.

Конкурс на розвиток значущих професійно-педагогічних якостей особистості майбутнього викладача вищої школи, а саме: знання та вміння, творчості, майстерності.

(До складу журі входять викладачі. Максимальна кількість учасників - 10 з різних факультетів).

Хід конкурсу

I. Конкурс «Фахова майстерність».

Завдання. Дайте відповідь на питання.

1. Назвіть особистісні якості ідеального викладача.
2. Що таке авторитет викладача?
3. Якою повинна бути культура педагогічного спілкування? \
4. За яких умов відбувається творчий розвиток викладача вищої школи?
5. Якою повинна бути мова та зовнішній вигляд викладача?
6. Взаємодія викладача і студента під час педагогічного процесу.
7. Яким шляхом можна уникнути конфліктів?
8. Як ви розумієте компетентність викладача вищої школи?
9. Як називається здібність викладача керувати собою, своєю поведінкою та своїм психічно-емоційним станом?
10. Назвіть стилі педагогічного спілкування.

За повну та правильну відповідь 1 бал.

Неповна відповідь 0,5 балів.

Неправильна відповідь 0 балів.

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Повна відповідь	Неповна відповідь	Неправильна відповідь	Усього

II. Конкурс «Я журналіст!» (готується заздалегідь).

Завдання. Вам необхідно взяти інтерв'ю у керівництва вищого закладу та викладачів з нагоди ювілею - 50 років з дня відкриття даного вищого педагогічного закладу. (Оцінка за 12 бальною шкалою).

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Актуальність	Змістовність	Творчий підхід до виконання	Загальний бал

III. Конкурс «Кращий майбутній викладач» (готується заздалегідь).

Завдання. Підготувати фрагмент уроку (протягом 15 хв.) з нетрадиційною формою його проведення. Тема довільна. Журі підводить підсумки, визначає переможця, вказує на рівень підготовки студентів, як майбутніх викладачів вищих шкіл.

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Креативний підхід при розробці фрагменту уроку	Творчість, акторська майстерність при проведенні фрагменту уроку	Володіння увагою аудиторії	Досягнення мети уроку	Загальний бал

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 6.

Розвиваюча вправа «Зупиніть монолог, організуйте діалог» спрямована на формування двосторонніх відносин між викладачем та студентами, результатом якої є професійний розвиток майбутніх викладачів вищих шкіл.

Завдання. Під час проведення кураторських годин можна спостерігати, що викладач нерідко вживає загальні фрази: «Давайте разом поміркуємо...», «Давайте зробимо разом...», «Що Вас найбільше цікавить...?». При цьому викладач веде неперервний монолог, не даючи можливості студентам підтримувати бесіду: відповісти на питання, розповісти про свої інтереси. Треба зазначити, що більшість конфліктних ситуацій між студентами та викладачами відбувається саме при відсутності умов для їх участі у рівноправному діалозі. Енергія та активність студентів стає не затребуваною і в деякі моменти вибухає назовні. Це може проявлятися в емоційних висловлюваннях, порушенні дисципліни та ін.

Для здійснення культурного діалогу між викладачем вищої школи та студентами, який призведе до взаємодії, позитивних двосторонніх відносин необхідно дотримуватися певних порад. Дайте свої рекомендації відносно даних порад та обґрунтуйте свою думку.

По закінченні даної вправи корисно провести обговорення всіх рекомендацій та визначити найголовніші, а саме:

- Якщо ви задасте питання, то обов'язково зачекайте, коли ваш співрозмовник відповість на нього.
- Обов'язково поцікавтеся думкою співрозмовника.
- Не перебивайте співрозмовника.
- Не заважайте йому висловити свою думку до кінця.
- Не нав'язуйте своїх думок.

Вправа «Якщо я тебе правильно зрозумів...» [с. 120] спрямована на розвиток у студентів вміння слухати один одного, що сприяє зменшенню конфліктних ситуацій, непорозуміння у спілкуванні, що у здійсненні педагогічної діяльності має дуже велике значення.

Завдання. Студенти, які сидять по колу, по черзі висловлюються на тему: «Що я ціную в людях?» Після того як один із студентів закінчив говорити, його товариш, що справа, коротко повторює сказане, починаючи

словами «якщо я тебе правильно зрозумів...». Студент, який говорив першим, повинен оцінити точність передачі змісту його висловлення. Потім на запропоновану тему висловлюється другий студент, його слова повторює третій і т. д. по колу.

Тренінг спрямований на допомогу учасникам налаштуватися на зміни у своєму житті. Орієнтовна оцінка групи служить певним стимулом для розвитку особистості.

Вправа виконується в три етапи. На першому етапі ведучий читає інструкцію: «Кожна людина в тій чи іншій мірі володіє певним запасом творчих сил. Творча особистість, безумовно, індивідуальна. Але в той же час у кожного є якісь спільні риси».

Завдання. Скласти узагальнений портрет творчої особистості. Для цього кожен спочатку повинен записати не менше десяти ознак, які характеризують творчу особистість. При цьому ви можете згадувати тих людей, яких ви вважаєте творчими. Не забудьте і про себе, адже у вас також є елементи творчого ставлення до дійсності. Після цього учасники виділяють і записують ознаки творчої особистості.

На другому етапі група об'єднується у велике коло і обговорює пропозиції учасників. Шляхом голосування складається узагальнений портрет творчої особистості.

На третьому етапі група оцінює ступінь відповідності кожного з учасників у загальному переліку якостей за 10 бальною шкалою.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 7.

Вправи спрямовані на формування та розвиток творчого підходу до самостійного виконання творчого завдання.

Завдання Напишіть відгук на книгу з педагогічної тематики. Відгук містить у собі відповіді за приблизним планом:

- загальні відомості про книгу, автора, історію написання;
- ваша думка про актуальність тих проблемних питань, які порушуються в даній книзі;
- ваша особлива думка про прочитану книгу в цілому та обґрунтуйте правильність своєї думки;
- висновок про прочитану книгу та її оцінка як позитивна, так і негативна (якщо у Вас така виникла).
- які шляхи вирішення проблеми розглядає автор, а також з'ясуйте ваше відношення до даної проблеми та шляхи її вирішення;
- ваші рекомендації кому і в якому віці корисно буде знайомство з даною книгою.

Завдання Напишіть рецензію на статтю з педагогічної тематики. Зміст рецензії передбачає відповіді на наступні питання:

- вкажіть назву статті та її автора;
- у зв'язку з чим була написана стаття та які проблеми в ній порушує автор;
- які шляхи вирішення порушеної у статті проблеми розглядає автор;
- ваша думка з приводу актуальності даної проблеми та які шляхи її вирішення? Доведіть правильність вашої думки.
- ваші зауваження відносно статті;
- напишіть рекомендації та загальні висновки.

Завдання Необхідно підготувати усну рекламу книги з проблеми виховання сучасної молоді. Підготувати усне повідомлення на 3-5 хвилин. Зміст реклами передбачає:

- назву книги та відомості про її автора;
- історія написання даної книги (коли, де і у зв'язку з чим була написана дана книга);
- якій меті присвячена дана книга;
- що зацікавило Вас при прочитанні даної книги;
- формуйте позитивну реакцію на книгу та її читання;

- в даній книзі є такого, чого немає в інших;
- акцент на професійному досвіді автора книги;
- кому буде корисним прочитання даної книги.

МОДУЛЬ 4. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО ВІДНОШЕННЯ ДО СЕБЕ ТА НАВЧАЛЬНОЇ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 1.

Творча вправа на формування позитивного емоційного стану за допомогою «входження в образ».

Завдання 1. Розгляньте уважно репродукції картин видатних художників:

I. Крамського «Невідома або дама у колясці», К.Брюллова «Італійський південь».

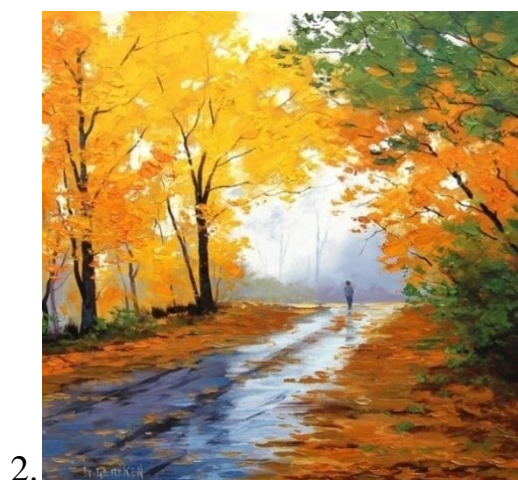
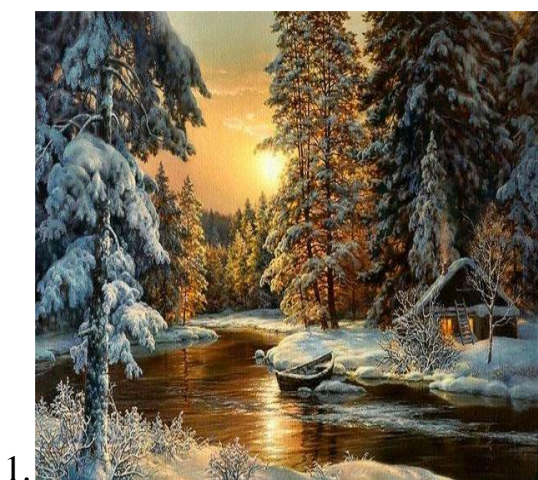

Вам необхідно перевтілитися у зображених на картинах персонажів та передати їх емоційний стан. Опишіть власні емоції, які ви відчули при «входженні в образ».

Завдання 2. Перед вами картини Ф. Решетніков «Знову двійка», К. Маковський «Діти, що втікають від грози». Опишіть внутрішній емоційний стан зображених на полотнах персонажів. Визначте їх соціальне становище.

Завдання 3. До вашої уваги пропонуються варіанти картин: М. Сатаров «У зимовому лісі» (1), Грэм Геркен «Блюз опадаючого листя» (2), Кент Уолліс «Славний квітковий шлях»(3), «Мальовниче Греве» (4). Вам необхідно обрати та описати одне з полотен так, щоб одногрупники не тільки уявили їх реально, але і відчували той настрій та піднесення, які вони викликають.

3.

4.

МОДУЛЬ 5. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ВМОТИВОВАНОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 1.

Вправа, спрямована на формування значення та змісту педагогічної діяльності

Завдання. Студенти сідають так, щоб утворилося коло. Їм дається будь-який предмет круглої форми (м'ячик, гудзик, камінчик), який легко катати у долонях. Кожний з учасників, передаючи предмет один одному по колу, повинен стисло розповісти, чому він вирішив стати викладачем, що в його житті вплинуло на прийняття цього рішення, в чому він вбачає зміст педагогічної діяльності, а також цікавий факт про себе, пов'язаний з педагогічною професією.

Після виконання даної вправи підводиться підсумок висловлювань. З'ясовується, яке ж об'єктивне значення педагогічної діяльності та який зміст кожний студент вкладає в неї.

Розвиваюча вправа «Модальність», спрямована на формування професійної педагогічної позиції

Завдання. Спробуйте на хвилинку уявити себе на місці Ваших студентів. Які слова вони найчастіше чують від викладачів та батьків. Їм приблизно говорять так: «Ти повинен добре вчитися!», «Ти повинен думати про майбутнє!», «Ти повинен поважати старших!», «Ти повинен слухати викладачів та батьків!». Майже немає звернень, побудованих на модальності можливого: «Ти можеш...», «Ти маєш право...», «Тобі цікаво...».

А тепер прийміть позицію викладача або батьків. Часто на адресу студента вони говорять: «Я тебе попереджаю...», «Я маю повне право...», «Я можу тебе покарати...» та ін.

Що виходить в результаті? Виникає чітко виражене протиріччя в модальності звернення до студента. Дані протиріччя загострюють взаємозв'язок студентів з викладачами, батьками та нерідко стають причиною конфліктів. Безумовно, модальність повинності у звертанні викладача та студента необхідно звести до мінімуму.

Типова фраза	Рекомендуємо говорити
«Ти повинен добре вчитися!»	«Я впевнений, що ти можеш добре вчитися»
«Ти повинен думати про майбутнє!»	«Цікаво, якою людиною ти хотів би стати? Яку професію плануєш обрати?»
«Ти повинен поважати старших!»	«Ти знаєш: повага до старших – це елемент загальної культури людини»
«Ти повинен слухатися викладачів та батьків!»	«Звичайно, ти маєш право на особисту думку, але до думки старших корисно прислухатися»

А тепер спробуйте самостійно типові фрази замінити на рекомендовані, модальність повинності перевести у модальність можливого при збереженні загального змісту висловлювання.

Типова фраза	Рекомендуємо говорити
«Ми у твої роки жили набагато гірше!»	
«Ти повинен цінувати турботу старших!»	
«Скільки можна байдикувати! Ти повинен, нарешті, зайнятися навчанням»	
«Ти постійно зриваєш мої заняття! Ти повинен сидіти спокійно та уважно слухати» і т. д.	

МОДУЛЬ 6. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК САМООЦІНКИ, САМОКОНТРОЛЮ, САМОРЕГУЛЯЦІЇ.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 1.

Вправа «Я – викладач», спрямована на розширення професійної свідомості викладача, формування уміння входження в професійну роль викладача посередництвом регулювання внутрішнього стану

Завдання. Входження в роль викладача полягає у наступному. Візьміть чистий аркуш паперу та проведіть вертикальну лінію, яка поділить його навпіл. Зліва (перша колонка таблиці) напишіть особливості поведінки, якості особистості, якими, на Вашу думку, повинен бути наділений викладач. Перерахуйте також, що він повинен вміти робити.

№ з/п	Викладач повинен бути Викладач повинен вміти	Я... (самооцінка)	Ти... (оцінка іншого)

Протягом дня спробуйте вести себе так, щоб виконати якнайбільше вимог, які Ви сформулювали на лівому боці аркуша. Пам'ятайте, що викладачу притаманні зібраність, воля, самоконтроль, твердість, стабільність, ясність, чіткість, діловитість, готовність до управління складними ситуаціями

та контролю над ними. Домінують інтелект і воля. Налаштуйте свій внутрішній стан на прийняття цих якостей. В кінці дня, справа на цьому ж аркуші позначте, які дії Ви реалізували у своїй поведінці, а які – ні.

Попросіть Вашого друга або подругу, однокурсника описати ті риси Вашого характеру, які на їх думку, знадобляться Вам у педагогічній діяльності. Запитайте, чи завжди дані риси характеру проявляються у Вашій поведінці.

Творча вправа спрямована на вміння вирішувати складні педагогічні ситуації, розвиває у майбутніх викладачів вищих шкіл здатність до самостійності, самосвідомості, самоаналізу.

Завдання. Під час навчання досить часто виникають проблемні ситуації між викладачами та студентами. Розбившись на пари необхідно зобразити викладача та студента у відповідних педагогічних ситуаціях. Свої дії прокоментуйте:

- студент довгий час на лекції розмовляв по телефону, не звертаючи увагу на викладача;
- за запізнення на практичне заняття викладач не допустив до аудиторії студента;
- студент пропустив певну кількість занять без поважних причин;
- на лекції студент готувався до наступної пари;
- студент звернувся до викладача за роз'ясненням з певного питання, а викладач посилався на брак часу.

Які Ваші дії у кожній конкретній ситуації. Обґрунтуйте відповідь.

Вправа: групова дискусія на формування ціннісних орієнтацій. Спрямована на формування педагогічних ціннісних орієнтацій, вміння прислухатися та враховувати думку співбесідника.

Вправа спрямована на формування вміння вирішувати конфліктні ситуації, що виникають у процесі педагогічної взаємодії.

Завдання. Два учасники сідають на стільці навпроти один одного. Ведучий пропонує для розбору конфліктну ситуацію, яка могла б виникнути в процесі педагогічної взаємодії між викладачем і студентом.

Учасники розігрують одну із ситуацій. На початку діалогу пропонується визначити для себе: професійну ситуацію, завдання, які необхідно вирішити діалогом та манеру поведінки. Потім починається власне виконання завдання, в якому один з учасників намагається нейтралізувати конфлікт, а інший, навпаки, роздути його і максимально висловити своє невдоволення.

Потім іде загальне обговорення. Важливим при цьому є аналіз позитивної діяльності учасника, що намагається розв'язати конфлікт, конструктивних засобів, використаних ним для залагодження даної ситуації.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 2.

Вправа «Конверт відвертостей»[, с. 128] ***спрямована на розвиток здатності до самоаналізу.***

Завдання. Викладач пропонує кожному студенту вийняти з конверта питання написане на аркуші паперу та відповісти на нього. Питання побудовані так, що дозволяють відверто висловитись про те, що хвилює, цікавить студентів групи, дізнатися про їх цінності, переконання і т. і.

Вправи спрямовані на аналіз педагогічної діяльності.

Завдання 1. Студентам пропонується скласти список слабких особистісних якостей викладача, які мають негативний вплив на виконання педагогічної діяльності. Ці дані пропонується розташувати на лівому боці аркуша, а на правому - проти кожного пункту вказуються ті позитивні якості,

які їм протиставляються. Далі відбувається обговорення. Студенти повинні обґрунтувати контраргументи; знайти їм відповідні приклади.

Завдання 2. Студентам надається можливість більш творчо підійти до виконання завдання та вказати малопомітні деталі педагогічної діяльності. Під час обговорення студенти повинні довести правильність своєї думки.

Вправа спрямована на формування та самоаналіз студентами своїх сильних особистісних якостей, які дозволяють удаю здійснювати педагогічну діяльність у вищій школі.

Завдання. Студентам пропонується протягом 30 хвилин написати своє резюме про прийняття на роботу в якості викладача вищої школи.

Викладач, не називаючи прізвищ, зачитує вголос кожне резюме. Далі відбувається обговорення. Студенти визначають найкраще резюме та намагаються вгадати його автора.

Вправа спрямована на розвиток самооцінки.

Завдання. Студенти однієї групи повинні по черзі висловитись про себе починаючи такими словами: «Моя найкраща позитивна риса...».

По завершенні завдання відбувається обмін думками з приводу того, які труднощі виникали під час виконання даної справи та які емоційні почуття переповнювали учасників.

Вправа спрямована на створення доброзичливих, сприятливих стосунків між студентами і викладачами, вміння контролювати свій емоційний стан та оцінювати емоційний стан інших.

Завдання. З аудиторії видаляється троє студентів, а решта, поділившись на групи, повинна за допомогою міміки та жестів передати відповідний

емоційний стан (страждання, агресію, радість, подив, захоплення та ін.). Повернувшись до аудиторії, студенти повинні вгадати, які емоції демонстрували їм одногрупники та пояснити, яким чином відбувалося визначення.

По завершенні завдання відбувається обговорення.

Вправа спрямована на розвиток самооцінки та створення позитивної емоційної атмосфери у груп.

Завдання. Студенти-учасники сідають у коло, по черзі висловлюючись про найкращий позитивні якості свого сусіда, як майбутнього викладача вищої школи. Після закінчення вправи відбувається обговорення питань: Яке висловлювання було найбільш точним? Що було для Вас легше – прийняти думку колег про себе, чи висловити свою думку про них?

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 3.

Завдання. *Прочитайте уважно коротеньке оповідання. Як Ви вважаєте, в чому виявилася помилка перших двох вчителів? Чи можна молодого вчителя назвати справжнім вчителем? Доведіть свою думку. Як би Ви вчинили у даному випадку?*

Справжній Вчитель

Стара жінка благає вчителя: «Я одна зі своїм онуком, батьки кинули його. А він мене не слухається. Як потрапить у погану компанію, і що ж тоді буде? Беріть його під ваше спостереження, Бог віддячить...» Учитель перериває стару жінку: «У мене і без вашого онука багато турбот», – і йде геть. Шукає бабусю іншого вчителя і знову благає. Вчитель пояснює їй: «А знаєте, скільки в школі таких? Як я можу погнатися за всіма!» Бабусю у розпачі. Плаче. Проходить повз бабусю молодий Вчитель. Зупиняється. «Вам допомогти?» – запитує співчутливо. Бабусю розповідає молодому вчителю про своє горе. «Не плачте, бабусю, – говорить їй молодий учитель, – онук у вас хороший. Хочете, стану його наставником?»

Завдання. *Уважно ознайомтеся з притчею. У чому, на вашу думку, полягає мудрість старого професора? Яка мораль даної притчі? Обґрунтуйте свою думку.*

Чашки кави

Група випускників престижного вузу, успішних, що зробили чудову кар'єру, прийшли в гості до свого старого професора. Під час візиту розмова зайшла про роботу: випускники скаржилися на численні труднощі і життєві проблеми.

Запропонувавши своїм гостям каву, професор пішов на кухню і повернувся з кавником і підносом, заставленим різними чашками: порцеляновими, скляними, пластиковими, кришталевими. Одні були прості, інші дорогі.

Коли випускники розібрали чашки, професор сказав:

- Зверніть увагу, що всі красиві чашки розібрали, тоді як прості і дешеві залишилися. І хоча це нормально для вас - хотіти тільки краще для себе, але це і є джерело ваших проблем і стресів. Зрозумійте, що чашка сама по собі не робить каву краще. Найчастіше вона просто дорожче, але іноді навіть приховує те, що ми п'ємо. Насправді, все, що ви хотіли, була просто кава, а не чашка. Але ви свідомо вибрали кращі чашки, а потім роздивлялися, кому яка чашка дісталася.

А тепер подумайте: життя - це кава, а робота, гроші, становище, суспільство - це чашки. Це всього лише інструменти для підтримки і змісту Життя. Те, яку чашку ми маємо, не визначає і не змінює якості нашого Життя. Іноді, концентруючись тільки на чашці, ми забуваємо насолодитися смаком самої кави.

Найбільш щасливі люди - це не ті, які мають все найкраще, але ті, які витягують все краще з того, що мають.

Завдання. *Прочитайте оповідання. За якими критеріями, на Вашу думку, дід обирав онуку школу? Як Ви розумієте останні слова діда? Поясніть свою думку.*

Сила виховання.

Батьки вибрали для сина кращого вчителя. Вранці дід повів онука до школи. Коли дід і онук увійшли у двір, їх оточили діти. «Який смішний старий», - засміявся один хлопчик. «Гей, маленький товстун», - скорчив пику інший. Діти кричали і скакали навколо діда і онука. Тут вчитель подзвонив у дзвіночок, оголошуючи початок уроку, і діти втекли. Дідусь рішуче взяв онука за руку і вийшов на вулицю. «Ура, я не піду в школу», - зрадів хлопчик. «Підеш, але не в цю, - сердито відповів дід, - я сам знайду тобі школу». Дід відвів онука в свій будинок, доручив його турботам бабусі, а сам

пішов шукати кращого вчителя. Побачивши якусь школу, дід заходив у двір і чекав, коли вчитель відпустить дітей на перерву. У деяких школах діти не звертали на старого уваги, в інших - дражнили його. Дід мовчки повертався і йшов. Нарешті він увійшов до крихітного дворика маленької школи і втомлено притулився до огорожі. Задзвенів дзвінок, і діти висипали у двір.

«Дідусю, вам погано, принести води?» - почувся голосок.

«У нас у дворі є лавка, сідайте, будь ласка», - запропонував один хлопчик.

«Хочете, я покличу вчителя?» - Запитала інша дитина.

Незабаром у двір вийшов молодий учитель. Дід привітався і сказав:

«Нарешті я знайшов кращу школу для мого онука.

«Ви помиляєтесь, дідусю, наша школа не найкраща. Вона маленька і тісна».

Старий не став сперечатися. Він про все домовився з вчителем і пішов.

Увечері мама хлопчика запитали діда:

«Батько, Ви неграмотні. Чому ви думаєте, що знайшли кращого вчителя?»

«За учням дізнаються про вчителів», - відповів дід.

Завдання. *Вам запропоновано оповідання. Познайомтесь з ним і скажіть, яку роль, на вашу думку, відіграють знання отримані від кожного з вчителів у житті їх учнів? У чому сила та користь цих знань? Обґрунтуйте свою думку.*

Два Вчителя.

Зустрілися якось два учні, що навчалися у різних Вчителів, і один почав розхвалювати свого наставника, кажучи, що той може ходити по воді, перетворювати камені в хліб, приборкувати вітер, медитувати, перетворювати залізо у золото, ходити по розжареному вугіллю і битому склу без шкоди для здоров'я і робити багато інших чудес. «Коли-небудь я навчуся всього цього і стану таким же, як і мій Вчитель», - закінчив свою полум'яну промову перший учень. «А як ці чудеса вплинули на тебе? Зробили вони тебе дивом або, принаймні, хоча б трішки кращим?» «Не знаю. Ти краще скажи, які дива може робити твій Учитель?»

«Чудеса? Я ніколи не бачив, щоб він займався чимось подібним. До того ж, щоб викликати радість, моєму Вчителю не потрібні фокуси. Одна його посмішка може створити диво, заразивши людину радістю, і ніхто не зможе втриматися, щоб не посміхнутися у відповідь. А ще він може ходити по хвилях почуттів та емоцій і не тонути в них, може зупиняти вітри думок і урагани пристрастей. Світло його любові і мудрості розсіює морок незнання,

завдяки його впливу розквітають душі, і навіть кам'яні серця починають струмувати любов'ю. У його присутності вщухають суперечки, гнів і образи, і розквітають любов і доброта. Він перетворює низьке у високе, брудне у чисте, роздратування у світ, образу у прощення, ненависть на любов. Те, чому він вчить, не помітно оку, він вчить внутрішньої алхімії і як розпізнати дорогу щастя».

«Сподіваюся, коли-небудь я досягну подібного розуміння та вміння і хоча б трохи наближуся до його висоти. Ці знання не зроблять мене знаменитим і багатим, вони не піднесуть мене на олімп слави, але завдяки їх застосуванню я сподіваюся знайти своє місце в житті, свою дорогу щастя».

Завдання. *Уважно прочитайте притчу. Як Ви вважаєте, у чому полягала головна задача Вчителя? Висловіть свою думку, що є найголовнішим у професії вчителя?*

Бажане зовсім поруч

«Одного разу учні запитали Вчителя: що найголовніше в його професії? І Вчитель сказав їм, що відповідь на це питання пізніше.

Він запропонував своїм учням сходити до високої гори. Перед тим, як рушити в дорогу, Вчитель нагодував їх солоною їжею. Прийшовши до гори, учні поскаржилися, що дуже хочуть пити. Тоді вчитель відправив їх шукати джерело. Але учні прийшли назад, нічого не знайшовши.

Учитель докладно пояснив їм шлях до води. Учні напилися самі і принесли води Вчителю. Але він дістав повну посудину води зі своєї торбинки і сказав: «Ось це і є моя головна задача. Спочатку я викликав у вас спрагу, потім вказав вірний шлях до джерела і направив вас в потрібному напрямку, потім показав, що бажане може бути зовсім поруч, треба тільки захотіти і подбати про це».

Завдання. *Прочитайте коротеньку східну притчу. Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що працю педагога і вихователя можна порівняти з працею садівника? Яким чином треба здійснювати навчання та виховання, щоб досягти досконалості розвитку особистості?*

Одна східна притча говорить, що працю педагога і вихователя можна порівняти з працею садівника, що вирощує різні рослини. Одна рослина любить яскраве світло сонця, а інша - прохолодну тінь; одна рослина краще росте на піщаному ґрунті, інша - на глинистому; одна любить берег струмка, інша - висохлий ґрунт на гірській вершині. Кожній садівник забезпечує особливий, тільки йому відповідний догляд, інакше вона не досягне досконалості у своєму розвитку.

Завдання. Прочитайте оповідання про мудреців. У чому, на вашу думку, полягала помилка мудреців у пошуку мудрого та досконалого вчителя? Розкрийте суть поняття «мудрість» або «мудра людина». Чи зустрічали ви у своєму житті мудрих вчителів?

Два мудреця

Один чоловік дуже довго йшов шляхом самовдосконалення, поки нарешті не досяг певного рівня у духовному розвитку. Люди прислухалися до його промов і дякували за мудрі поради. Але він не збирався зупинитися на досягнутому і вирішив слідувати шляхом духовного розвитку далі.

– Я ще недостатньо володію всіма знаннями, – міркував він. – Як би мені хотілося знайти чоловіка мудрішого за мене, щоб я міг навчитися у нього всього того, чим він володіє!

Через якийсь час доля звела його з дуже мудрим чоловіком. Той теж шукав мудреця, у якого б хотів вчитися.

Тоді вони вирішили допомагати один одному у всьому і ділитися отриманими знаннями та досвідом. Але так тривало до тих пір, поки мудрець, якого зустрів чоловік, не вчинив необачний вчинок.

– Та ж він не настільки мудрий, яким я його собі уявляв! Чому я можу навчитися у того, хто допускає дурні помилки? – з досадою вимовив чоловік. І, покинувши мудреця, вирушив далі на пошуки того, хто, на його думку, був мудрим і знаючим.

Багато ще різних людей зустрічалися йому на шляху, але в підсумку всі вони виявлялися, то недостатньо знаючими, то недостатньо досвідченими. І кожен раз чоловік йшов у пошуках більш мудрого і досконалого вчителя.

Минуло багато років, поки в одному з міст йому не зустрівся перший мудрець. Чоловік був вражений, побачивши того самого мудреця в оточенні численних учнів і послідовників. Затамувавши подих, він вислухав усе, що той говорив. І дочекавшись, коли всі розійдуться, запитав.

– Як ти досяг таких вершин пізнання? Хто ж був твоїм вчителем весь цей час?

– Як тільки ти покинув мене, друже мій, я більше не намагався знайти того, хто мудріший мене. Я вчився у кожного, з ким мені доводилося зустрічатися. Мені було не важливо дурна ця людина чи мудра, – відповів йому мудрець.

Завдання. Прочитайте уважно оповідання. У чому полягає Краса почуттів хлопчика? Як Ви особисто розумієте слова Мудреця? Яку Красу можете подарувати людям Ви? Поясніть свою думку.

Єдина краса

Хлопчик розмріявся перед сном. «Ось скоро стану дорослим, і що я зроблю для людей?» – подумав він. «Давай подарую всім жителям Землі щось найпрекрасніше, чого ніколи не було і не буде». І почав він перебирати, яку таку Красу подарувати людям. «Побудую чудовий Храм, – але відразу передумав, – храмів прекрасних дуже багато. Напишу незвичайну Пісню!» Але знову забарився: пісень теж багато. «Краще створю нерукотворну Скульптуру!» І знову відкинув думку: скульптур нерукотворних багато. І він засумував. Так і заснув з цією думкою. І побачив сон. Прийшов до нього Мудрець. «Ти хочеш подарувати людям щось найпрекрасніше?» – запитав він. «Так, дуже хочу!» – з жаром відповів хлопчик. «Так подаруй, чого зволікаєш?» «Але що? Все вже створено!» І почав перераховувати: «Хотів побудувати Храм, але всі храми вже побудовані». Мудрець перервав його: «Не вистачає одного єдиного Храму, який можеш побудувати тільки ти». Хлопчик продовжив: «Хотів скласти Пісню, але їх теж багато». Мудрець знову перервав його: «Людям не вистачає однієї єдиної Пісні, і її можеш скласти тільки ти і заспівати її в Храмі тому». «Думав виліпити чудову Скульптуру, але хіба залишилося що-небудь не виліплене?» «Так, – сказав Мудрець, – не виліплена одна єдина Скульптура, яка так потрібна людям, і можеш виліпити її тільки ти, і прикрасити нею Храм твій». Хлопчик здивувався: «Адже все вже зроблено!» «Так, але всій тій Красі світу не вистачає тільки однієї пишноти, творцем якої можеш стати ти», – сказав Мудрець. «І що це за Краса, яка випала на мою долю?» І чарівно промовив Мудрець пошепки: «Храм є ти, зроби себе чудовим і благородним. Пісня є душа твоя, витончуй її. Скульптура є твоя воля, зміцнюй свою волю. І отримають планета Земля і весь Всесвіт Красу, яку ще не пізнав ніхто». Хлопчик прокинувся, посміхнувся Сонцю і шепнув самому собі: «Тепер я знаю, яку Красу можу подарувати людям!»

Завдання. Прочитайте оповідання. Висловіть свою думку з приводу ставлення вчителів до своїх учнів. Які враження залишать про себе згадані в оповіданні вчителі у пам'яті учнів? Про якого вчителя можна сказати, що він є Вчитель від Серця?

Вчитель від Серця

«Пора мого янголятка відправити в школу», – подумав ангел. Взяв він його, і полетіли вони прямо з відкритого віконечка у величезний будинок. «Треба вибрати вчителя від Серця і з ангельським терпінням, бо янголятко моє ще зовсім не ангел, він невгамовний пустун з норовливим характером». Заглянув він на урок до одного вчителя і жажнувся – той кричав на учня і

лаяв його: «Я б скинув тебе, такого безсердечного, з п'ятого поверху ... Геть з класу!»

«Жорстокий ... Не від Серця він».

В іншій класній кімнаті вчителька сиділа перед учнями, поклавши ногу на ногу, і милувалася своїми нігтями, на кожному з яких вміло було намальовано маленьке сердечко. Але вона у той же час пильно стежила за учнями, які виконували контрольну роботу, і павичевим криком припиняла всяку спробу списування.

«Ханжа ... Не від Серця вона»

У наступному класі учень записував на дошці речення, яке диктував йому вчитель: «Найголовнішого очима не побачиш – зірке тільки Серце». Учень помилився у написанні слова «серце». Учитель розлютився: «Скільки разів тобі пояснювати? Дай щоденник. Два! Учень заплакав.

«Дволикій... Не від Серця він»

Заглянув ангел в наступний клас – там учитель вів урок математики. «Порахуйте, скільки разів постукає Серце протягом доби, якщо за одну хвилину воно стукає 56 разів». Один учень, не рахуючи, відразу викрикнув: «80640 раз. А на тиждень – 564 480 разів. А на місяць ... А на рік ...» Діти ахнули. А вчитель грубо перервав учня: «Як ти смієш викрикувати з місця, та ще без мого дозволу ...»

«Грубіян ... Не від Серця він ...»

Наступний клас дзижчав, як вулик: вчитель і учні терпляче і любовно збирали знання, допомагаючи один одному. Голос і турбота вчителя зливалися в єдину музику і радість пізнання.

«Ось вчитель від Серця і з ангельським терпінням, – подумав ангел і сказав своєму янголятку, – будеш вчитися у нього. Прислухайся до кожного слова вчителя».

Відлітаючи зі школи, ангел сумно подумав: «Всі згадують Серце, але жити Серцем не хочуть ... Потрібно вивести всіх «сердечних» ханжів, щоб вони не завдавали болю і не калічили серця своїх учнів». Але ангел не знав, як це зробити.

Завдання. *Уважно прочитайте текст оповідання. Чи траплялися на вашому шляху подібні труднощі? Як Ви з ними справлялися? Чи справедливою є думка, що труднощі загартовують людину? Дайте корисні поради з приводу подолання труднощів. Чи поділяєте Ви думку батька дівчини? Обґрунтуйте свою думку.*

Труднощі загартовують

У житті одну дівчину постійно переслідували якісь проблеми, труднощі. Не встигала вона впоратись з однією неприємністю, як на обрії з'являлася інша. Спочатку вона відважно справлялася з усім цим, але в якийсь момент

з'явився відчай. Вона прийшла за допомогою до батька і розповіла йому, що життя жахливо важке, що в неї більше немає сили.

Замість відповіді батько налив воду в три однакові каструлі і поставив на вогонь. Потім по черзі поклав у ці каструлі морквину, яйце, а в третю каструлю насипав кави. Минуло кілька хвилин, і батько дістав яйце, морквину, а з третьої каструлі налив каву в чашку.

– Як думаєш, що змінилося? – запитав він у дочки.

– Що тут незрозумілого, – знизала плечима дочка, – яйце і морквина зварилися, а кава у воді розчинилася.

– Так-то воно так, – сказав батько, – але це тільки поверхневий погляд. Якщо вдуматися у суть події глибше, неважко помітити, що морквина, до того як її потримали в окропі, була твердою, а що ми бачимо зараз? Вона м'яка. І навпаки, яйце, яке дуже крихке і рідке, стало твердим. Візуально вони залишилися такими ж, але змінили свою структуру під впливом окропу. Те ж відбувається і з людьми. Здавалося б, сильна людина, а під впливом несприятливих обставин може розклеїтися, і навпаки, крихка і ніжна може стати міцною і твердою.

– А причому тут кава? – поцікавилася донька.

– Ну, це найцікавіше! Кава абсолютно розчинилася в новому середовищі і змінила його. Замість простого окропу ми маємо чудовий ароматний напій. Є такі і люди – їх, звичайно, небагато, але вони не змінюються в силу обставин. Вони змінюють обставини. Вони змінюють середовище, в яке потрапляють, обертаючи його в щось нове і чудове.

МОДЕРАТИВНИЙ СЕМІНАР 4.

Завдання. Прочитайте уривок з вірша Миколи Гумільова «Пам'ять». Які думки та почуття викликають у вас рядки даної поезії? Який зміст, на вашу думку, вкладений автором в останньому рядку вірша? Чи погоджуєтесь Ви з думкою автора? Висловіть свою думку.

Только змеи сбрасывают кожи,
Чтоб душа старела и росла.
Мы, увы, со змеями не схожи,
Мы меняем души, не тела.

Завдання. Прочитайте та проаналізуйте висловлювання великих мислителів про важливість навчання і знання. Чи погоджуєтесь Ви з ідеями, висловленими їх авторами? Прокоментуйте кожен вислів.

- «Ми повинні самі вірити у те, чому навчаємо наших дітей» (В. Вільсон).
- «Освіта – це не наповнення порожнього посуду, а розпалювання багаття» (У. Йітс).
- «Освіта не дає паростків у душі, якщо вона не проникає до значної глибини» (Протагор).
- «Досягти намагайся слави та визнання, але не казною, а ціною знання» (Анварі).

Завдання. Вашій увазі представлені експертні оцінки провідних експертів у галузі вищої освіти та представників інших зацікавлених сторін, щодо перспектив розвитку вищої освіти до 2020 року. Уважно ознайомтеся з ними та висловіть особисту думку з приводу експертного матеріалу.

Яка Ваша особиста думка з приводу майбутнього системи вищої освіти та ролі викладача вищої школи.

Сьюзан Кроуфорд, професор Гарвардського університету

Ми повинні перейти до найбільш індивідуального, взаємозалежного навчання. У той же час викладачам корисно виховувати у студентах гарне мислення і поведінку. Я сподіваюся, ми знайдемо способи навчання, які мали б виховувати цінності, що підтримували б справжню гуманітарну освіту.

Марк Франклін, директор з розробки Дартмутського коледжу

Я відчуваю, що до 2020 року вища освіта застрягне в поточному форматі. Ми вже зустрічаємо опір з боку викладачів та навчальних видавництв сучасним технологіям, які б могли допомогти студентам. Коли я побачу планшети і букридери в студентських рюкзаках, замість двадцяти кілограмів підручників; коли я побачу комп'ютери в бібліотеках і асистентів, що допомагають студентам знаходити бібліотеки в усьому світі; коли кожен кампус буде повністю забезпечений швидкісним доступом в Мережу, - ось тоді я зрозумію, що багато чого змінилося. Просто я не думаю, що це відбудеться в 2020 році. Можливо, в 2050-му.

Сем Паннет, президент FAD Research

Мережеві курси звичайно не в змозі відображати всілякі відносини, що виникають в аудиторії при особистому спілкуванні. Навчання з екрану

корисно в деяких випадках, особливо як доповнення до аудиторного, але якість інформаційного обміну та взаємодії завжди буде нижчою. Я сподіваюся, що до 2020 року навчальні програми з особистою присутністю викладачів будуть розглядатися в окремій категорії.

Пітер Макканн, голова робочої групи IETF

Співвідношення ціна / якість у сучасній університетській освіті нікуди не годиться. Чотирирічне навчання може коштувати до чверті мільйона доларів, але часто не дає випускнику необхідних навичок, щоб успішно конкурувати на ринку праці. З іншого боку, такі починання, як Khan Academy, показують, що високоякісні лекції можуть читатися і поширюватися по всьому світу безкоштовно. Інтернет змінить обличчя вищої освіти, особливо в країнах, що розвиваються, де доходи низькі, але мотивація до навчання висока.

Чарлі Файерстоун, директор громадських програм інституту Аспена

Можливо, такий термін недостатній, але освіта – як вища, так і середня – зобов'язана змінитися разом з технологіями. Технології дозволять створити персоналізоване, залучення студентів до навчання, більший доступ до кращих викладачів, більше можливостей для студентів спілкуватися з менторами, колегами, джерелами – для розширення досвіду навчання.

Метью Аллен, професор університету Картина, экс-президент Асоціації досліджень Інтернету.

Освіта глибоко змінюється, і вже змінилася під впливом технологій. Але вона залишається важливим громадським і політичним інститутом у нашій цивілізації. Університет – не просто джерело знань, це місце, де люди розвиваються як особистості з притаманними цьому інституту способами. Тому технології змінять способи навчання та оцінки знань, а онлайнове і оффлайнове навчання будуть все більше змішуватися, але це не змінить фундаментального значення «матеріальності» університетської освіти.

Отже, деякі експерти висловлюють незначні зміни в системі вищої освіти до 2020 року:

- до 2020 року вища освіта не дуже відрізнятиметься від сьогоденної. Хоча люди отримають доступ до нових ресурсів в аудиторіях завдяки

великим екранам, відеоконференціям і персональним бездротовим «розумним» пристроям, більшість університетів вимагатимуть особистої, фізичної присутності значної частини часу, у тому числі на традиційних лекціях. Принципи оцінки студентів і вимоги до випускників у переважній кількості навчальних закладів не зміняться.

Деякі експерти висловлюють радикальні зміни, щодо системи вищої освіти до 2020 року:

- до 2020 року вища освіта буде сильно відрізнятись від нинішньої. Настає масова адаптація відеоконференцій та віддаленого навчання із залученням експертного пулу. Значне число навчальних процесів буде індивідуалізовано. Відбудеться перехід до гібридних класів, комбінуючих онлайнове навчання з особистим відвідуванням занять. Принципи оцінювання будуть враховувати індивідуальні результати і здібності студентів, релевантні досліджуваного предмета. Вимоги до випускників будуть в значній мірі ґрунтуватися на індивідуальній компетенції.

Гумореска Павла Глазового «Кухлик»

Дід приїхав із села, ходить по столиці.

Має гроші – не мина жодної крамниці.

Попросив він:

– Покажіть кухлик той, що з краю.

– Продавщиця:

– Что? Чево? Я не панімаю.

Кухлик люба покажіть, той, що з боку смужка.

– Да какой же кухлік здесь, если это кружка.-

Дід у руки кухлик взяв і нахмурих брови:

– На Україні живете й не знаєте мови.

Продавщиця теж була гостра та бідова.

– У меня есть свой язык, ні к чему мне мова.

І сказав їй мудрий дід:

– Цим пишатися не слід,

Бо якраз така біда в моєї корови:

Має, бідна, языка і не знає мови.

Гумореска Павла Глазового «Про учених і невчених»

Розмовляти з неученим –
Що жувать полову,
А з ученим дуже легко
Знайдеш спільну мову.
Ось раніш, коли в начальство
Висували Гната,
Він вагався: – Ні, освіта
В мене низькувата. –
Чи Кіндрата висували
На якусь посаду,
Він просився: – Я ж невчений,
Я люблю позаду. –
А тепер як висувають
Гната чи Кіндрата,
їх обох одне цікавить:
– А яка зарплата?

Ганна Гайворонська

Я бачила Бога. В тумані до п'ят
Ходив, наче лунь, між наморених хат.
Дощем у шибки мовчазні дріботів.
Ніхто і не відав, чого він хотів.
А люди гадали:
«Якийсь дідуган
Старцює і гроші складає в гаман.»-
Сікли матюками і злісно товкли,
Були аж зелені від тої хули.
Заплакав Всевишній,
узяв його страх:
«Щось людське лишилось у ваших серцях?
Людей відрізняє від мавп доброта,
Чи люди не ті, чи планета не та?
Я землю квітучу для вас сотворив,
І поле вам виткав, і степ простелив,
Джерельними ріками обперезав,
І звіра, і птаха до вас посилав.
Ви в ріки плювали й кривавили світ.
Від диму земного в дірках небозвід.
У храмах святих поробили хліви.
Плодили бездухих з її сіряви.

Ви глави стинали із білих церков,
На вас материнська і братня кров,
І знищені голодом в стиглих житах,
І підла підступність по ваших хатах.

О ні, ви не святість свою берегли!
У кубла свої, що тяглось, те й тягли
І заповідь Божую "Не укради"
Пустили за плином гнилої води.

Ви все продали за шматок ковбаси.
То хто ж ви: чи люди і я хто еси?..» –
...А дощ старчі плечі шмагав батогом.
Бог плакав, обстукував землю ціпком.

Навколо ні вогника, ані душі.
Вовтузився черв земляний в спориші.
В моєї хатини паркану нема,
Лиш вітер в цілющих обіймах трима –
Кудлатий і свіжий, мов протяг з грудей.
У скромній світлиці немає дверей:
«Заходь, Боже праведний, в затишок мій,
Зігрій сиву душу і руки зігрій.»

Ми довго мовчали, аж тьмарився зір:
«Повір нам, Всевишній, востаннє повір.

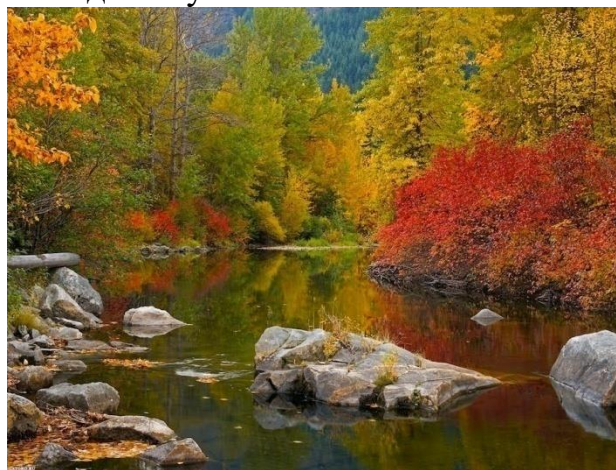
Ми зійдем у часі, у жилах трави,
Збудуєм по землях прекрасні церкви.

Молитись Тобі навчимо діточок,
Очистим замулені душі річок.
І святість соборну в собі зведемо,
І землю в наругу уже не дамо.

Гумореска Павла Глазового «Хребет науки»

У мами настрій добрий.
Як не радуватись тут?
Вже її синочок Рома
Місяць ходить в інститут.
Навіть сам директор школи
їй сказав: – Вітаю вас!
Наш же Рома ледве-ледве
Перелазив з класу в клас.
– А маманя аж поблідла,

(палахнули очі злі):
То така у вас там школа
І такі учителі.
В інституті оцінили
Краще Ромочку мого.
Там, я чула, називають
Позвоночником його.
Проучившись тільки місяць,
Рома грає роль таку
На своєму факультеті,
Як хребет у кістяку.
– Ні, – нахмурився директор,
– Не у цьому справи суть.
«Позвоночником» студенти
Сина вашого зовуть
Не тому, що він важливий,
Як хребет у кістяку,
А тому, що опинився
В інституті по дзвінку.

Бувають художники хороші, бувають великі. А найідеальніший художник – це природа. Адже її картини самі барвисті і найреалістичніші.

Осенний лес, набор природных красок,
Слышна в них музыка осенней красоты,
Мир осени, явившийся из сказок,
ведет к величю душевной чистоты.

И тишина... Листок не шевельнется,
Все замерло, боясь нарушить красоту,
И только сердце вдохновенно бьется,

Что слышно его пенье за версту.

Мир осени пришел, природы очищенье,
И философствует с желаньем мир понять,
Цветами красок навивает вдохновение,
Что хочется осенний мир обнять.

А лес стоит, как разноцветный замок,
В нем уживаются оттенки всех цветов,
И нет в цветах ограничений или рамок,
В нем жизнь природы с множеством тонов.

В мир осени ступаешь осторожно,
Внутри осенний лес еще нежней,
И до конца не веришь, что возможно,
Шедевр исчезнет через пару дней...

Автор: Фролов.

Краски осени

Сколько красок у осени разных -
Алых, пурпурных и золотых,
И красуются яркие клёны
В разноцветных нарядах своих.
Золотою монистой берёза
Украшает белую грудь,
А осинки зарделись румянцем
И дрожат, стоит ветру вздохнуть.
И в коралловых бусах рябины
В хороводе весёлом стоят,
Поправляют оборки и фижмы,
Как к лицу им осенний наряд!
Серым цветом раскрашены тучи,
И прозрачные струи дождя
Слёзы льют в почерневшие лужи,
И окрашена бурым трава.
И осколки лазурного неба
Среди туч улыбаются мне.
Самый лучший художник – природа,
Создаёт красоту на Земле!

Елена Пархомчук